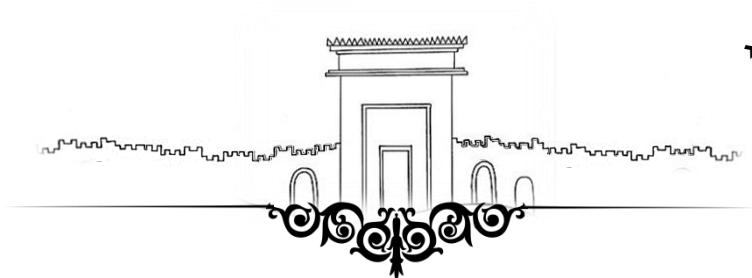

בס"ד

ירושלים של זהב

הרב שמעון פרץ

להשתתפות בהוצאת ספרו
החדש של הרב בנושא אהבת ישראל
ניתן להתקשר למספר 0526999550

© עיצוב כריכה: שגית עטייה

ל"ג בעומר תשע"ז

בחסות מאיר פרץ יועץ מס - 0522701122

תוכן עניינים

11	ירושלים של זהב
28	התכנית להבאת הגאולה
47	הרוגי ביתר ומרד בר כוכבא
59	ימי מחלוקת ושנאה
75	המרד הנעלם – תחילת המרד
84	מתי נהרג ר' עקיבא
95	כיצד מתו תלמידי ר' עקיבא

פתיחה

חוברת זו עוסקת אמנם באנשים שחיו לפני אלפיים שנה אך היא שייכת מאוד לדורנו. בחוברת נעסוק בדמותו של רבי עקיבא, באשתו רחל, בתלמידיו ובחזונם המשותף. נעסוק גם בסיבות הרוחניות למרד בר כוכבא, ולהשתתפותם הפעילה מאוד של רבי עקיבא ותלמידיו, וכן בסיבות הרוחניות לכישלונו של המרד ולאסון הכבד שפקד את האומה הישראלית בעקבות הכישלון.

בחוברת זו נשזור את סיפורו האישי של רבי עקיבא בסיפורה המטלטל של התקופה המשמעותית בה חי. נשלב בין עבר להווה ונשלב בין היסטוריה לבין תורה ואמונה. יתברר לנו בעזרת ה' שהנושא המשותף הוא: ירושלים של זהב – חיים של אהבה.

אנו נעשה זאת תוך התבוננות מעמיקה במאמרי חז"ל בכל הנושאים הנ"ל, ונראה כיצד חז"ל במילותיהם הקצרות והמדויקות לימדו אותנו דברים נשגבים וחשובים אשר שייכים מאוד לימינו אנו.

מטרת המאמר אינה רק ללמוד כיצד חז"ל התבוננו על אותה תקופה מלאת הוד וקשיים רבים, אלא להפיק מכך לקחים. מה אנו נדרשים לעשות בעת הזאת? מה אנו יכולים לעשות על מנת לקרב את הגאולה? התשובה היא שאנו נדרשים ללכת בדרכם של רבי עקיבא ותלמידיו ולהשלים את המלאכה שהחלו בה.

בעקבות ר' עקיבא

בחבורת ישנה קריאה קדושה להקים מחדש את ישיבתו של רבי עקיבא – ישיבת "ואהבת"¹. עלינו להפוך את הישיבות, הכוללים, בתי המדרש ובתי הכנסת למקור אור המפיץ תורה של אחדות ואהבה – אהבה לאומה הישראלית ואהבה לכל יהודי ויהודי, יחד עם מידות טובות וכבוד הדדי.

אם הבשורה הזאת לא תצא מעולם התורה מהיכן היא תצא? אסור לנו להסתכל ימינה או שמאלה בחיפוש אחר מתנדבים שיעשו זאת. הציבור מחכה לנו, הקב"ה מחכה לנו. התורה מלאה באהבה, בכבוד הדדי, בחסד, באחדות, ברגישות לזולת, בגמילות חסדים, באחריות לציבור, במידות טובות של ענווה, נדיבות, נתינה, קבלת האחר, עזרה לזולת, ועוד. ואכן, בעולם הישיבות מעולם עסקו בנושאים אלו ועל תלמידי חכמים נאמר שהם מרבים שלום בעולם, אך כעת הגיעה העת לעשות זאת ביתר שאת וביתר עוז, להפיץ תורה זאת החוצה ולהרבות שלום בעולם.

עלינו ללמוד את הנושאים הללו מהבחינה הרעיונית שלהם ועד הבחינה היישומית שלהם. לא מספיק ללמוד שצריך להיות בעל מידות טובות, אלא, צריך גם ללמוד כיצד להשיג אותן וצריך להקדיש לזה זמן ומאמץ. צריך להבין שזו סוגיה מהותית מאוד, דחופה מאוד ובעלת השלכות אדירות. יש לנו את כל הכלים הדרושים למהפכה הזאת של "ואהבת לרעך כמוך" ומה שנותר לנו הוא רק להשתמש בהם על מנת להשיג את המטרה, ועל כך אמרו חז"ל "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש" (אבות ב,ה).

¹ על שם הפסוק "ואהבת לרעך כמוך". כמובן שהשם "ישיבת ואהבת" אינו אלא דוגמא ומשל ואיננו יודעים כיצד ישיבתו של ר' עקיבא נקראה, אך בהחלט אנו יכולים לדעת שעסקו בה הרבה באהבת ישראל ובתיקון המידות ולכן קראנו לה כך.

הדרך המרכזית לעשות זאת היא על ידי יצירת חבורות של לומדים בכל הישיבות ובתי המדרש, שיעסקו לעומק בכל הנושאים הללו. הרבה יותר ממה שיש היום. ומתוך שיתרבו העוסקים במלאכת שמים זו, הן בכמותם הן באיכותם והן באיכות הלימוד שלהם, יתבררו הדברים לעומקם ולרוחבם ומתוך כך ייכתבו מאמרים וספרים רבים בנושאים הללו, אשר יהפכו אותם למובנים יותר וברי יישום יותר.

בעקבות הבירורים הגדולים והספרים המרובים, הנושאים הללו יהיו מובנים יותר לצבור, מתאימים יותר לנפש הדור ומתוך כך מיושמים יותר בחיי המעשה. תתחדשנה דרכים כיצד ליישם את הערכים הללו וכיצד לפתח בתוכנו יותר אהבה, יותר כבוד הדדי ויותר הכלת האחר והשונה. העיסוק בנושאים הללו יגבר, ויוקדשו לעניינים הללו מאמצים מספיקים וזמן מרובה וכתוצאה מכך התיקון יושלם והשלום יתרבה ויתקיים בנו מקרא שכתוב "ואהבת לרעך כמוך".

הקדמה היסטורית

על מנת שנוכל להבין היטב את האירועים והתהליכים עלינו לעשות סקירה היסטורית קצרה. בית המקדש השני נחרב על ידי הרומאים ששלטו אז בארץ ישראל והסיבה הרוחנית להריסתו היא שנאת החינם שהייתה בעם ישראל. עשרות שנים לאחר החורבן המשיכו התנכלויות הרומאים ליהודים עד שעם ישראל החליט למרוד ברומאים ופרץ מרד, המכונה מרד בר כוכבא על שם מנהיגו. המרד

הזה הוא תהליך שארך עשרות שנים של מאבקים בלתי פוסקים בשלטון הרומאים.²

נקודת זמן משמעותית במרד היא חורבן העיר ביתר והריגת תושביה הרבים. לפי חלק מהמקורות³ חורבן ביתר היה חמישים ושתים [52] שנים לאחר חורבן בית המקדש בעוד שהמרד עצמו התחיל מספר שנים לפני חורבן העיר, ואף המשיך מספר שנים לאחר מכן, אך בעוצמה והיקף קטנים יותר.

לגבי דמותו של רבי עקיבא עלינו לדעת שחלק גדול מהדברים לוט בערפל. ישנם נתונים שהם ברורים ומוסכמים וישנם כאלה השנויים במחלוקת. נתחיל במוסכמים: רבי עקיבא חי מאה ועשרים שנה; ארבעים שנה היה עם הארץ, ארבעים שנה למד תורה וארבעים שנה פָּרַנס את ישראל (סוף הספרי). הוא היה חתנו של כלבא שבוע שהיה עשיר גדול בירושלים של לפני החורבן (כתובות סב ע"ב). בגיל ארבעים ר' עקיבא נשא לאשה את רחל, בתו של כלבא שבוע, והלך ללמוד תורה בישיבתם של ר' אליעזר ור' יהושע במשך עשרים וארבע שנים, ובסופם חזר עם עשרים וארבע אלף תלמידים. אותם תלמידים מתו מיתה רעה מפסח ועד עצרת ולא נותר בהם עד אחד, עד שהלך ר' עקיבא בעת זקנותו לרבותינו שבדרום ולימד אותם – ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע (יבמות סב ע"ב).

² הרחבה במאמר "המרד הנעלם – תחילת המרד".

³ מדרש "סדר עולם" פרק ל' לפי הגרסה הרגילה. ירושלמי תענית פ"ד הל' ה'. תאריך זה מופיע במקומות נוספים כגון בספר הקבלה לראב"ד ועוד. הובא גם בספר "סדר הדורות" לגבי דמותו של ר' עקיבא. ההיסטוריונים נוקטים שישים שנה אך אין בהכרח סתירה כיון שהמרד ארך מספר שנים והיו בו מספר שלבים.

רבי עקיבא נולד לפני חורבן בית המקדש, חי בזמן המרידות ברומאים ונהרג על קידוש השם על ידי הרומאים לאחר מרד בר כוכבא, כאשר בזמן המרד היה גדול הדור וראש הישיבה (ספר הקבלה לראב"ד). רבי עקיבא תמך במרד בגלוי ואף היה נושא כליו של בר כוכבא (רמב"ם הלכות מלכים פרק י"א).

בסקירה זו לא ניכנס לתאריכים המדויקים שבהם התרחשו הדברים אלא רק נעסוק בהפרש השנים שבין חורבן בית המקדש לבין מרד בר כוכבא וחורבן ביתר. אחד הספרים החשובים ביותר מבחינה היסטורית המבוסס על מאמרי חז"ל הוא ספר "סדר הדורות" שנכתב לפני מאות שנים ה'תקכ"ט (1769). ספר זה מקיף בבקיאיות מדהימה ועיון רב את תולדות התנאים והאמוראים והוא משמש מקור להרבה ספרים אחרים.

הספר מביא שתי דעות מתי נהרג ר' עקיבא כאשר למחלוקת זו ישנן מספר השלכות חשובות. יש אומרים שר' עקיבא נהרג בזמן חורבן ביתר והיינו חמישים ושתים [52] שנים לאחר חורבן בית המקדש ויש אומרים שבעים ושלוש [73] לאחר חורבן בית המקדש⁴.

לפי השיטה הראשונה ר' עקיבא היה בן שישים ושמונה בזמן חורבן בית המקדש והיינו שנים רבות לאחר נישואיו לרחל בגיל ארבעים, ולפי הדעה השנייה הוא היה בן ארבעים ושבע, שנים ספורות לאחר נישואיו לרחל⁵.

אחת ההשלכות למחלוקת זו היא השאלה מתי נהרגו אותם עשרים וארבע אלף תלמידים במיתה רעה. לפי השיטה הראשונה מסתבר שהם מתו לפני חורבן בית המקדש ואילו לפי השיטה השנייה הם

⁴ הוא לא מציין מקורות מפורשים אך כנראה שהדעה הראשונה היא מדרש סדר עולם לפי הגרסה הרגילה והדעה השנייה היא ספר הקבלה לראב"ד.

⁵ הרחבה ודיון בנושא במאמר מתי נהרג ר' עקיבא.

מתו במהלך מרד בר כוכבא או במרד לפניו או בין המרידות. לשתי השיטות, למותם היוצא דופן הייתה בוודאי השפעה רבה על עם ישראל ולכן הוא מתאבל עליהם כבר כמעט אלפיים שנה, וכפי שנראה בעזרת ה' בהמשך החוברת⁶.

חז"ל – התבוננות עמוקה ואמתית על ההיסטוריה

מרן הרב קוק היה כותב את המילה היסטוריה באות ת' – היסטוריה, במשמעות של הסתר י – ה'. כל מהלך ההיסטוריה והגלגולים שעם ישראל עבר הינם תכנית אלוקית מדויקת, ובפרט הנתונים ההיסטוריים שמובאים בגמרא ובשאר מדרשי חז"ל, שמלבד שהם מלמדים אותנו כיצד להתבונן בצורה נכונה על ההיסטוריה, יש בהם גם עומקים נסתרים החושפים בפנינו רובדי עומק של התהליכים הרוחניים שעברו על עם ישראל.

אנו רגילים להתבונן על כל המאורעות ההיסטוריים בזווית ראייה של היסטוריונים או של פסיכולוגים ולהסביר אותם על פי שיקולים פוליטיים, אינטרסים אישיים, דחפים נפשיים וכד', אך חז"ל מלמדים אותנו שעלינו להתבונן עליהם בעיקר מזווית ראייה רוחנית, מתוך אמונה שכל צעד וכל מהלך שהתרחש נבע מסיבות רוחניות אלוקיות; או כעונש חינוכי או כאמצעי לעורר את העם מחליו הרוחני או כתוצאה טבעית מקלקול רוחני שקיים בעם.

חז"ל תמיד שואלים על איזה חטא נענש עם ישראל בעונש כזה או אחר, כגון בירידה למצרים, בגזירת המן, בחורבן בית המקדש

⁶ אמנם באופן תיאורטי יתכן שאף לשיטה הראשונה תלמידי ר' עקיבא השתתפו במרד בר כוכבא אך לענ"ד מאוד קשה לומר זאת, שהרי לשם כך צריך לומר שהם לא נהרגו במרד הראשון ונשארו קבוצה מלוכדת של עשרים וארבע אלף תלמידים במשך לפחות שלושים שנה ואף יותר עד לתחילת המרד.

הראשון, בחורבן בית המקדש השני ועוד ועוד. בכך הם מלמדים אותנו להתבונן על ההיסטוריה בעין אמונית רוחנית, מתוך הכרה שמדובר בתכנית אלוקית שמימית, ואין זה אוסף של אירועים ללא תכנית – על וללא מגמה ברורה.

אף אנו בחוברת זו מנסים ללכת בדרכם ולנתח על פי מדרשי חז"ל את התהליכים ההיסטוריים האדירים שהתחוללו בתקופה שקדמה לחורבן בית המקדש השני ועד מרד בר כוכבא והכישלון שלו בנפילת ביתר והריגת תושביה.

ישיבת הסדר גבוהה קריית גת משתדלת ללכת לאור חזונו של ר' עקיבא ולהרכות בתוכה ובעם ישראל אהבה, מידות טובות, כבוד הדדי ואחדות. דמותו של ר' עקיבא ודמות תלמידיו הינם כעמוד אש ההולך לפני המחנה ולכן ישנה חשיבות לבירור חזונם ודרכם.

בברכת תורה עם אהבה

שמעון פרץ

ירושלים של זהב

בספר "ואהבת" תיארנו בהרחבה את השלכותיה החיוביות של האהבה, ואת השלכותיו השליליות של העדר האהבה, על עם ישראל ועל העולם, בכל המישורים.

נרחיב מעט על הקשר שבין האהבה ובין הגאולה ובניין בית המקדש, דרך התבוננות בסוגיה הקשורה מאוד לענייננו – סיפור חייהם ומותם של ר' עקיבא ותלמידיו.

ר' עקיבא ורחל

דמותו של ר' עקיבא שזורה בדמותה של רחל אשתו. היא זו ששלחה אותו ללמוד תורה ולהגיע לאותה גדולה עצומה להיות אחד מגדולי התנאים, עד שאמר לתלמידיו שהתורה שלו ושלחם בזכותה (כתובות סג ע"א).

לפי חז"ל, רחל אף מימנה את לימודיו שם –

"הלכה וישבה אצל אמו של ר' עקיבא והיתה שכרת לחברותיה. חצי שכרה אוכלת ושותה וחצי שכרה משגרת לר' עקיבא שהיה למד תורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע" (אבות דר' נתן הוספה ב' לנוסחא א' פרק ח').

היא עשתה זאת על אף לחץ כבד מאוד מצד אביה שהדיר אותה מכל נכסיו עד שהפכה לענייה מרודה וגם מצד אנשים רעים שלעגו לה:⁷

”והיה חגר אחד בשכונתה שהיה מבזה ומביישה בדברים. אמר ראו שוטה זו שכפרה בכבוד בית אביה. הלכה ונתקדשה לאחד שאין פחות בעולם כמותו ולא עוד אלא שמשלכת שחוק על עצמה ואומרת תורה הוא לומד” (שם).

את ההתבוננות שלנו על חזונו ודרכו של ר' עקיבא נתחיל בסיפור נישואיו לרחל. מתוך הבנה מעמיקה של הסיפור כפי שהוא מופיע בגמרא, ננסה לעמוד על דמותם של ר' עקיבא ושל תלמידיו וכן על סיפור חייהם.

חז”ל מספרים לנו על נישואים אלו בשלושה מקומות מרכזיים המשלימים זה את זה, במסכת כתובות (סב ע”ב – סג ע”א), במסכת נדרים (נ ע”א) ובמסכת אבות דר' נתן:⁸

עד גיל ארבעים היה ר' עקיבא עם הארץ שלא ידע קרוא וכתוב⁹ ולא ידע אפילו הלכה אחת¹⁰. הוא היה רועה צאן של כלבא שבוע שהיה אחד מעשיריה הגדולים של ירושלים. בתו של כלבא שבוע, רחל, ראתה שהוא מעולה וצנוע ורצתה להינשא לו בתנאי שילך ללמוד

⁷ הקב”ה גלגל שכך יהיה אולי על מנת להגדיל את זכותה של רחל, שתעמוד בניסיון קשה ביותר שילעגו לה ובכל זאת תמסור את נפשה על כך שילמד תורה. כמו כן הדבר מגלה שהיא לא עשתה זאת בשביל כבוד אלא אדרבא אנשים לעגו לה במשך שנים רבות.

⁸ פרק ר' בנוסחא א', והוספה ב' לנוסחא א' פרק ח'.

⁹ אבות דרבי נתן פ”ו, שהלך ללמוד עם בנו את אותיות הא-ב ומכאן מוכח שלא ידע לקרוא.
¹⁰ כתובות ס”ג ע”א, כפי שמוכח מדברי כלבא שבוע שאם ר' עקיבא היה יודע אפילו הלכה אחת הוא לא היה מדיר את בתו מנכסיו. מהוספה ב' לנוסחא א' פרק ח' מוכח שאפילו לברך לא ידע, או שלפחות ככה חשב כלבא שבוע, שהרי כאשר הוא רצה להתיר את הדרת בתו מנכסיו אמר: ”אילו למד ברכה אחת לא הידרתי”.

תורה¹¹. אביה סירב בתוקף לנישואין אלו משום שר' עקיבא היה עם הארץ גמור ולכן הדיר אותה מנכסיו והם חיו בעוני נורא. בימות החורף הם ישנו במתבן ור' עקיבא היה מלקט את התבן משערותיה של רחל ואומר לה: אילו היה בידי ממון הייתי מביא לך ירושלים של זהב, דהיינו תכשיט של זהב שירושלים מצוירת עליו.

ר' עקיבא הסכים לתנאה של רחל והלך ללמוד תורה שנים עשרה שנים רצופות. לאחר מכן חזר לביתו ושמע את אשתו אומרת לאחד השכנים בתשובה לטענתו שר' עקיבא הפקיר אותה לבדו כאלמנה במשך שנים עשרה שנה (נדרים נ א), שאם בעלה – ר' עקיבא – היה שומע אותה עכשיו היא הייתה אומרת לו שילך ללמוד עוד שנים עשרה שנים רצופות. כאשר ר' עקיבא שמע זאת חזר לשיבה ולמד עוד שנים עשרה שנים ובסוף עשרים וארבע שנות לימוד חזר לביתו עם עשרים וארבע אלף תלמידים.

כאשר רחל רצתה לצאת לקראתו הציעו לה השכנות לשאול מהן בגד יפה לכבוד הפגישה עם רבי עקיבא על מנת שלא תבוא אליו בבגדיה הבלויים והישנים אך היא סירבה לכך בטענה ש"יודע צדיק נפש בהמתו" – יודע הוא זה שנצטערתי בשבילי" (ר"ן על נדרים דף נ ע"א). כאשר התקרבה לר' עקיבא לנשק את רגליו ניסו תלמידיו להרחיקה מעליו מתוך מחשבה שהיא אשה פשוטה ואין מכבודו של ר' עקיבא שתתקרב אליו עד כדי כך, אך הוא אמר להם שיעזבו אותה כיון ששלי ושלכם שלה הוא, שכל התורה שלנו היא בזכותה.

¹¹ לכאורה הסיבה שהוא השתכנע ללכת ללמוד תורה היא מה שמסופר באבות דרבי נתן פרק ו' שהוא ראה מים שמצליחים לעשות חור באבן על ידי התמדת טפטופם עליו ולא משום הבטחתו לרחל, אלא שאין סתירה בין המקורות. הוא הלך ללמוד תורה בעידודה של אשתו, אלא שחשב להפסיק בתחילת לימודו כיון שראה עד כמה הלימוד קשה לו ולא נתפס בראשו עד שזימן לו הקב"ה את האבן והמים על מנת ללמדו את כוחה של ההתמדה ואז חזר ללימודו, וכך גם מדויק מלשון המסכת: "מיד חזר ללמוד תורה".

נישואין לא מובנים

הנישואין הללו לא מובנים. מדוע רחל רצתה להינשא לר' עקיבא? לאיזה צורך היא הקריבה את חייה ועזבה את כל הטוב שהיה לה? אם משום שחשבה שבגלל מידותיו הטובות חייה אתו יהיו מאושרים הרי לא מובן מדוע היא שלחה אותו ללמוד תורה במשך עשרים וארבע שנים ובכל הזמן הזה חיה בעוני מזעזע בלעדיו, אפילו מבלי לראות אותו, אלא שמרה לו אמונים בצורה מדהימה. בכל השנים הללו היא הייתה יכולה לעזוב אותו ולחזור לבית אביה אך היא עמדה בניסיון באופן מופלא.

מדוע היא רצתה שהוא ילמד תורה כל כך הרבה שנים? ואפילו לאחר שחזר אחרי שנים עשרה שנה רצתה שהוא יחזור ללמוד עוד שנים עשרה שנה? בוודאי שהיא ראתה בו משהו שאחרים לא ראו בו, והשאלה היא מהו הדבר הזה?

וכי לא הציעו לרחל הצעות טובות הרבה יותר? הרי אביה היה אחד מעשיריה הגדולים של ירושלים ואהב תלמידי חכמים. וכי לא היו תלמידי חכמים בעלי מידות טובות בירושלים?¹²

איזו מעלה טובה וייחודית היא מצאה בר' עקיבא? אם נאמר שהיא מצאה ייחוס – הוא לא היה מיוחס כלל וכלל שהרי אביו היה גר צדק.¹³ אם נאמר שהיא מצאה עושר – הוא היה עני מרוד, רועה צאן

¹² מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסחא א פרק ח –

”כיון שגדלה באו עליה כל גדולים ועשירים ולא היתה מתקדשת להם.”

¹³ רמב”ם בהקדמה לספר היד החזקה. יש אומרים שהוא היה צאצא של סיסרא (רב ניסים גאון ברכות כז ע”ב, מהרש”א יבמות טז ע”א ד”ה א”ל ר' יהושע). הגמרא בסנהדרין צו ע”ב כותבת ”מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים... מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק” ורבנו ניסים גאון מפרש או גורס בחלק הראשון המדבר על בניו של סיסרא – שהכוונה לר' עקיבא. ראיתי בספר דף על הדף בפירושו לגמרא שאמר שר' עקיבא היה מצאצאו של המן, הוא כנראה מסתמך על כך ששיבתו של ר' עקיבא הייתה בני ברק והגמרא אומרת

ללא בית המטופל בילדים. אם נאמר שהיא מצאה תורה – הוא היה ריקן מתורה ואפילו לא ידע לקרוא. אם נאמר שהיא מצאה חכמה – הרי חז"ל מספרים שראשו בתחילה היה קשה כאבן והוא חשב שאינו יכול ללמוד ולקלוט עד שלמד מהמים שטפטפו על האבן ויצרו בה חלל שאף אצלו יכול להיות כך, שעל ידי התמדה גדולה התורה תיכנס לראשו¹⁴. ואם נאמר שהוא היה בן אדם שנעים וטוב לחיות אתו ולכן הייתה מעוניינת להינשא לו – הרי הם כמעט לא חיו ביחד ואפילו לא נפגשו אלא רק קצת זמן אחרי החתונה.

עוד יש לשאול: מדוע ר' עקיבא לא למד תורה עד גיל ארבעים? וכיצד יתכן שר' עקיבא הפך להיות אחד מגדולי התנאים למרות שהוא התחיל ללמוד רק בגיל ארבעים? ובפרט שהוא הצליח כל כך בלימודו עד שאחרי עשרים וארבע שנים היו לו עשרים וארבעה אלף תלמידים וכמעט כל התורה שבעל פה עברה דרכו.

גם כל העניין סביב התכשיט שהוא הבטיח לה נראה על פניו מוזר. ר' עקיבא הבטיח לה שהוא יתן לה תכשיט שנקרא ירושלים של זהב וכך אכן עשה בסופו של דבר¹⁵, וכי זה מה שמעניין את רחל? הרי היה לה עושר עצום שוויתרה עליו רק על מנת שר' עקיבא יקדיש את חייו לתורה ואם כן איזו משמעות יש לתכשיט כזה בעיניה? ומדוע חז"ל סיפרו לנו שזו הייתה הבטחתו של ר' עקיבא לרחל?

שמבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק, אך לענ"ד אין בכך הוכחה מספיקה על מנת לחלוק על דברי רבנו ניסים שדבריו כנראה דברים שעברו במסורת.

¹⁴ אבות דרבי נתן פרק ו – "מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום אמרו לו עקיבא אי אתה קורא אבנים שחקו מים (איוב י"ד ט). מיד היה רבי עקיבא דן ק"ו בעצמו מה רך פסל את הקשה דברי תורה שקשין כברול על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם מיד חזר ללמוד תורה. הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמדי תינוקות...".

¹⁵ שבת דף נט ע"ב וכן באבות דרבי נתן פרק ו'.

איזו חשיבות יש לפרט זה הנראה שולי מאוד? ומדוע לענוד תכשיט שמצוירת עליו ירושלים ולא פרח או משהו יפה אחר?

מדוע רחל התעקשה לבוא אל ר' עקיבא בחזרתו לביתו יחד עם כל תלמידיו דווקא בבגדיה הפשוטים והבלויים? וכי לא יכלה לכבדו לאור מעמדו החדש? ומדוע הגמרא מספרת לנו עובדה זו? ומדוע מספרת את העובדה שניסו לשכנעה לבוא עם בגדים יפים והיא התעקשה לבוא עם סמרטוטים?

לא לחינם אנו מרבים בקושיות על דברי חז"ל. כשניגשים לסוגיה מורכבת ומתעוררת שאלה עליה, לא נכון לחפש תשובה נקודתית שתתרץ את השאלה. תשובה מקומית לשאלה זו בלבד תהיה, פעמים רבות, לא נכונה או לפחות לא מדויקת, כיוון שדברי חז"ל עמוקים מאוד, ומכילים מעבר לתירוצים נקודתיים. על כן, בתחילת הלימוד בדברי חז"ל, יש לשאול את כל השאלות העולות בראש, גם אם לכל אחת מהן אפשר למצוא תשובה בפני עצמה. ייתכן מאוד שהעלאת כל השאלות ביחד תכוון אותנו לתשובה אחת כללית¹⁶.

באופן כללי, עלינו לזכור כי דברי חז"ל נועדו לאנשים מתבוננים היודעים להעמיק חקר ולא לאנשים שחושבים שהם קוראים עיתון או ספר. עלינו לזכור שחז"ל מקצרים מאוד בדבריהם; אחת הסיבות היא שדבריהם עברו מדור לדור בעל פה ולכן היה צורך לקצרם, אך בנוסף הם רצו להסתיר חלק גדול מהמסרים שבתוך דבריהם מעיניהם של אנשים רבים שאינם ראויים להם (רמב"ם בפייה"ש בהקדמה לפרק חלק). דרך השאלות שהצבנו ננסה להבין את המהלך העמוק שמסתתר מאחורי הסיפור הפשוט כביכול.

¹⁶ מצד שני, אסור לחפש רק תשובות כלליות ורעיונות גדולים. לפעמים התשובות הן פשוטות ונקודתיות. צריך לבדוק כל דבר לגופו, מבלי להיות משועבדים לשום כלל.

ירושלים של זהב – חזון משותף

התשובה לשאלות אלו ועוד נעוצה לעניות דעתי בנקודה יסודית שצריך להביא כבר כעת ונרחיב עליה בעז"ה בהמשך דברינו. לר' עקיבא ולרחל היה חזון משותף, חזון גדול שנוגע לכל ישראל והתכשיט הזה – ירושלים של זהב – מסמל את אותו חזון.

החזון שלהם היה לשנות את ירושלים של אז ולהפוך אותה מירושלים של דם, של שנאת חינם, לירושלים של זהב, של אהבה ואחדות. זהב מבטא שלמות ויופי ייחודי ולמצב זה הם רצו להביא את ירושלים.

או בצורה קצת אחרת: חזונם היה להציל את ירושלים מהחורבן הצפוי לה בעקבות שנאת חינם שהלכה והתגברה. נישואי ר' עקיבא ורחל התרחשו מספר שנים לפני חורבן המקדש ומסתבר שהנושא הזה עמד ברקע והם ניסו למנוע את החורבן הממשמש ובא.

רחל חשבה שר' עקיבא יכול להוציא אל הפועל את החזון הזה ולכן דחפה אותו במסירות נפש לעשות זאת – להיות גדול הדור ומנהיגו הרוחני שיוביל את השינוי. על פניו זה נראה הזוי, אך לרחל הייתה עין בוחנת הרואה עמוק ורחוק והיא זיהתה את הכישרון הגדול שחבוי בר' עקיבא; היא זיהתה את היכולות הנפשיות שהוא מצטיין בהן באופן מיוחד ויוצא דופן ורחל הכירה את חזונו הגדול הבווער בתוכו, וידעה שיש בכוחו לממש אותו, אך רק בתנאי שיקדיש את חייו לתורה, וככל שהוא ילמד יותר, כך יוכל יותר לממש את החזון.

זו לענ"ד כוונת דברי חז"ל באבות דרבי נתן:

”ראתהו בתו שהיה צנוע מכל רועי של בית אביה אמרה ראוי זה שיהא מורה הוראה בישראל, ותיקרא תורה על

שמו הלכה ונתקדשה לו בצנעה" (הוספה ב' לנוסחא א' פרק

ח')¹⁷

רחל חשבה שהתורה ראויה להיקרא דווקא על שמו של אחד כמו ר' עקיבא עם כל מידותיו הטובות ובראשם הצניעות וכן אהבת ישראל הבוערת שהייתה בו, ולא על שם תלמידי חכמים שאמנם חכמים אך זורעים מחלוקת ולא תמיד לשם שמים. הוא זה שראוי מכל להיות גדול הדור ומורה הדרך שיפיץ בעם ישראל תורה עם אהבה. רק תחת הנהגתו הרוחנית התורה תמלא את ייעודה באופן מלא להרבות שלום בעולם¹⁸ ולא לזרוע מחלוקת ופיצול.

הגמרא הזכירה שר' עקיבא היה רועה צאן וזה כנראה מלמד שעובדה זו לא גרעה בעיניה של רחל מהמעלות הגדולות שהיו בר' עקיבא – הרגישות שלו לזולת, הכבוד לאחר ואהבת ישראל היוקדת בו, או בלשונם של חז"ל: צנוע ומעלי – אלא אדרבה, רעיית הצאן עזרה למידות הטובות הללו להתפתח ולגדול כשם שאבותינו אברהם ויעקב, השבטים הקדושים ומשה רבינו היו רועי צאן, וזה פיתח בנפשם עדינות, רגישות לזולת, אהבה לכולם ויכולת מנהיגות אמיתית.

¹⁷ ההבנה הפשוטה לכאורה של הקטע היא שהוא יכול להיות מורה הוראה בישראל משום שיש לו תכונות אופי מתאימות שבראשם הצניעות, וחבל שהוא יבזבז את הכשרונות שלו. אך לענ"ד יש כאן עומק נוסף וכפי שכתבנו בפנים. בנוסף על כך שהוא יכול להיות מורה הוראה [ראוי זה שיהא מורה הוראה בישראל], ראוי שדווקא הוא יהיה גדול הדור בתורה ומנהיגו הרוחני [תיקרא תורה על שמו]. זה לא רק שהוא יכול, אלא עדיף שהתורה תיקרא דווקא על שמו בגלל הצניעות המיוחדת שלו ואז הוא יוביל את עם ישראל להיכן שצריך.

¹⁸ מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן (נוסחא ב פרק מח) : אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך וגו' (ישעיה נ"ד י"ג) : וכן בברכות דף סד ע"א.

תורה, תורה, תורה

לרחל היה ברור לחלוטין שהצלחת מימוש החזון תלויה בהתמסרות מוחלטת של ר' עקיבא ללימוד תורה במשך שנים רבות ולכן התנתה את הנישואין אתו במוכנות שלו להתמסר לתורה. אך הצעד הזה מבחינת ר' עקיבא היה קשה מנשוא. הוא היה עני מרוד ללא כסף לשלם לבית המדרש, היו לו ילדים שאותם הוא צריך לפרנס, הוא מבוגר בגיל ארבעים שלא ידע לקרוא, קשה לו להבין וקשה לו לזכור.

בנוסף, הוא לא האמין מספיק בעצמו שהוא מסוגל להיות תלמיד חכם, ועוד להפוך לאחד מגדולי הדור ולהשפיע על כל עם ישראל, שהרי בדרך הטבע הדבר אכן נראה לא הגיוני. ובנוסף, עד המפגש עם רחל הוא אמנם אהב את התורה אך שנא תלמידי חכמים וחשב מתוך בורות שלימוד התורה גורם להם להתגאות על היהודים הפשוטים, ולכן לא רצה ללמוד אצלם.¹⁹

על אף הקשיים רחל הצליחה לשכנע אותו לעשות זאת, אך לצורך כך לא היה די רק בדיבורים על כך שהוא מסוגל וכו' אלא היה צורך להוכיח לו במעשים שהיא כל כך מאמינה בו שהוא מסוגל ושהוא מתאים עד שהיא מוכנה להינשא לו, לחיות בעוני גדול, בבדידות, לעבוד קשה ולממן את לימודיו ואת שהותו בישיבה, וכל זה רק על מנת שהוא ילך ללמוד תורה במסירות נפש.

על מנת שהוא יצליח להשפיע על הדור אהבה ואחדות ומידות טובות הוא חייב ללמוד תורה כמה שיותר. המידות הטובות שהיו בר' עקיבא באופן טבעי אין בהם די למימוש החזון. רק לימוד התורה יעצים את המידות הטובות שבנפשו פנימה על ידי שלימוד

¹⁹ פסחים מט ע"ב, ובכתובות סב ע"ב בתור"ה דהוה צניע ומעלי.

התורה חושף ומעצים את הטבע הפנימי של הנשמה היהודית, והנשמה מלאה בענווה ובצניעות ומלאה באהבת ישראל, מתוך שהיא חלק אלוקים ועל ה' נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו.

בנוסף, על ידי לימוד התורה הוא יבין לעומק את מה שמסתתר מאחורי המידות הטובות הטבעיות שלו ויבין מהיכן נובעת האהבה הטבעית שלו לעם ישראל. ההבנה המעמיקה הזאת בעצם תחבר את המידות הטובות לכל עולם האידאליים והערכים של התורה – תורה עם אהבה – והן ינבעו לא רק מהטבע ללא עומק וחכמה מאחוריהם ויש לזה חשיבות גדולה.

בנוסף, על מנת להשפיע על הציבור ולסחוף אחריו את האנשים לא מספיק רק מידות טובות, הוא צריך להיות גדול הדור, המנהיג של הדור, הדמות הנערצת, זו שכל העם הולך אחריה באש ובמים, לומד ממנה והיא לו הדמות לחיקוי, וזה יהיה רק על ידי שיהיה גדול בתורה כמה שרק ניתן.

בנוסף, הדרך היחידה להשפיע על הדור, לתקן אותו ולשנות את המציאות, היא דווקא על ידי לימוד תורה. רק התורה תוכל לחנך את האנשים להוציא מהם את האהבה והאחדות והמידות הטובות, אך צריך שזו תהיה תורה עם אהבה ולשם כך צריך שהרב, מורה הדרך, המנהיג יהיה מלא בעצמו בתורה עם אהבה.

רק אז תוכל להתחולל מהפכה. רק אז – הנהגת הדור על כל ההחלטות הרוחניות הגדול, פסקי ההלכה בכל התחומים, הקו הרוחני שישלוט בבתי המדרש ושיחנך את תלמידי החכמים של דורות רבים שיוכלו על ידי זה להשפיע על הדור ולעצב את פניו – כל אלו יהיו על פי תורה עם אהבה, תורה שמרבה שלום בעולם.

לשם שמים

ר' עקיבא הבטיח לרחל שינסה בכל כוחו לעשות זאת ולשם כך ילך לשיבה וילמד תורה בהתמדה עצומה. גם ר' עקיבא וגם רחל לא פעלו כאן מתוך שיקולים צרים אנוכיים לתועלת אישית אלא עשו הכל לשם שמים, אחרת לא היו מצליחים.

אסור ליפול בטעות שהסיבה היחידה שר' עקיבא רצה ללמוד תורה היא רק לרצות את רחל שתסכים להינשא לו, כי אם כן, מדובר בלימוד תורה שלא לשם שמים שבוודאי לא היה מצליח בצורה כל כך מופלאה, ובפרט שהתנהגות כזאת לא תואמת את מידותיו המיוחדות לטובה של ר' עקיבא. ברור לחלוטין שר' עקיבא אהב את התורה והכיר בערכה וקדושתה, אך מסיבה כל שהיא חשש לעשות זאת או לא האמין מספיק שהוא מסוגל לעשות זאת או שמבחינה טכנית לא יכול היה לעשות.

הוא חשש ללכת ללמוד תורה שמא גם הוא ייהפך להיות גאוותן שמזלזל ביהודים הפשוטים, לפי איך שהוא הבין בטעות את ההתנהגות המתבדלת של תלמידי חכמים [כפי שכתבנו לעיל]. או יתכן שהוא לא האמין שיש בכוח שכלו לזכור את התורה ולהבין אותה כמו שצריך. או שהייתה לו מניעה טכנית ללמוד תורה כגון עוני גדול המונע ממנו לשלם לשיבה ולפרנס את עצמו ואת אשתו וילדיו כאשר יקדיש את כל חייו וסדר יומו רק ללימוד תורה.

רחל הצליחה לנטרל את החששות ואת המניעות. היא הסבירה לו את הסיבה האמתית להתבדלות של תלמידי החכמים שהיא לא קשורה כלל לגאווה או זלזול כלפי יהודים פשוטים. היא הייתה מוכנה לעבוד על מנת לפרנס אותו ולשלם לו את דמי הלימוד. ואף את החשש שלו שמא שכלו לא מתאים למשימה מסובכת כל כך, היא הצליחה להשקיט. היא עשתה זאת בכך שהיא התחתנה אתו

ובכך הביעה את הביטחון שלה בהצלחתו. יתכן שלימדה אותו שמי שלומד לשם שמים מתוך אהבת תורה ומתוך ענווה וצניעות יש לו סייעתא דשמיא מיוחדת להצליח בתורה להבין ולזכור²⁰, עד שהצליחה לשכנע אותו לנסות ללמוד תורה לפחות כמה שנים. הקב"ה השלים את המלאכה וגלגל לידיו את האבן החלולה עם המים שטפטפו עליה על מנת לחזק בו את האמונה שאם ילמד בהתמדה יצליח לגדול בתורה.

זכותה העצומה של רחל בתורתו של ר' עקיבא ותלמידיו הייתה כפולה, הן ביכולת שלה לזהות באותו רועה צאן פשוט מסכן ועלוב את גדול הדור הבא שיצליח לחולל מהפכות בעם ישראל, והן בהקרבה האישית העצומה שלה, שוויתרה על חיי עושר, אושר וכבוד נוצצים ונפלאים במשך עשרות שנים למען צמיחת גדול הדור הבא. רחל עמדה כאן בניסיון קשה מאוד וארוך מאוד שבדאי נשלח אליה מאת ה'. לא כל אחת זוכה להיות שותפה בדבר כזה גדול כמו ר' עקיבא. זה דורש הרבה מסירות נפש, הרבה אמונה ובטחון, הרבה אהבת תורה והרבה אהבת ישראל. את הכל עשתה לשם שמים, לטובת עם ישראל, לטובת ירושלים, לטובת בית המקדש.

הגדלות של רחל בזיהוי של ר' עקיבא כגדול הדור הבא הייתה כפולה; הן שזיהתה דווקא בו מתוך כל החכמים את היכולת להוביל את ישראל ולהיות גדול הדור שיתקן את המצב הרוחני והחברתי וכו', והן שהצליחה לראות זאת מבעד לכל המסכים והסיבות ההפוכות שבהתבוננות טבעית פשוטה ר' עקיבא היה האדם האחרון שיוכל להצליח בכך, שהרי היה עני, לא מיוחס [בן

²⁰ מסכת ברכות דף לב ע"ב, "מתוך שחסידיהם הם תורתן משתמרת..."

גרים], ללא משפחה תומכת [בן גרים], לא חכם, לא יודע תורה, מבוגר, ובכל זאת הצליחה להבין שמדובר בנשמה מיוחדת מאוד.

לפי דברינו, מובן מדוע רחל התעקשה לבוא לר' עקיבא ברום מעמדו וכבודו דווקא "בבגדים בלויים ובסמרטוטים" (לשון אבות דר' נתן) ולא חששה לכבוד תורתו, וזאת על מנת להראות לכולם את ייחודו של ר' עקיבא, שלא מסתכל על החיצוניות אלא רק על הפנימיות הטהורה, שלא רודף אחר הכבוד והשררה אלא כולו אהבה, נאמנות ואדיאלים. כשם שהוא אהב את רחל בעושרה כך הוא אוהב אותה בענייה ובמסכנותה. היא בחרה בו בגלל אהבת ישראל הגדולה שלו והיא הייתה בטוחה שלימוד התורה רק העצים אותה ולכן לא חששה שמא הוא השתנה.

אפילו הצעד הזה של רחל היה בשביל החזון, להפיץ תורה עם אהבה, שכולם ילמדו מר' עקיבא לא ללכת אחרי החיצוניות. ההליכה שלה אליו בבגדים בלויים הייתה לטובתו של ר' עקיבא והצלחת משימתו שלא יחשדו בו חס וחלילה שנשא אותה לאישה מתוך רצון לרשת את עושר אביה או רצון לכבוד. כעת כולם יראו מדוע היא בחרה בו, מדוע מסרה את הנפש בעבור לימוד התורה שלו, ויתפרסם קבל עם ועולם כוחו וייחודו של ר' עקיבא שעושה הכל לשם שמים מתוך אהבת ישראל אמיתית, מתוך נאמנות, מתוך ראייה פנימית ולא מתוך שום אינטרס. כולם כעת יראו שר' עקיבא אוהב אותה אהבת אמת, למרות שהיא באה אליו לאחר שנים רבות ובוודאי שלא עמדה ביופיה לאחר שנות הסבל, ובבגדי סמרטוטים.

דבריו הקשים של השכן הרע ועצתן של שכנותיה הטובות ללבוש בגדים יפים מחדדים היטב את המסר הזה:

"כיון שראה אותו חיגר²¹ באותו כבוד [של ר' עקיבא] אמר: תמיה אני אם נושא אותך ר' עקיבא? ! אמרה לו: שוטה! מי שהוא דומה למלאכי השרת כופר בַּעֲנִיָּה בת עשירים שהיא נשכרת לחברותיה ומשגרת לו לבית רבו? !

כשיצאת לקראתו היתה לובשת סמרטוטין אמרו לה חברותיה שאלו לך כלים נאים ולבשי וצאי לקראתו. אמרה להן יודע צדיק נפש בהמתו" (שם)

ברוך שומר הבטחתו

חז"ל (שבת נט ב) מספרים שבסופו של דבר, לאחר עשרות שנים של לימוד, ר' עקיבא חזר לביתו והכין לרחל את התכשיט "ירושלים של זהב" כאומר לה, בזכותך הצלחנו לממש את החזון, להפוך את ירושלים לירושלים של זהב, להתחיל לחולל מהפכה בעם ישראל, ולכן את ראויה לענוד אותו עלייך. התכשיט הזה משמש כצל"ש על דבקות במטרה, הקרבה, אומץ לב וראיית הנוול.

ההקרבה שלך, רחל, העובדה שמימנת את לימודי בשיבה על ידי עבודה קשה, המסירות הגדולה שלך לחזון, והאמונה הגדולה בי ובכוחותיי, שאני יכול ומסוגל לעשות זאת, הן שנתנו לי את הכוח ואת העוצמה הנפשית להמשיך וללמוד תורה בגדלות ובמסירות – על אף הקושי של הגיל, הבושה הגדולה להתחיל ללמוד לקרוא

²¹ הכוונה לשכן הרע, כמו הגמרא בנדרים דף נ ע"א הקוראת לו "רשע". כנראה שחז"ל קראו לו חיגר על מנת לציין את המום הנפשי שהיה בו ולא את המום הפיזי. בגמרא בכתובות לעומת זה כתוב: סבא, זקן. על אף ההבדל בין הגרסאות המסר הוא כמעט זהה: שלפי השכל האנושי הרגיל [סבא] ולפי המציאות של החיים באותה תקופה [חיגר/רשע] היא הייתה צריכה לבוא עם בגדים יפים על מנת למצוא חן בעיני בעלה שעלה לגדולה, אך רחל ידעה שר' עקיבא הוא משהו מיוחד שהולך לשנות את המציאות של החיים.

בגיל ארבעים, העמל הרב בלימוד יום יומי רצוף, ללא הפוגה במשך עשרות שנים – ולפעול למען החזון הגדול של ירושלים של זהב.

תלמידיו של ר' עקיבא ונשותיהם גם היו "חיילים רוחניים" של ירושלים והצטרפו לחזון הגדול אך רחל הצטיינה בכך ולכן זכתה בתכשיט של ירושלים העשוי מזהב. כמובן, לא התכשיט היפה עניין אותה, אלא מה שהוא סימל.

לפי פירושו עד עתה יבוארו היטב גם דברי חז"ל על תלמידיו של ר' עקיבא, שאמרו לר' עקיבא בראותם את התכשיט שהביא לאשתו שהוא גורם בכך בושה לנשותיהם שלא עונדות תכשיט זה²²:

"היתה אשתו יוצאה בקרדוטין ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו רבי ביישתנו ממה שעשית לה. אמר להם הרבה צער נצטערה עמי בתורה" (שם).

לפי דברינו, ניתן להבין יותר את עומק טענתם: לא מדובר כאן על קנאה רגילה אלא על טענה עמוקה: התכשיט הזה של ירושלים מציין את החזון הגדול והרי גם אנחנו, תלמידך, מאמינים בחזון שלכם ואם כן גם נשותינו ראויות לענוד את התכשיט "ירושלים של זהב".

ענה להם ר' עקיבא: לא כל אחת ראויה לענוד את התכשיט, ובוודאי לא זה העשוי מזהב, משום שהחזון הזה קשה מאוד ליישום והוא דורש הרבה מסירות נפש. בינתיים, רק רחל הוכיחה את עצמה, על ידי עשרות שנים של עמל וסבל מתוך ויתור על עושר

²² בירושלמי (שבת פ"ו הל' א') מובא שאף אשתו של רבן גמליאל קנאה ברחל ורצתה שיעשה לה תכשיט כזה אך הוא סירב בטענה שרחל ראויה לפי שמכרה מהצעף על ראשה על מנת שיוכל לעסוק בתורה.

רב, נוחות וכבוד, וכל זאת על מנת שר' עקיבא יוכל ללמוד תורה ולממש את החזון. לא לחינם רחל הייתה ראויה להינשא לר' עקיבא שהיה דומה לה באופיו ובאידיאלים שלו.²³

החזון לאחר החורבן

בסופו של דבר, התכנית המקורית להצלת ירושלים ובית המקדש לא צלחה ובית המקדש נחרב. לפי הדעה הרווחת, שבזמן החורבן ר' עקיבא היה בן ארבעים ושבע לכל היותר, הסיבה הפשוטה לחוסר הצלחתו היא, שהוא לא הספיק לפעול ולהשפיע.

אך ר' עקיבא לא התייאש והמשיך ללמוד וללמד תורה בהתמדה ובמסירות גם לאחר החורבן מתוך רצון להרכות אהבה ושלוש בעם ישראל. הוא לא התייאש מהחזון של ירושלים של זהב, אלא שכעת יש לו תכנית חדשה מה ניתן לעשות אחרי השבר הגדול שנוצר בעם בעקבות חורבן ירושלים וחורבן בית המקדש.

חשוב להדגיש שהתרומה של ר' עקיבא לעם ישראל לא הסתכמה רק בתוכנית שלו – "ירושלים של זהב" כפי שנסביר לקמן, אלא הייתה לו השפעה עצומה על הדורות הבאים עד כדי שדמותו זוהרת באור יקרות במהלך כל הדורות ואנו מתאבלים כבר אלפיים שנה

²³ מהיכן נבע אופיה של רחל שהעריכה רבות אהבת ישראל, מידות טובות ולימוד התורה? מסתבר שהדבר נבע מאביה, כלבא שבוע, שעליו אמרו חז"ל (גיטין נו ע"א) שהיה נדיב באופן מיוחד, עד שכל הנכנס לביתו רעב ככלב יוצא שבע וכן הייתה לו הערכה גדולה לתלמידי חכמים עד שרצה שבתו תינשא לת"ח ולכן כעס כאשר התחתנה עם ר' עקיבא בהיותו עם הארץ. בנוסף, בוודאי הייתה לה נשמה מיוחדת ושמה מגלה על כך, הדומה לשם רחל אמנו, שוויתרה לאחותה במסירות נפש והייתה הכוח המאחד של עם ישראל, ולענ"ד רמוז אפי זה בשם רחל שהיא כבשה והאופי של הכבשים שהם חיה טהורה והולכים מאוחדים בעדר.

על מות תלמידיו. כל התורה שבעל פה עברה דרך ר' עקיבא ותלמידיו בצורה מסודרת ומאורגנת.²⁴ הוא חיזק בעם ישראל את הרצון לגאולה ואת האופטימיות הבלתי נגמרת שהגאולה יכולה לבוא בכל רגע ורגע (מכות דף כד) ועלינו לצפות לישועה בכל המצבים, אף הקשים ביותר. הוא החדיר בעם ישראל את החשיבות העצומה של אהבת ישראל ושל האחדות.²⁵ הוא חידד את החשיבות של תלמידי חכמים ושל מסירות נפש עצומה על התורה ללא גבולות וללא סייגים.²⁶ הוא חנך את דורו ואת הבאים אחריו למסור את נפשם על קדושת השם בשמחה ובאמונה,²⁷ ובכך חנך דורות של מסירות נפש נגד גזירות הרומאים ובמהלך כל הגלות הארוכה.

²⁴ עיין הרחבה במאמר "ימי מחלוקת ושנאה".

²⁵ "ואהבת לרעך כמוך, רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה" (ספרא קדושים פרשה ב).

²⁶ הן במסירות נפשו על לימוד התורה והן בהכרתו בחשיבותם של תלמידי חכמים כדברי הגמרא בפסחים דף כב עמוד ב: "כדתניא: שמעון העמסוני, ואמרי לה נחמיה העמסוני, היה דורש כל אתים שבתורה. כיון שהגיע (דברים י) לאת ה' אלהיך תירא - פירש. אמרו לו תלמידיו: רבי, כל אתים שדרשת מה תהא עליהן? - אמר להם: כשם שקבלתי שכר על הדרישה, כך אני מקבל שכר על הפרישה. עד שבא רבי עקיבא ודרש: את ה' אלהיך תירא - לרבות תלמידי חכמים", וכפי שביארנו בספר "ואהבת" עמ' 260.

²⁷ מסכת ברכות דף סא עמוד ב: "בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרוקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבינו, עד כאן? אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך - אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי: מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד. יצתה בת קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד".

התכנית להבאת הגאולה

²⁸ כעת נברר מהי התכנית החדשה של ר' עקיבא למימוש החזון וכיצד היא קשורה למות עשרים וארבע אלף תלמידיו במיתה רעה. אנחנו נפרש כעת לפי השיטה שרק לאחר החורבן היו לר' עקיבא עשרים וארבע אלף תלמידים. אמנם רוב דברנו נכונים גם לפי השיטה השנייה, שתלמידיו חיו ומתו לפני החורבן, אך עם שינויים קלים וכפי שנפרט לקמן.

אבלות לא ברורה

הסיפור על תלמידי רבי עקיבא מוכר יחסית, בעיקר הודות למנהגי האבלות שמזכירים אותו מדי שנה בימי ספירת העומר. אבל כשחושבים עליו מעט, מתגלות שאלות וקושיות רבות. נתבונן במילותיהם הקצרות של חז"ל:

”אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד, מפני שלא נהגו כבוד זה לזה. והיה העולם שמם, עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם: רבי מאיר ורבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה.

תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת”

(יבמות סב ע"ב)

²⁸ עריכת תוכן של מאמר זה: חיים אקשטיין

כמה שאלות מתעוררות בעקבות הברייתא :

אמנם הכבוד ההדדי חשוב ביותר, אך האמנם העונש עליו הוא מוות? האין זה עונש חמור מדי? הרי אפילו לא נאמר עליהם ששנאו זה את זה, אלא רק שלא נהגו כבוד!

אנו מאמינים כי ההשגחה האלוקית מתכננת הכל בחכמה, וכל דבר קורה בזמן הנכון. אם כן, מדוע מתו תלמידי רבי עקיבא דווקא באחת מתקופות השיא של השנה? הרי לפני שימי ספירת העומר הפכו לימי אבלות, זו הייתה תקופה שמחה ומיוחדת של הכנה לקבלת התורה, מעין חול המועד ארוך של פסח (רמב"ן ויקרא כג, לו). למה העונש אירע דווקא בתקופה הזו, והפך אותה מתקופה שמחה לתקופה של אבל?

תלמידי רבי עקיבא היו גדולים בתורה. כיצד התורה שלמדו לא הגנה עליהם ממוות? ובייחוד כשמדובר בתקופה הסמוכה לחג מתן תורה²⁹? ובכלל, איך אנשים צדיקים כל כך חטאו? ואם מתברר שלא היו צדיקים באמת, מדוע להתאבל עליהם?

מניסוח הברייתא נראה כי כל תלמידי רבי עקיבא מתו, עד האחרון שבהם. האמנם לא היה אפילו צדיק אחד שראוי לצאת זכאי מעונש כל כך נורא ואיום? האם יכול להיות ציבור שכולו חוטא באותה רמה, ללא הבדלי מדרגות?

מדוע מתאבלים זמן רב כל כך על מות תלמידי רבי עקיבא? לא מצינו מנהגי אבלות בעקבות שום אירוע בהיסטוריה מלבד חורבן המקדש, ואפילו עליו לא מתאבלים יותר משלושה שבועות. בימי

²⁹ על שאלה זו אפשר לענות באופן נקודתי: דווקא התקופה הסמוכה לשבועות היא הרחוקה ביותר מהשפעת חג השבועות של השנה שעברה. לקמן נענה על השאלה מתוך ראייה רחבה ומקיפה יותר של הסוגיה.

הספירה יש מנהגים שונים, אבל לפי רובם האבלות נמשכת למעלה משלושה שבועות! מדוע האבלות הזו כה ארוכה?

שאלה אחרונה, אולי קשה מכולן: מכל חכמי המשנה, דווקא לרבי עקיבא אירע שכל תלמידיו מתו. האם זה מלמד על בעיה אצל רבי עקיבא? ואם כן, כיצד זה שלא מצאנו בכל התלמוד ביקורת עליו בעקבות חטאם של תלמידיו?

רבי עקיבא – חיים של אהבה

הנקודה שדרכה נפתח את ההתבוננות היא העובדה שדווקא תלמידי רבי עקיבא נפטרו. כדי להבין זאת ניזכר במידע שיש בידינו על דמותו של רבי עקיבא. גם בעניין זה יש לזכור שאנו עוסקים בדברי חז"ל, שלא באו ללמד אותנו בסיפוריהם רק עובדות היסטוריות אלא מעבר לזה, ולכן יש משמעות לכל פרט שהם מספרים לנו על דמויות התנאים והאמוראים.

נתחיל בדברים הידועים לכולם. אנחנו יודעים שרבי עקיבא אמר ש"ואהבת לרעך כמוך" זה כלל גדול בתורה. הזכרנו לעיל את דברי הגמרא עליו, שהוא היה "צנוע ומעלי", צנוע ומעולה, בעל מידות מתקנות ביותר.

לאור הידיעה כי רבי עקיבא היה אישיות למופת, מדהים לקרוא עליו את האמרה הבאה:

"תניא, אמר רבי עקיבא: כשהייתי עם הארץ אמרתי: מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור" (פסחים מט:).

הייתכן שרבי עקיבא, אפילו בתקופה שהיה רחוק מלימוד התורה, שנא תלמידי חכמים? התוספות (כתובות סב ע"ב) מסבירים שהוא

כעס מאוד על החכמים דווקא בגלל הקנאות שלו לכבודם של היהודים הפשוטים. הוא חשב בטעות שתלמידי החכמים מתגאים בתורתם על היהודים הפשוטים ואפילו שונאים אותם. הייתה לו הוכחה לכאורה: באותם זמנים תלמידי חכמים הקפידו לא לגעת בעמי הארץ ואפילו לא להתקרב אליהם. רבי עקיבא חשב שהסיבה היא גאווה וזלזול בכבודם ובקדושתם של ישראל, בעוד שהסיבה האמתית הייתה הקפדתם של תלמידי החכמים על דיני טומאה וטהרה שעמי הארץ לא הקפידו עליהם.

רבי עקיבא הלך בעניין הזה לפי שיטתו, שאהבת ישראל היא כלל גדול בתורה³⁰, ואם כן – יהודים ששונאים יהודים אחרים ומזלזלים בהם סובלים מפגם רוחני נורא. על כן, אף שהיו תלמידי חכמים גדולים, רבי עקיבא בהיותו עם הארץ סבר שאינם ראויים לכבוד.

לאור דברי התוספות, אפשר להעלות אפשרות שזו הייתה הסיבה להימנעותו של רבי עקיבא מללמוד תורה. הוא ראה את יהירותם, כביכול, של החכמים שבדורו, והעדיף להישאר מן היהודים הפשוטים. יתכן שרחל היא זו שהעמידה אותו על טעותו והסבירה לו מדוע תלמידי חכמים מתרחקים מעמי הארץ ולכן הסכים ללכת ללמוד תורה.

³⁰ אף שמסתבר שרבי עקיבא ירד לעומק החשיבות של אהבת ישראל רק בהיותו תלמיד חכם, ובצעירותו עדיין לא הבין זאת, מכל מקום נראה שידע על חשיבות האהבה באופן כללי, שהרי כבר אז היה צנוע, מעולה ואוהב יהודים. מובא בספר דף על הדף (שבת דף קכו עמוד א): "ויש להעיר בזה, דבשאלתות (פר' שמות) הובא המעשה לא בסתמא (מעשה באדם אחד – ונשכר אצל בעה"ב אחד) אלא על ר' עקיבא בן יוסף שהי' מושכר אצל ר' אליעזר בן הורקנוס ע"כ. ובחדושי חתם סופר בשבת (כאן) מביא בשם שו"ת רמ"ע מפאנו (סי' סב) שר"ע נשכר לראב"ה כשהי' עוד עם הארץ, וכתב הרמ"ע: מזה יש להבין, שגם כשהי' ר"ע עם הארץ, הי' לו מידות טובות, שדן לכף זכות את בעה"ב ע"כ. ומוסיף החת"ס על זה, שמזה יש ללמוד שאפי' ע"ה בעל מידות טובות – שונא ת"ח. שהרי ר"ע אמר בפסחים (מ"ט ע"ב) כשהייתי ע"ה וכו' ע"כ. והמה דברים נפלאים".

כעת אנו יכולים כבר להבין את ייחודם של תלמידי רבי עקיבא, ולהתחיל לענות על שאלותינו. רבי עקיבא לא היה רק אחד מגדולי החכמים, אלא גם מי שהעצים את חשיבות אהבת ישראל וחי אותה בכל אבריו. ממילא נוצרה דרישה גבוהה יותר מהתלמידים שלו, שהיה עליהם ליישם את תורת רבם וללמוד מאישיותו. יתרה מזאת, אם אהבת ישראל הייתה מרכזית כל כך בעולמו של רבי עקיבא, היא ודאי הייתה נוכחת מאוד בבית המדרש שלו ועסקו בה בעומק ובהרחבה. על כן, הייתה בשמים הקפדה גדולה מאוד על תלמידיו של רבי עקיבא, משום שמהם הקדוש ברוך הוא דרש יותר מאחרים, ולא היה להם תירוץ מדוע לא הקפידו על כבוד חבריהם. בנושא זה הם היו שונים משאר תלמידי החכמים בדור ולכן רק עליהם חל הכלל של חז"ל –

”וסביביו נשערה מאוד, מלמד, שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם סביביו כחוט השערה” (יבמות קכא ע”ב).

אולם עדיין לא ענינו על כל השאלות, בין השאר על השאלות הנוגעות לגודל האבלות, בממדים שמצאנו כמותם רק באבלות על חורבן המקדש. לכן נמשיך ונברר מה אנו יודעים על רבי עקיבא.

הזדמנות אחרונה לפנוע גלות

בתקופה שעליה אנו מדברים פרץ מרד בר כוכבא. רבי עקיבא חשב שבר כוכבא הוא המשיח, ולכן התנדב להיות נושא כליו (רמב”ם הלכות מלכים יא ג), ושלח את תלמידיו להיות חיילים בצבאו.

את עידוד המרד אפשר לכאורה להסביר בדרך ריאליט: מצבם של היהודים תחת השלטון הרומאי היה קשה, ורבי עקיבא ראה צורך בפריקת עול הרומאים כדי להשיג חופש מדיני. אולם לא בזה

מסתכמת מחשבתו של רבי עקיבא, שהרי הגמרא מציינת כי הוא חשב שבר כוכבא הוא המשיח.

חייבים לומר שרבי עקיבא לא רק רצה להסיר את עולה של רומי בכדי שעם ישראל יוכל להתקיים, ואפילו לא כדי שיוכל לקיים מצוות, אלא היה לו גם רצון ברור להביא את הגאולה השלמה. לא פחות! לצורך זה הוא עשה מאמצים כבירים: הוא נידב את עצמו למלחמה, כדי להיות שותף וכדי להראות דוגמא אישית, וגם שלח את כל תלמידיו אל הצבא. הכל מתוך אהבתו הגדולה לעם ישראל ורצונו להביא את הגאולה.

ר' עקיבא היה גדול הדור באותה תקופה, והוא דחף ועודד את העם להצטרף לצבאו של בר כוכבא למען גאולת ישראל.

מדוע חשב רבי עקיבא שזה הזמן להביא את הגאולה? ומדוע חשב שמרד בר כוכבא הוא תחילת הגאולה? המרד התחיל עשרות שנים לאחר חורבן בית המקדש השני. היישוב היהודי בארץ ישראל כבר החל להתמעט בעקבות הגזירות הקשות של הרומאים. רבי עקיבא ידע שאם המשיח והגאולה לא יבואו בתקופה הקרובה, אזי כל ישראל יצאו לגלות ארוכה של מאות ואולי אלפי שנים. הוא ידע שהגלות הזאת איננה עתיד רחוק אלא היא ממשית מאוד והחלה כבר עזיבה רבתי, והבין שעליו לפעול כמה שיותר מהר ולא לחכות לדור אחר. הוא גם ידע, לפי התיאורים בתורה³¹, שהגלות הממששת ובאה תהיה קשה עד מאוד. אל מול המציאות שראו עיניו הבין רבי עקיבא שעם ישראל נמצא בנקודת אל – חזור: הדור שלו הוא ההזדמנות האחרונה להביא את הגאולה ללא גלות ארוכה וקשה מאוד.

³¹ למשל לפי הקללות שבפרשת כי תבוא, שלפי הרמב"ם שם הן רומזות לגלות השנייה.

התכנית של ר' עקיבא להבאת הגאולה החלה בחורבן בית המקדש. ה"ציפיה לישועה" דחפה אותו לנסות להביא את המשיח ולבנות את בית המקדש בימיו. רבי עקיבא ידע בדיוק בגלל מה נחרב בית המקדש ונכבשה ארץ ישראל ביד הרומאים. היה לו ברור שהחורבן נבע משנאת חינם, ולכן יש צורך באהבת ישראל כדי להביא את הגאולה. הוא לא חשב שדי ביציאה למרד ובהשגת כוח צבאי חזק, הוא ידע את שורש הבעיה ולכן גם את שורש התיקון.

רבי עקיבא הצטרף למרד בר כוכבא בשאיפה לנצח את הרומאים, אבל רק בתור תוצאה סופית של מהלך פנימי של חזרה בתשובה שר' עקיבא פעל למענו, עשרות שנים קודם לכן. הוא האמין כי אם עם ישראל יתקן את הסיבה שבגללה נחרב בית המקדש, אזי הוא יוכל לגבור על הרומאים, לבנות את המקדש ואפילו להביא את הגאולה השלמה. אך אם עם ישראל לא יתקן את השורש של החורבן, לא יעזרו לבר כוכבא אפילו מיליון חיילים.

האם אפשר לתקן בעיה רוחנית עמוקה תוך כמה עשרות שנים? ההיגיון אומר שלא. רבי יהושע בן חנניה, מגדולי הדור בזמן החורבן ובדור שאחריו, התנגד ליוזמה שעלתה כבר בדורו למרוד ברומאים, לאחר שהבטיחו לאשר את בניית המקדש מחדש וחזרו בהם (בראשית רבה סד י). גם בדורו של רבי עקיבא היו שחלקו על אמונו בבר כוכבא:

"תני ר' שמעון בן יוחי: עקיבה רבי היה דורש (במדבר כד, יז): דרך כוכב מיעקב - דרך כוזבא מיעקב. רבי עקיבה כד הוה חמי בר כוזבה הוה אמר: דין הוא מלכא משיחא. אמר ליה רבי יוחנן בן תורתא: עקיבה, יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא.

(ירושלמי תענית ד ה)

כשרבי עקיבא היה רואה את בר כוזיבא, הוא בר כוכבא, היה אומר עליו שזהו מלך המשיח, אבל רבי יוחנן בן תורתא חלק עליו בחריפות ואמר שהמשיח לא יבוא עד סוף ימיו. הם סברו כי לא ייתכן שהמשיח יבוא לפני שעם ישראל יעבור תהליך עמוק של שינוי.

ומה סבר רבי עקיבא? הוא ידע שדרוש שינוי עמוק, והחליט לחולל את השינוי הזה עצמו. בתור אדם גדול הרואה למרחוק, הוא התחיל את התוכניות שלו להביא את המשיח לא כאשר ראה את בר כוכבא מורד ברומאים, אלא הרבה לפני כן. הוא הציב לעצמו מטרה להביא לידי אהבת חינוס בתוך עם ישראל.

הדרך המעשית להרבות אהבת חינוס

את המטרה הזו ניסה להשיג רבי עקיבא כשהעמיד תלמידים והקים ישיבה. לא סתם ישיבה, אלא ישיבה שמגדלת תלמידי חכמים אוהבי ישראל, השמים לעצמם מטרה לחנך את העם לאהוב יהודים ולהביא את הגאולה. אפשר לדמיין איזו השפעה עצומה יש לעשרים וארבע אלף רבנים שמתפזרים בארץ ישראל ובונים קהילות שלמות המרבות אהבת ישראל ומידות טובות ומכבדות זו את זו.

האם ישיבה אחת יכולה לחולל מהפכה בעם כולו? ישיבה קטנה אחת אולי תתקשה בזה, אבל רבי עקיבא הקים ישיבה ענקית של עשרים וארבעה אלף תלמידים, שהצטרפו לחזון ולחלום של רבי עקיבא להביא את הגאולה. הוא פעל למען מטרה זו ללא לאות, וכל הזמן העביר לתלמידיו את המסר "ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה". הוא היה אומר אותו, מסביר אותו ומדגים אותו באישיותו

ובחיי האישיים, כדי שתלמידיו ישכפלו את דמותו פי עשרים וארבעה אלף.

ראינו לעיל, שלא רק רבי עקיבא אימץ מטרה זו, אלא גם רחל אשתו. עוד לפני שלימד תלמידים, היא בחרה בו ושלחה אותו ללמוד תורה, לאחר שזיהתה בו מידות ייחודיות. היא ראתה לנגד עיניה את טובת עם ישראל, והבינה שדרושים לו תלמידי חכמים צנועים ומעולים, שיובילו את העם לאהבת ישראל.

כעבור עשרות שנים, כאשר רבי עקיבא ראה את המרד המתהווה נגד הרומאים, הוא חשב שבר כוכבא הוא המשיח, והמרד שלו הוא סימן שיש מספיק אהבת ישראל בתוך העם, ולכן הם ראויים כעת לגאולה. הרבה, כמובן, בזכות הישיבה שהקים. לכן חשב רבי עקיבא שכעת הגיע הזמן לנצח את הרומאים ולכנות את בית המקדש. בעקבות זאת הוא ציווה את תלמידיו להצטרף למאבקו של בר כוכבא³², למלחמת הגאולה, למלחמה להשגת ירושלים של זהב, וכפי שהייתה סיסמת המרד "לחירות ירושלים".

הכישלון האמתי הוא הרוחני

בסופו של דבר המרד נכשל, והסיבה לכישלונו קשורה למיתתם של תלמידי רבי עקיבא. אין ספק שתלמידיו של רבי עקיבא היו ברמה גבוהה הרבה יותר מאתנו, היה להם פוטנציאל להביא את הגאולה והם אפילו היו מוכנים למסור את נפשם על העניין; אך זה דרש מהם מאמץ גדול, אולי אפילו גדול מדי. ביחס לרמת האהבה שנדרשה מהם על מנת לשמש כמנהיגי העם לעניין אהבת ישראל

³² כל זה לפי השיטה שעשרים וארבע אלף תלמידי ר' עקיבא השתתפו במרד בר כוכבא או מתו בימיו.

וכבוד הדדי, הם לא כיבדו זה את זה כראוי, ובעקבות זאת התעכב תהליך הגאולה.

בוודאי שבין התלמידים היו שהקפידו יותר על כבוד חבריהם ועל אהבת חנם והיו שהקפידו פחות, אך אף אחד לא הצליח להגיע לרף הגבוה שאליו היה צריך להגיע על מנת להשפיע אהבה ואחדות על עם ישראל. ומשום שכל התלמידים של רבי עקיבא היו שותפים לחזון ולתכנית שלו להבאת הגאולה ממילא כולם נענשו בחומרה משלא עמדו במטרתם.³³

בר כוכבא הפסיד במלחמה לא מפני שהרומאים היו חזקים יותר. הוא הפסיד כי המצב הרוחני של העם מבחינת אהבת ישראל לא היה מספיק מתוקן והם המשיכו במידה מסוימת את שנאת החנם שהייתה בחורבן בית המקדש. ומשום שאפילו התלמידים של רבי עקיבא לא היו מתוקנים, כראוי למדרגתם, ממילא לא נותר סיכוי גם לשאר העם להימשך אחריהם ולבוא לידי אהבת חנם הראויה.

אם בהיותם תלמידים צעירים הם לא נוהגים כבוד זה בזה מה יקרה כאשר הם יתבגרו וכל אחד יהיה רב חשוב? היחסים ביניהם עלולים להידרדר ולהגיע לזלול הדדי ואף לידי שנאת חנם. עץ שמתחיל

³³ תתכן סיבה אחרת לעובדה שכולם נענשו באופן שווה: מכיוון שכל תלמידי רבי עקיבא נחשבו לקבוצה אחת, כולם היו ערבים זה לזה, וכאשר חלק מחברי הקבוצה לא נהגו כבוד נענש גם המיעוט שנהג כבוד. לפי הסבר זה צריך להבין מדוע לא נענש גם רבי עקיבא עצמו והרי גם הוא חלק מהחבורה? אולי אפשר לתרץ שזכויותיו הרבות של רבי עקיבא הגנו עליו, אולי בהיותו הרב אין הוא נחשב לחלק מהחבורה, אולי הוא עשה כל שביכולתו כדי לתקן את אלה שלא נהגו כבוד זה בזה ולכן לא הייתה עליו קפידא, ואולי אין לו אחריות כיון שמדובר בתלמידים צעירים שהוא עדיין לא הספיק לחנך אותם כראוי, שהרי לפי תיארוך השנים באותו הזמן הוא היה גם תלמידים של ר"א ור"י.

לגדול קצת עקום ילך ויתעקם יותר ויותר ככל שתהליך הגדילה שלו יתקדם. לכן אבד הסיכוי להביא את המשיח ולמנוע את הגלות.

על זה נענשו תלמידי רבי עקיבא כבר בעולם הזה. ההקפדה של הקדוש ברוך הוא עליהם הייתה לא רק מפני שהם היו תלמידי רבי עקיבא, ולכן היה עליהם לכבד את חבריהם יותר מהרגיל, אלא גם משום שהם החמיצו את ההזדמנות להבאת הגאולה ולהצלת ישראל מהגלות הנוראה. על אף שידעו את החשיבות של התכנית שלהם להבאת הגאולה בכל זאת לא עשו את המאמץ הנדרש לכבד כראוי זה את זה. על אף שר' עקיבא דרש מהם: אם לא עכשיו אימתי? אם לא אתם אז מי יעשה זאת? אם לא נביא את הגאולה עכשיו כולם יצאו לגלות קשה, בכל זאת הם לא הצליחו לממש את התכנית הגדולה שכולם היו שותפים בה.

כעת גם מובן מדוע מתו התלמידים דווקא בימי ספירת העומר. התקופה הזאת מיוחדת לתיקון המידות ולחיזוק אהבת ישראל, ואפילו בה לא הצליחו התלמידים להגיע לרמת אהבת ישראל שהייתה ראויה להם. על כן התחזקה ההקפדה האלוקית כלפיהם.

נשוב ונדגיש: תלמידי רבי עקיבא היו צדיקים, והם גם התאמצו כדי לעמוד במשימה הגדולה שהוטלה עליהם. זו הייתה משימה קשה, בפרט בסביבה ובתקופה שבה הלך הרוח הציבורי היה הפוך ממה שרבים לימד אותם, שהרי לא עברו הרבה שנים מאז שנאת החינם האיומה והרציחות האכזריות שהיו בסוף ימי בית שני. אין ספק שהעם עדיין לא נרפא מהמחלה הזאת, ואפילו היה רחוק מרפואה. בתוך תקופה כזאת ובתוך חברה כזאת היו צריכים לפעול אותם צדיקים. בוודאי הם רצו להביא את הגאולה, וייתכן שרבי עקיבא גם הסביר להם את הסיכון שהם לוקחים על עצמם אם לא יצליחו לממש את התוכנית שלו.

כבוד מיוחד לתלמידי חכמים

נוסיף על הדברים ונדייק מדברי הברייתא: "שלא נהגו כבוד זה בזה". נראה בפשטות שרק בינם לבין עצמם הם לא נהגו כבוד, אך הם כיבדו אנשים אחרים. קורה שאנשים מעריכים פחות דווקא את הקרובים אליהם, מפני שהם מכירים מקרוב גם את החסרונות שלהם, ויתכן שזו הסיבה שהיה קשה להם לכבד זה את זה.

אך במקרה שלנו ייתכן גם הסבר אחר: הם כיבדו כל אדם כראוי ובכלל זה את חבריהם, תלמידי ר' עקיבא, אלא שאת חבריהם היה עליהם לכבד יותר מתוקף היותם תלמידי חכמים, אך הם לא עשו זאת אלא כיבדו אותם כמו שמכבדים אנשים רגילים ולא תלמידי חכמים ואין בכך די, ואדרבה זה נחשב זלזול.

גם בעניין זה היה מצופה מהם יותר בשל היותם תלמידי רבי עקיבא: רבי עקיבא הכיר בערכם העצום של תלמידי חכמים, יותר מאשר שאר חכמי דורו³⁴. תלמידי רבי עקיבא בוודאי שמעו זאת ממנו ולכן כלפיהם הייתה תביעה מיוחדת לכבד תלמידי חכמים. תביעה זו התחזקה בימי ספירת העומר דווקא, תקופת ההכנה למתן תורה, כאשר חלק מההכנה הזאת הינה יחס נפשי של הערצה לתורה וללומדיה, ולכן נגזר עליהם למות דווקא בימים אלו.

³⁴ הוכחה לזה אפשר למצוא בדברי הברייתא (פסחים כב ב): "שמעון העמסוני, ואמרי לה נחמיה העמסוני, היה דורש כל אתים שבתורה. כיון שהגיע (דברים י) לאת ה' אלהיך תירא - פירש... עד שבא רבי עקיבא ודרש: את ה' אלהיך תירא - לרבות תלמידי חכמים". שמעון העמסוני חשש ללמוד מהפסוק "את ה' אלוך תירא" שיש להתיירא גם מתלמידי חכמים, כיוון ששמע מכם שיש דמיון בינם לבין הקדוש ברוך הוא. הוא תהה בלבו: הייתכן שיש בני אדם במדרגה עליונה כל כך, עד שניתן להשוות את כבודם במידה מסוימת לכבודו של הקדוש ברוך הוא? לעומת זאת, רבי עקיבא הכיר במדרגתם הגבוהה והעליונה, והבין שאין קרוב לקדוש ברוך הוא יותר מהם, לכן רק הוא דרש: "את" - לרבות תלמידי חכמים.

העובדה שהם כיבדו את חבריהם שהיו תלמידי חכמים רק כמו שמכבדים יהודי עם הארץ מלמדת במידה מסוימת על היחס שלהם לתורה. מי שיודע את מלוא ערכה של תורה וברור לו עד כמה היא מדבקת את לומדיה בקדוש ברוך הוא והיא שונה באופן מהותי משאר החכמות שכל עניינם רק לברר ידיעות, הרי שהוא יכבד ויעריך תלמידי חכמים למרות שהם לפעמים טועים ולא יודעים את כל האמת. זלזול בתלמידי חכמים זהו זלזול בתורה ובנותן התורה.

את היסוד הזה ר' עקיבא לימד באומרו "את ה' אלוך תירא" – לרבות תלמידי חכמים", שהחובה לכבד אותם היא מצד שתורת ה' בליבם ועל ידי כך הם דבקים בקדוש ברוך ומכאן מדרגתם העצומה. ממילא, זלזול בתלמידי חכמים זה זלזול חס וחלילה בקדוש ברוך הוא שהוא נותן התורה. ועל חילול השם העונש הוא קשה ולא מבדיל בין שוגג למזיד ונענשים אליו מיד ולא לאחר זמן (קידושין מ א).

מה שהחריף עוד יותר את חומרת חטאם הייתה העובדה שזה התרחש בדור שהוא שבו התחילו המחלוקות להתרבות בעם ישראל והיה צריך ללמד את הציבור הרחב שהסתכל על תלמידי חכמים ומהם למד כיצד להתנהג, שצריך לכבד את כל תלמידי החכמים וגם את אלו שחולקים על הדרך של רבך. כאשר הציבור הרחב ראה את היחס של תלמידי ר' עקיבא לחבריהם הוא לא ראה חוסר כבוד בין חברים, אלא הוא ראה זלזול בתלמידי חכמים נושאי התורה, והיינו זלזול בתורה ובנותן התורה.

אבל כבוד על ההזדמנות שהוחמצה

מנהגי האבלות הארוכים והקשים בימי הספירה נקבעו מכיוון שמדובר באבל לאומי ולא באבל פרטי. מיתתם של הצדיקים שניסו להביא את הגאולה לא הייתה אסון לאותו דור בלבד, אלא המשך של חורבן בית המקדש השני שנגרם משנאת חינם, ולכן האבל מתבטא בעיקר באיסור לשאת אישה הקיים גם בימי האבלות על החורבן. כל הצרות הקשות של הגלות וחילול השם שנגרם במהלך הגלות היו נמנעים אילו התכנית להבאת הגאולה הייתה מצליחה.

זה היה הניסיון המשמעותי האחרון לתיקון החטא לפני היציאה לגלות הקשה והארוכה. ברגע שהם לא הצליחו, נגזר דינם של ישראל לצאת לגלות, וכולם ידעו זאת ולכן התאבלו מאוד. ברגע שתלמידי רבי עקיבא מתו ולא הצליחו במשימה שלהם, נגזר גורלו של מרד בר כוכבא להיקטע באיבו. כל הסיכוי שלו מלכתחילה להצליח היה תלוי בהצלחת תלמידי רבי עקיבא במשימה הרוחנית שהם לקחו על עצמם.

חשוב מאוד להדגיש זאת: לא ההפסד של היהודים לרומאים מנע מהם להצליח לבנות שוב את בית המקדש, אלא הם לא הצליחו לתקן את הקלקול הרוחני ולכן לא הצליחו לנצח את הרומאים ולבנות את בית המקדש.

לקמן נביא מחלוקת האם תלמידי ר' עקיבא השתתפו במרד ונהרגו בו או שהם לא השתתפו במרד ומתו עשרות שנים לפניו ור' עקיבא המשיך, אף לאחר מותם, להפיץ תורה עם אהבה בעם ישראל. בכל מקרה, לפי שתי השיטות, מותם גרם לכישלון המרד. כאשר המרד נכשל התברר למפרע שלמותם של התלמידים הללו הייתה השפעה על כישלון המרד, ואילו התכנית של ר' עקיבא הייתה מצליחה והם

היו נוהגים כבוד זה בזה ומפיצים בעם ישראל תורה עם אהבה אזי המרד לא היה נכשל והגאולה השלמה הייתה באה.

מות צדיקים כשויפת בית אלוקינו

עד כאן לפי הדעה הרווחת שתלמידי ר' עקיבא השתתפו במרד בר כוכבא ומתו בימיו או שמתו עשרות שנים לפניו אך לאחר חורבן בית המקדש. באופן דומה נסביר גם את השיטה השנייה שתלמידיו של ר' עקיבא מתו שנים ספורות לפני חורבן בית המקדש, חמישים שנה לפני מרד בר כוכבא, אלא שבמקום לדבר על הבאת הגאולה נדבר על מניעת החורבן.

החזון של ר' עקיבא המסומל בתכשיט "ירושלים של זהב" היה להציל את ירושלים מחורבן על ידי שירבה אהבת ישראל ומידות טובות בעם ישראל. הדרך לעשות זאת היא על ידי הקמת ישיבה ענקית שתחנך את תלמידיה לאהבת ישראל וכבוד הדדי. לפי הדעה הזאת, הוא אמנם הצליח להקים את הישיבה, אך היא לא הצליחה להשפיע על עם ישראל כיון שתלמידיה מתו במיתה רעה משום שלא כיבדו זה את זה.

אילו תלמידיו הצדיקים של רבי עקיבא היו מכבדים זה את זה תכניתו של רבי עקיבא הייתה מצליחה והם היו מרבים אהבה ושלוה בעם ישראל ועל ידי כך מונעים את החורבן, אך בעקבות חטאם ומיתתם, התכנית ירדה לטמיון מבלי שמישהו יוביל את המהפכה שרצה לעשות רבי עקיבא ולא נותר משהו שיציל את בית המקדש. משום כך עם ישראל מתאבל רבות על מיתתם כיון שבמיתתם נגזר גורלו של בית המקדש ונגזר עליו להישרף.

זו גם הסיבה שהקב"ה הקפיד עליהם באופן מיוחד והמית אותם, כיון שהייתה להם הזדמנות להציל את בית המקדש אך הם לא השכילו לעשות זאת.

לאחר החורבן ר' עקיבא לא אמר נואש אלא הלך לדרום ושם לימד תורה לחמשה תלמידים שמהם יצאה אורה גדולה. רבי עקיבא התמנה במהלך השנים להיות ראש הישיבה ובוודאי המשיך להפיץ תורה עם אהבה ולכן חשב שהמצב הרוחני של עם ישראל תוקן ויש ביניהם מספיק אהבה ואחדות על מנת להביא את הגאולה, וכאשר ראה את הצלחת המרידה של בר כוכבא הכריז עליו שהוא משיח והאמין שעל ידו תבוא הגאולה השלמה וייבנה בית המקדש ולכן קרא לכל הציבור ובכללם תלמידיו להשתתף במרד ולתמוך בו. בסופו של דבר התברר שעם ישראל לא הצליח עדיין להגיע לאהבה ואחדות הראויות להבאת המשיח ולכן המרד נכשל ועם ישראל יצא לגלות.

אין ייאוש כלל

לצד הכאב הגדול, נחשפת לפנינו גדולתו של רבי עקיבא. דמות הרואה לטווח הרחוק, אך עם זאת בוערת כשלהבת למען עם ישראל כאן ועכשיו. אהבתו לעם ישראל ורצונו העז בגאולתם לא בלבדו אותו, ולא מנעו ממנו להבין מה העיקר ומה הדרך הנכונה לעשות זאת.

רבי עקיבא לא תמך במרד משיקולים פוליטיים או מקנאות לאומנית פזיזה או מתוך זלזול בכוחה של רומי וכד'. רבי עקיבא פועל מתוך התבוננות רוחנית מעמיקה על התורה, על מצב הדור ועל המציאות, וכפי שהסברנו.

גמרא ידועה (מכות כד ב) מספרת על רבי עקיבא וחבריו גדולי ישראל שטיילו באזור רומי ובירושלים החרבה, ובעוד גדולי ישראל האחרים בוכים רבי עקיבא צחק. לשאלתם של החכמים, הוא הסביר להם שבראותו את מעלתה של רומי הוא מתעודד: אם רומי הרשעה זכתה לכזאת לגדולה שכזאת, קל וחומר שעם ישראל יזכה לגדולה נפלאה.

לאחר מכן הם ראו שועל שיוצא מבית קדשי הקדשים כנבואת אוריה. אף כאן חוזר המחזה – הם בוכים ור' עקיבא צוחק. גם כאן רבי עקיבא מסביר מדוע – מפני שכעת הוא בטוח שתתקיים גם נבואתו של זכריה על הגאולה השלמה.

”שוב פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור”ע מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שכתוב בו: (במדבר א') והזר הקרב יומת ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק, דכתיב: (ישעיהו ח') ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני!

אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: (מיכה ג') לכן בגללכם ציון שדה תחרש [וגו'], בזכריה כתיב: (זכריה ח') עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם, עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה – הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה – בידוע שנבואתו של זכריה

מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו".

ועדיין הדברים קשים: זה קרה בתחילת הגלות וקשייה הרבים, אלפי שנים לפני שתתממש הגאולה שצפה רבי עקיבא. אפשר להבין שהוא התעודד מתוך תקווה לעתיד, אך כיצד היה יכול לשמוח בהווה? יש הסברים רבים להתנהגותו של רבי עקיבא, אך לפי הסברנו אפשר ליישב כי רבי עקיבא לא חשב שהגאולה תבוא בהכרח עוד אלפי שנים. רבי עקיבא חי ופעל כל רגע כדי לקרב את הגאולה ככל שניתן, כי מבחינתו היא יכולה להגיע בכל עת. לכן בכל רגע הוא שמח.

אלא שעדיין דברי הגמרא לכאורה קשים מאוד. היתכן שרבי עקיבא חשב שלא יתקיימו דברי הנביא זכריה?! ורק לאחר שהתקיימו דברי אוריה התחזק בביטחונו בהתקיימות דברי זכריה? ועוד צריך להבין למה התכוון הנביא ישעיהו באומרו שהוא מעיד עדים נאמנים את אוריה ואת זכריה. על מה הם מעידים?

לעניות דעתי כך הוא ביאור דברי הגמרא הללו: הנביא ישעיהו לימד אותנו כיצד נדע שהגאולה האמתית מגיעה ולא מדובר בהצלחה זמנית בלבד. נוכל לדעת זאת רק אם יבואו שני עדים לספר לנו. שני העדים הללו הם אוריה וזכריה. כמובן שמדובר במשל בלבד ואין צורך ששני הנביאים הללו יבואו להעיד בפנינו. כוונת הנביא ישעיהו היא להתקיימות שתי נבואותיהם. רק כאשר יתקיימו שתי הנבואות הללו נוכל לדעת שזו הגאולה.

הנבואה הראשונה היא שיחריבו את ירושלים ויחרשו את אדמתה והנבואה השניה היא שזקנים וזקנות ישבו בירושלים באריכות ימים. רק התגשמות שתי הנבואות הללו תוכיח שהגאולה הגיעה.

לפי הדרך בה ביארנו את תכניתו של ר' עקיבא דבריו כאן מובנים היטב. רבי עקיבא רצה להביא את הגאולה השלמה עכשיו ולכן תמך בשמעון בר כוכבא שניסה לכבוש את ירושלים ולבנות את בית המקדש. אלא שכל זמן שלא התקיימה עדיין נבואתו של אוריה לא תוכל להתקיים נבואתו של זכריה וממילא לא תוכל לבוא הגאולה, ולכן כאשר ראה רבי עקיבא שהגיע העד הראשון והתקיימה נבואתו של אוריה שמח שמחה גדולה בראותו שמעתה ואילך פתוחה הדרך להבאת הגאולה, בתנאי כמובן שיבוא גם העד השני ותתקיים נבואתו של זכריה.

כוונת הגמרא באומרה "עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה - הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה" היא לכך, שהוא היה מתיירא שמא לא תתקיים נבואתו של זכריה בזמן הקרוב, כפי הרצון שלו. לכן שמח כאשר ראה שהתקיימה נבואת אוריה.

הרוגי ביתר ומרד בר כוכבא

מרד בר כוכבא בהנהגתו הרוחנית של ר' עקיבא ובהנהגתו המדינית והצבאית של בר כוכבא הסתיים בחורבן העיר ביתר, מנהיגת המרד. המרד הקשה והגבורה היהודית העיקשת והלא מתפשרת הכעיסו מאוד את הקיסר הרומאי הרשע והוא ערך טבח עצום ממדים בתושבי יהודה ורצח מיליוני יהודים, הרס ערים וכפרים וכמעט שלא השאיר שריד ופליט.

על הרוגי ביתר גזר שלא יזכו לקבורה וגופותיהם יישארו על הארץ יסריחו וירקיבו ויהיו למאכל לבעלי חיים. וזאת כדי שיהוו הרתעה למורדים עתידיים.

הרוגי ביתר וברכת 'הטוב והמטיב'

בהרוגי ביתר נעשה נס גדול, כפול:

"הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב,

הטוב - שלא הסריחו,

והמטיב - שניתנו לקבורה" (ברכות מח:)

זכר לניסים שנעשו בגופותיהם של תושבי ביתר בזמן מרד בר כוכבא תיקנו חכמים ברכה רביעית בברכת המזון סמוך לברכת

בונה ירושלים. גופותיהם לא הרקיבו על אף שהיו מוטלות בביזיון במשך שנים ארוכות ולאחר מספר שנים ניתנו לקבורה בדרך נס.

המהרש"א מבאר:

"ואמר הטוב שלא כו' הטוב משמע שהוא עושה טוב והיינו שלא הסריחו, והמטיב משמע שהוא מטיב ע"י אחרים דהיינו שנתנו לקבורה ע"י אחרים, שבתחלה גזרו מלכות רשעה שלא יקברו עד שעמד מלכות אחרת ונתן הקדוש ברוך הוא בלבו שינתנו לקבורה" (חידושי אגדות מסכת בבא בתרא דף קכא עמוד ב)

צריך להבין מדוע זכו תושבי ביתר לניסים כל כך גדולים החורגים מדרך טבע באופן קיצוני כל כך? מדוע היה חשוב כל כך לחכמים להודות באופן קבוע ויומיומי על הניסים הללו ולא די בהודאה פעם אחת בשנה? מדוע הם בחרו להכניס את ההודאה על אותם ניסים דווקא לתוך ברכת המזון שנאמרת על אוכל? במה הניסים הללו שונים משאר הניסים? ומדוע הסמיכו את הברכה הזאת לברכת בונה ירושלים?

התשובה לכל השאלות הללו היא שתושבי ביתר היו חלק ממרד בר כוכבא, שחייליו נלחמו על ירושלים ומסרו עליה את נפשם, שהרי סיסמתם של לוחמי בר כוכבא הייתה "לחירות ירושלים". זו הסיבה שהרוגי ביתר היו קדושים במיתתם ואפילו גופם נשמר ולא הסריח עד שזכו לקבורה.

לכן חכמים הסמיכו את ההודאה על הניסים שקרו להם לברכת בונה ירושלים, משום שהם מסרו את נפשם על בנין ירושלים. חז"ל רצו לציין את מסירות נפשם זו למען תהיה לזיכרון עולם לדורות הבאים

שילמדו ויפנימו מתוך אותה הודאה על הניסים שנעשו באותו מקרה, שעל ירושלים צריך להיאבק ואף למסור את הנפש.

ניתן לבאר יותר את הדברים בדומה לפירושו של המהר"ל בספרו 'נר מצווה' לגבי הצורך בנס שקרה לחשמונאים במנורה שהוא לכאורה מיותר, שהרי לפי ההלכה טומאה הותרה בציבור והיה מותר להדליק את המנורה בשמן טמא, ואם כן אין צורך לעשות נס שהשמן הטהור ישמש להדלקת המנורה במשך שמונה ימים.

המהר"ל ביאר שהנס הזה בא להוכיח לחשמונאים שהם צדקו במאבק ביוונים, למרות שמבחינה הגיונית מדובר בהתאבדות. היו כאלה שטענו נגד החשמונאים שהם טועים בצעד שלהם שרק יכול להחריף את המצב וזו ממש התאבדות, לכן עשה הקב"ה את הנס של המנורה להוכיח לחשמונאים עצמם ולכל החולקים עליהם שצעדם היה נכון והם כיוונו לרצון ה'.

באופן דומה ניתן לבאר את הצורך בניסים שקרו להרוגי ביתר. ההחלטה למרוד ברומא הייתה נראית על פניה כחסרת סיכוי והיו הרבה שטענו כך נגד המורדים ונגד ר' עקיבא שהיה מנהיגם, לכן הקב"ה עשה ניסים גדולים בגופם על מנת להוכיח למורדים עצמם ולכל אלו שחלקו עליהם שהם צדקו בצעד שעשו ובאמת היה עליהם למסור את נפשם בעבור ירושלים ואכן היה סיכוי ממשי להבאת הגאולה.

לכן הניסים היו דווקא בגופותיהם שנהרגו על ידי הרומאים במלחמה, על מנת להוכיח שקרבנם לא היה לשווא והמלחמה שלהם הייתה מוצדקת ולמען מטרה קדושה ביותר.

אותם הניסים שקרו גילו את מדרגתם הרוחנית הגבוהה של לוחמי חירות ירושלים, אשר המשיכו את חזונו של ר' עקיבא להשגת היעד

החשוב מכל – ירושלים של זהב. ממילא הניסים הללו תרמו תרומה מכרעת להכרת ערכה וקדושתה של ירושלים בקרב ישראל בראותם את מעלת אלו המוסרים נפשם עליה, על אף שהמרד נכשל, והדבר בוודאי הוסיף לחיבור הפנימי שבין עם ישראל במהלך הדורות לבין ירושלים.

ירושלים אורו של עולם

צריך להבין מדוע הנושא של ירושלים כל כך חשוב לעם ישראל עד שהם מוסרים נפשם עליה שוב ושוב?

ירושלים היא לא רק מקום קדוש. היא אורו של עולם ומרכזו. ירושלים מבטאת את כל השאיפות ואת כל האידיאלים של עם ישראל והיא מרכזת בתוכה את כל המרכזים של האומה הישראלית – מלך, בית מקדש, כהונה, סנהדרין. היא עיר המלכות והיא עיר המקדש, היא עיר האחדות והיא עיר האהבה, היא עיר הצדק והיא עיר הגאולה, היא עיר התורה והיא עיר המצוות.

עם ישראל לא יכול להתקיים לאורך זמן ללא ירושלים ולא יכול לבצע את שליחותו ואת ייעודו בעולם ללא ירושלים. כיצד יוכל להפיץ תורה ואמונה בעולם ללא המרכז? והרי "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיהו ב ג). כיצד יוכל להשפיע השראת שכינה וקדושה בעולם אם בית המקדש חרב ונתון ביד זרים? כיצד יוכל לשלוט מלכות ישראל מתוך חיבור לקודש ובהדרגת הסנהדרין אם עיר המלכות נתונה תחת שלטון זרים? כיצד יוכל הסנהדרין להוציא דין אמת אם היא לא נמצאת קרוב למקום השכינה בלשכת הגזית?³⁵

³⁵ כוזרי מאמר ג' אותיות לח, לט, מא.

לכן ירושלים כל כך מרכזית בחייו של כל יהודי והוא מתפלל על בניינה בוקר צהרים וערב, ואף לאחר אכילתו מברך ברכת המזון ומתפלל שהיא תיבנה. וכן ישנם מנהגים שונים לזכור אותה בתחנות חיינו, הן בבניין בית חדש והשארית אמה על אמה לא מסוידת, הן בחתונה בשבירת הכוס והן בסעודה גדולה וכד'. התזכורת המרובה מחדירה בנפשנו פנימה את חשיבותה של ירושלים ואת נחיצותה ואז אנו מתפללים מעומק לבנו שתיבנה במהרה בימינו ועל ידי כך שלבנו חפץ, בכך מתקרבת הגאולה ומתקרב בנין ירושלים ועל ידי כך מילוי ייעודנו בעולם.

ירושלים וברכת המזון

מה הקשר בין ירושלים לבין ברכת המזון עד ששתי ברכות בברכת המזון, השלישית והרביעית, עוסקות בירושלים? בשלישית אנו מתפללים שה' ירחם עליה ויבנה אותה בקרוב, וברביעית אנו מודים לו על הניסים שעשה ללוחמי חירות ירושלים – ברכת 'הטוב והמטיב'.

על מנת להבין את הקשר בין ירושלים לבין ברכת המזון עלינו לדעת שהמטרה העיקרית של ברכת המזון היא להודות לה' על כל הטובות שעשה אתנו, בשונה מתפילת העמידה שבה המטרה העיקרית היא לבקש. לפני החורבן הנוסח של ברכת ירושלים היה שונה ממה שהוא היום, והברכה הייתה הודאה לקדוש ברוך הוא על המתנה הנפלאה ששמה ירושלים. רק לאחר החורבן הנוסח השתנה והפך להיות בקשת רחמים על ירושלים שתיבנה במהרה בימינו, אך כמובן מדובר בשינוי זמני בהחלט ובעזרת ה' כאשר ירושלים השלמה תיבנה במהרה בימינו הנוסח יחזור להיות כפי שהיה לפני החורבן, נוסח של הודאה.

ממילא מובן מדוע חכמים בחרו להודות לה' על ירושלים דווקא בברכת המזון שעיקר עניינה הוא הודאה ואילו בתפילת העמידה שעיקר עניינה הוא בקשה הם תיקנו לבקש על בנין ירושלים. רק באופן זמני, בעקבות החורבן, גם ההודאה שבברכת המזון הפכה להיות בקשה לרחמים על ירושלים ונמצא שאנו מבקשים עליה רחמים גם בתפילת העמידה וגם בברכת המזון. אך נוסח זה ישתנה במהרה בימינו ויחזור להיות הודאה שזה העניין העיקרי של ברכת המזון.

לכן גם ההודאה על הניסים שנעשו ללוחמי חירות ירושלים במרד בר כוכבא³⁶ נאמרת על ידינו דווקא בברכת המזון בסמוך להודאה על ירושלים ולבקשת הרחמים עליה, לפי שעניין אחד הם³⁷. מסתבר שזו כוונת הרא"ש (מסכת ברכות פרק ז):

”הטוב והמטיב ביכנה תקנוה בהרוגי ביתר וקבעוה בברכת המזון שכולה הודאה”.

להבנה מעמיקה יותר של העניין עלינו להקדים ולומר: בברכת המזון אנו מודים לקדוש ברוך הוא לא רק על המזון אלא גם על ארץ ישראל ועל הברית שהוא כרת אתנו ועל התורה שנתן לנו ועל ירושלים ועל מלכות בית דוד, והשאלה היסודית שעולה היא, כיצד

³⁶ על אף שלכאורה הניסים היו רק לאחר מותם ואם כן אין בכך תועלת מרובה, אין הדבר כך, אלא הניסים הללו מחברים את ירושלים ואת מה שהיא מייצגת לעם ישראל. בראות ישראל את הניסים הגדולים שעשה ה' לאותם לוחמים ובכך הראה לכולם איזה מעשה נפלא הם עשו, זה וודאי חקק בלבבות ישראל את חשיבותה של ירושלים עד שה' עושה כאלה ניסים ללוחמי חירותה, וסיפור מסירות הנפש שלהם בוודאי נחקק עמוק בלבבות ישראל.

³⁷ הראש כתב (ברכות פרק ז): “אמרי” בירושלמי כשנחרבה ביתר נגדעה קרן ישראל ואין עתידה לחזור עד שיבא בן דוד ולכן סמכוה אצל בונה ירושלים” וצל”ע בכוונתו.

כל הדברים הגדולים הללו קשורים לאדם שאכל פרוסת לחם ורוצה להודות למי שנתן לו אותה? מדוע לא להודות רק על הפרנסה?

חכמים בחרו להוסיף זאת דווקא בברכת המזון על מנת ללמדנו שיהודי צריך לאכול ולשתות לא לצורך מילוי כרסו וסיפוק תאוותיו, אלא בשביל אידיאלים עליונים כמו תורה, ירושלים ובית המקדש. ולכן בתוך ברכת המזון שבה אנו מודים לקב"ה על כך שאנו חיים ניזונים ומתפרנסים ממנו, אנו גם מודים ומתפללים על אותם אידיאלים שאנו חיים למענם, כמו ירושלים ובית המקדש, ומזכירים את הניסים שעשה ה' ללוחמי חירות ירושלים שחיו בשביל ירושלים ובית המקדש, ולכן היו מוכנים למסור את נפשם עליהם בעת הצורך. המזון והפרנסה כרוכים יחד עם תורה וירושלים, לפי שהראשונים משמשים את האחרונים.

נגדיר זאת מדויק יותר: זו לא רק תזכורת, הנוסח של ברכת המזון מבטא את המחשבות שצריכות להיות ליהודי הבריא בנפשו ונשמתו, וממנה נלמד כיצד יהודי צריך להתנהג. החכמים שניסחו את ברכת המזון עזרו לנו להודות לה' על הדברים שעלינו מצד האמת להודות לו והכל מסודר בהגיון. כל יהודי הוא חלק מאומה קדושה ועל האומה הזאת הוטלו תפקידים שלא ניתן לבצעם ללא גוף חומרי, ללא ארץ ישראל, ללא תורה, ללא ירושלים, ללא בית המקדש. על השליחות הזאת כרתנו ברית עם הקב"ה שנתן לנו את התורה המלמדת אותנו מי אנחנו, מה ייעודנו בעולם ומהי הדרך לממש אותו.

יהודי שמחובר באמת לכל מטרות-העל של האומה הישראלית, לאחר אכילתו שביעתו וצבירת הכוח, מתעורר בלבו רצון להודות בלב שלם ונפש חפצה לקב"ה על כך שהוא זוכה להיות שותף להן. הוא מודה לה' על החיים והמזון שהוא מקבל ממנו, על ארץ ישראל

וירושלים שעל ידיהם כולנו זוכים לקרבת ה', השראת שכינה, לימוד וקיום תורה ומצוות בצורה שלמה, ועל הקמת מלכות בית דוד, שעל ידי כל הדברים הללו אנו זוכים ליישום מלא ושלם של האידאליים העליונים והשליחות שלנו בעולם – השראת שכינה בארץ, קידוש השם והפצת האמונה, המלכת ה' בעולם ותיקון עולם במלכות שדי.

תפילה על בנין ירושלים ובית המקדש

כל זה היה נכון בזמן שישראל היו על אדמתם ובית המקדש היה בנוי על מכוננו, אך לאחר החורבן תחושת ההודאה התחלפה לתחושה של צער עמוק הדוחפת אותנו לשאת על שפתינו תפילה לבניין ירושלים ובית המקדש. יהודי הבריא בנפשו ונשמתו המחובר לייעודים הללו, שהם מטרת חייו ומטרת אכילתו וסיפוק צרכיו הגשמיים, ירגיש לאחר החורבן וסילוק השכינה שחייו לשווא, ללא תכלית וללא מטרה, וממילא אין לו צורך באוכל. הוא ישאל את עצמו – בשביל מה לאכול? בשביל מה לחיות?

תחושת הצער תהיה חזקה ונוראה ועלינו לכאוב את החורבן הנורא, אך בכל זאת אסור לנו לתת לה לדכא ולהחליש אותנו, אלא אדרבה לדחוף אותנו לרצות לתקן ולהביא את הגאולה השלמה, מתוך אמונה והכרה שהכל לטובה ושיש בעל בית לעולם היודע מה לעשות ומתי לעשות. הצער על החורבן מביא אותנו להתפלל על בנין ירושלים, בנין בית המקדש והבאת משיח צדקנו³⁸.

³⁸ כדברי הזוהר הקדוש כרך ב (שמות) פרשת תרומה דף קנו עמוד א: "מאן דאתעדן על פתוריה ומתענג באינון מיכלין אית ליה לאדכרא ולדאגא על קדושה דארעא קדישא ועל היכלא דמלכא דקא אתחריב, ובגין ההוא עציבו דאיהו קא מתעצב על פתוריה בהוא חדוה ומשתיא דתמן קודשא בריך הוא חשיב עליה כאלו בנה ביתיה ובנה כל אינון חרבי דבי

את הצער הגדול שהיה לחסידי ישראל לאחר החורבן בזמן שהיו אוכלים ניתן לראות מדברי הגמרא בבבא בתרא (ס ע"א):

ת"ר: כשחרב הבית בשניה, רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להן ר' יהושע, אמר להן: בני, מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותין יין? אמרו לו: נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי מזבח, ועכשיו בטל? נשתה יין שמנסכין על גבי המזבח, ועכשיו בטל? אמר להם: א"כ, לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות! אפשר בפירות. פירות לא נאכל, שכבר בטלו בכורים! אפשר בפירות אחרים. מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים! שתקו. אמר להן: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר – שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר – שאין גוזרין גזירה על הצבור א"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה, דכתיב: (מלאכי ג') במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כולו, אלא כך אמרו חכמים..."

מדוע הצער שלהם על החורבן בא לידי ביטוי דווקא באוכל ולא בדברים אחרים שרצו לאסור על עצמם? לפי דברינו העניין מובן. דווקא בזמן האוכל והטיפול הפיזי בגוף מתעורר אצל החסיד צער גדול על חורבן ירושלים, כיון שהמטרה העיקרית שלשמה הוא חי ומטפל בגופו היא על מנת ליישם את אותם אידיאלים עליונים שקשורים לירושלים ובית המקדש, ואילו כעת הם חרבים, וממילא הוא מרגיש שאין צורך יותר לדאוג לגוף ואין צורך לאכול, ולכן רוצה לאסור על עצמו כל מיני מאכלים שמזכירים לו את בית המקדש ואין טעם לאכילתם.

לפי דברינו מובן יותר העומק של מנהג ישראל לכסות את הסכין בזמן ברכת המזון (שו"ע או"ח סימן קפ סעיף ה').

זו לשון הבית יוסף (סימן קפ) לגבי אחד הטעמים למנהג:

"כתוב עוד בשבלי הלקט מפי החבר רבי שמחה שמעתי טעם אחר: פעם אחת היה אחד מברך ברכת המזון וכשהגיע לברכת בונה ירושלים ונזכר חורבן הבית לקח הסכין ותקעו בבטנו ועל כן נהגו לסלקו בשעת ברכה".

בזמן האוכל התעורר צער גדול אצל אותו חסיד ששאל את עצמו בשביל מה הוא אוכל וחי, וענה לעצמו בשביל ירושלים ובית המקדש, אך מיד נזכר שהם חרבים וממילא לכאורה אין יותר טעם לחייו, ולכן מרוב צער לקח את הסכין מבלי לשלוט בעצמו ותקעו בבטנו. האכילה של אותו חסיד מחוברת בתודעה שלו לבית המקדש, ולכן היא מזכירה לו את החורבן וגורמת לו צער גדול עד שהרגיש שאין טעם לחייו.

ולכאורה קשה, שהרי קשה לומר שהסיבה שמכסים את הסכין היא מטעם ספק פיקוח נפש, שמא יהודי נוסף יעשה זאת, שהרי רואים בחוש שמדובר במקרה נדיר ביותר, אלא מסתבר שמדובר בתזכורת שחכמים עשו שנזכור את מעשהו של אותו יהודי. אלא שגם על כך קשה מאוד: פשוט וברור שאסור היה לו לשלוח יד בנפשו ולהתאבד ומדוע חז"ל עשו תזכורת לעבירה חמורה?

לכן נראה שהם רצו רק ללמדנו עד היכן הצער על ירושלים ובית המקדש צריך להגיע. צער עמוק ונוקב הנובע מתוך תחושה שייעודנו העיקרי תלוי בירושלים ובית המקדש החרבים ומכאן הצער הנורא. אך וודאי שאין כוונתם ללמוד מהמעשה עצמו אלא רק מהצער הנורא שהיה לו.

גם לאחר החורבן יש לעם ישראל ייעוד חשוב, ויש לנו את התורה הקדושה שמחייבה אותנו ומקרבת אותנו לקדוש ברוך הוא, לתיקון העולם והשראת השכינה.

הצער על החורבן חשוב על מנת שניזכר בייעוד השלם שלנו ונפנים אותו, ומתוך כך נרצה ליישם אותו במהרה בימינו ונתפלל לבניין ירושלים ובית המקדש.

מדוע נענשו תושבי ביתר

לכאורה דברינו סותרים את דברי הירושלמי האומר שתושבי ביתר נענשו בעבור ששמחו על חורבן ירושלים ובית המקדש, וכפירושו של 'האלשיך הקדוש' לדברי הירושלמי (תענית פ"ד ה"ה):

"למה חרבה ביתר שהיו תושביה צדיקים. והשיבו על שהדליקו נרות לחרבן בית המקדש, ולמה הדליקו, על שבבואן לירושלם לרגל, היו שואלים אנשי ירושלם להם, על בתי חמדתם ובירותם וארמנותם ופרדסיהם הטובים. והיה כל אחד מאנשי ביתר מגיד כל בתי חמדתו, והיו אנשי ירושלם מכתיבים שטרות בעדי שקר, שקנו בית פלוני מפלוני כו', והיו שולחים מעשה ב"ד וגזרת מלך לביתר לאמר, בבא פלוני ופלוני לנחלותיהם אל תניחום כי מכרום בירושלים, ועל כן שמחו בחורבן ירושלם, ובעון שמחתם נחרבו גם הם" (ישעיהו פרק לב ד"ה אך).

אמנם לא קשה כלל כיון שכוונת הירושלמי ברורה, שתושבי ביתר אהבו את ירושלים ובית המקדש אך כעסו על תושבי ירושלים בגלל כל העוולות שעשו להם ולאחרים. הם כנראה חשבו שזה טוב שה' העניש אותם והחריב את בית המקדש על מנת שיירושלים ובית

המקדש יבנו מחדש בצורה נקיה יותר ללא הרשע והשנאה שהיו בירושלים הישנה.

אך בסוף התברר שהייתה זו טעות חמורה שלהם, ולמרות הקלולים הנוראיים שהיו בירושלים היה עליהם להצטער רבות על חורבנה ולנסות לתקנה בדרכו של רבי עקיבא, שניסה לתקן מבפנים ולא על ידי הריסה של הישן למען בניית חדש טוב יותר אלא על ידי תיקון הישן.

אך בכל מקרה טעות זו לא גרעה ממסירות הנפש שלהם לחירות ירושלים ותיקון מצב הדור ולכן נעשה בהם נס כל כך גדול והם חקוקים בתודעה הלאומית של האומה לטובה ולברכה.

ימי מחלוקת ושנאה

סוף ימי בית שני ועשרות השנים שאחרי החורבן היו רבות תהפוכות והתחוללו בהן תמורות רבות במצבה של האומה הישראלית, כאשר אחד הנושאים המרכזיים ביותר ואשר סיכן את שלמות העם היהודי יותר מכל היו המחלוקות בתורה בין הרבנים ותלמידי החכמים. עד ימי הלל ושמאי לא היו מחלוקות כלל. כל מחלוקת הוכרעה בסנהדרין והייתה תורה אחת ברורה שחיברה את כל עם ישראל להיות עם אחד. עם אחד עם תורה אחת שאיחדה אותו.

יתכן שזו כוונת חז"ל באומרם "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם" (ברכות סד א), כלומר שעל ידי הפצת התורה בקרב ישראל הם מחברים את כל ישראל להיות אחד, לפי שכולם לומדים את אותה תורה ומקיימים את אותן מצוות.

בדורות הללו החלו המחלוקות; בימי הלל ושמאי הן היו בודדות, לאחר מכן, בימי תלמידיהם – בית שמאי ובית הלל, הן הפכו לעשרות, ולאחר מכן המחלוקות הלכו והתרכבו בקצב גדול מאוד, עד שנגעו לכל תחום בתורה ובחיי האומה³⁹. הגורמים המרכזיים היו התרבות עצומה של התורה שבעל פה, הקמת ישיבות ותלמידי

³⁹ בנוסף על המחלוקת בתוך גבולות ההלכה בתקופה זו קמו כל מיני כתות בעם ישראל שחלקו באופן מהותי על התורה שבעל פה, מי יותר ומי פחות – בייטוסים, צדוקים, איסיים, מינים וכו' – ומתוך כך נפלטו מהאומה. הכתות הללו הם נאבקו אלו באלו וביהדות הנאמנה עד כדי שפיכות דמים והלשנה לרומאים.

חכמים לאלפים רבים, וכן הצרות הקשות והשמדות שגרמו לכך שהתלמידים לא שימשו כל צרכם ונוצרו מחלוקות (סנהדרין פח ב).

המחלוקות הללו היוו סכנה עצומה לעם ישראל בשני דברים; ראשית, שכחת התורה, שהיא האמצעי הגדול להשראת השכינה ולדבקות בקדוש ברוך הוא. ושנית, סכנת פיצול של האומה הישראלית. משמעות תופעת התרבות המחלוקות היא, שעד אותו זמן התורה איחדה את עם ישראל ולכולם הייתה תורה אחת, מנהיג רוחני אחד, הלכות אחידות, מנהגים משותפים. הם יכלו להתחתן אלו עם אלו, לחגוג בחגים אלו עם אלו, לאכול בבתים של האחרים וכו', אך כעת הכל הולך להשתנות. לא יהיה משהו שיאחד אותם, שהרי המחלוקות ילכו ויתרבו עוד ועוד, ובפרט אם יצאו לגלות ויהיו מפוזרים בארצות השונות, מה שכמובן ירבה עד מאוד את המחלוקות עד כדי פיצול מוחלט של האומה לרסיסים.

בנוסף, המחלוקות הרבות גרמו לנזקים עקיפים נוספים. עד אותו זמן עם ישראל לא היה רגיל למחלוקות וממילא היה קשה לו להתמודד עם מציאות שבה רבנים גדולים נחלקים, שמצד אחד הלכה רק כמו אחד מהם אך מצד שני צריך לכבד את שני הרבנים, ושניהם גדולים וצדיקים.

משל למה הדבר דומה? לילד שנוצר קרע בין הוריו ואין ביניהם הסכמה. כל אחד מושך לכיוון אחר והילד לא יודע מה לעשות. באופן טבעי הוא שם עצמו באחד הצדדים וזה יוצר נזקים נפשיים גדולים. מעין זה היה מצבם של עם ישראל באותה תקופה. כאשר רבן גמליאל ור' יהושע, ענקי עולם, נחלקים זה עם זה וכל אחד ממלא את תפקידו ופועל לפי האמת שלו, מה יחשוב היהודי הפשוט? היכן ישים את עצמו?

נדרש ממנו ללכת לפי אחד הרבנים ובמקביל גם לכבד ולהעריך את הרב השני וגם את כל שאר הרבנים האחרים, למרות שהוא חושב שהם טועים. זו לא משימה פשוטה, ובוודאי שהיא דורשת מאמץ והכוונה. זו פעם ראשונה בצורה כל כך משמעותית שיש מחלוקות רבות עקרוניות שנשארות לאורך זמן מבלי הכרעה, ובאופן טבעי זה מוביל למחלוקת הלב ולזלזול בצד השני שאומר דברים לא נכונים, וזה ימשיך הלאה לכיוון של שנאת חינום, שהרי זלזול מוביל לשנאת חינום.

סידור התורה שבעל פה וכתובת המשנה

הבנה מעמיקה של הקדמה זו תסייע בעדנו לעניות דעתי לראות את ההשגחה האלוקית הנפלאה שהקדימה תרופה למכה ופעלה וסייעה להצלת האומה הישראלית, שלומה ואחדותה. בנוסף, נוכל להבין מספר התנהגויות ותקנות של החכמים שחיו אז, ונבין את גדולתם ואת ראיית הנולד שלהם.

הקדוש ברוך הוא שלח לעם ישראל בתקופה זו מספר מתנות בדמות גדולי ישראל התנאים הקדושים, ובתוכם קיימת מרגלית מיוחדת באורה והשפעתה לדורות והיא - ר' עקיבא. הקדוש ברוך הוא עטף את המתנה הזאת בסמרטוטים מלוכלכים שהסתירו אותה - בקשיים לימודיים, בקשיים כלכליים, בקשיי הבנה וזיכרון בתחילת הלימוד - אך רחל זיהתה אותה והצליחה לדחוף את ר' עקיבא להוציא מן הכוח אל הפועל את הכוחות המיוחדים שהקדוש ברוך הוא נתן לו וכפי שנראה.

התרומה המכריעה ביותר שלו היא תרומתו העצומה לחיבור המשנה וסידורה, יחד עם תרומתם של ר' מאיר תלמידו ורבי יהודה

הנשיא ועליהם נכון לומר "והחוט המשולש לא במהרה ינתק" (קהלת ד, יב). הצעד החשוב ביותר לצמצום המחלוקת ולאיחוד עם ישראל סביב תורה אחת הוא סידור גאוני בסיוע רוח הקודש מיוחדת של כל התורה שבעל פה לפי נושאים בשפה ברורה ומדויקת, שעד אז עברה בצורה לא מספיק מסודרת. חוסר הסדר הזה בוודאי הקשה על הזיכרון ועל ההבנה והיווה כר נרחב למחלוקות רבות שהחלו להתפשט.

סידור התורה שבעל פה לא הסתכם רק ביצירת הבסיס הראשוני של המשנה אלא גם ביצירת הבסיסים של מדרשי ההלכה ומדרשי האגדה שגדולי תלמידיו פיתחו אחר כך. יוצא אפוא, שכל התורה שבעל פה עברה דרך ר' עקיבא והושפעה ממנו רבות. גם לעובדה זו יש חשיבות עצומה, בכך שאדם אחד ריכז את הכל, וממילא כל התורה שבעל פה נכתבה בצורת חשיבה וסגנון אחיד.

כדברי הגמרא במסכת סנהדרין (פו א) :

"דאמר רבי יוחנן: סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא"⁴⁰

חשיפת תרומתו של ר' עקיבא לחיבור המשנה אין בה, כמובן, מלגרוע מתרומתו העצומה של רבי יהודה הנשיא לחיבור המשנה ועריכתה וכפי שמרחיב על כך רב שרירא גאון באגרתו. רבי התבסס בעיקר על הסדר והגרסאות של ר' מאיר שהיה אף הוא מתנה אלוקית נפלאה המפורסם בגדלותו ובחכמתו מעל כל השרים וגדולי

⁴⁰ רש"י: סתם ספרא – תורת כהנים. סתם ספרי – ספר וידבר ומשנה תורה, והאי סתמא דכי ימצא איש במשנה תורה הוא. אליבא דר' עקיבא – ממה שלמדו מר' עקיבא אמרום.

ישראל, שהוא היה תלמידו הגדול של ר' עקיבא ותורתו התבססה על הסדר שעשה ר' עקיבא.

זו לשון אגרת רב שרירא גאון:

”ואחזי רבי בהלכות, דרכו של ר' מאיר, וזו היתה דרכו של ר' עקיבא, הואיל וראה רבי דרכו של ר' מאיר קצרה וקרובה ללמד, ודבריה מחוברים חבור יפה, כל דבר עם מה שדומה לו, ומדוקדקין דבריו הרבה יותר מכל רבותינו התנאים, ואין בהם שפת יתר... ובכלל כל מלה ומלה גדולות ונפלאות, ולא כל מי שחכם ידע לחברן כך כמו שכתוב ”לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון“. ואף על פי שכל רבותינו שווים בטעמים, הואיל ור' עקיבא היה רחב לב ור' מאיר תלמידו גם כן רחב לב היה, שפיר סדרום וטוב משל כל התנאים האחרים”

לא לחינם רבי יהודה הנשיא נולד ביום שבו נהרג ר' עקיבא, ללמדנו שזהו מהלך אחד של סידור התורה שבעל פה וכתבת המשנה שהיא הלב של התורה שבעל פה.

ככל שהתורה שבעל פה תהיה מסודרת יותר, מדויקת יותר בכל מילה ומילה, מחולקת לפי נושאים וקלה לזכירה – כך היא גם תהיה מובנת יותר ויימנעו מחלוקות רבות בהבנתה, וכך יזכרו אותה בצורה טובה יותר וימנעו המחלוקות הנובעות משכחת התורה.

את העובדה שתחילת סידור התורה שבעל פה התחיל ר' עקיבא ניתן ללמוד מדברי הגמרא (גיטין סז א) שקוראת לו אוצר בלום⁴¹ ופירש זאת רש"י על פי אבות דרבי נתן:

⁴¹ דף על הדף גיטין דף סז עמוד א: ”ומביא עוד שם מספר גליא רזיא, כי תקס"ד פעמים נזכר ר"ע בש"ס, והלכה כמותו ש"ע פעמים, ”שעה שעומדת לו“, וכתב ע"ז הגה"ק מהר"ש

אוצר בלום - כך מפורש באבות דרבי נתן: למה היה ר' עקיבא דומה לעני שנטל קופתו ויצא לשדה מצא שעורים קצר ונתן בה מצא חטין נתן בה וכן פולים וכן עדשים, וכשבא לביתו בירר כל מין ומין לעצמו. כך ר"ע כשלמד מרבתי שמע דבר מקרא מרבתי, ואחריו הלכה, ואחריו מדרש, ואחריו אגדה, נתן לבו לחזור עליהן ולגורסן עד שהיו סדורין בפיו ולא אמר אלמוד מקרא לעצמו מדרש לעצמו,

אבל כשנעשה חכם גדול עשה כל התורה מטבעות מטבעות, סידר מדרש ספרי וסיפרא לבדן ושנאן לעצמן לתלמידיו, והלכות לעצמן, ואגדות לעצמן. ונראה בעיני אוצר בלום סגור מסגירות לבדן מחיצות מחיצות כמו שעושין בתיבות גדולות ליתן חטין מכאן שעורין מכאן עדשים מכאן..."

תהליך סידור התורה שבעל פה, שהחל בר' עקיבא והסתיים ברבי הקדוש שאף החליט לכתוב את המשנה, היה תהליך אלוקי שלווה בסייעתא דשמיא אדירה והיה נצרך לגמרי להצלת התורה והאומה הישראלית מהפיצול לרסיסים המוביל לפיצול האומה והפיכתה לקהילות קהילות שלכל קהילה תורה משלה, ובאופן הזה עם ישראל היה מתפרק ונעלם חלילה מיד בצאתו לגלות. הקב"ה שלח את הנשמות המיוחדות הללו ואת הכישרונות האדירים שיוכלו

מאוסטרופוליא, זה סוד נפלא, דבגמ' יבמות (טז א) איתא "אתה הוא ר"ע ששמך הולך מתחילת העולם ועד סופו". "מסוף עולם ועד סופו" בגימטריה תקס"ד, כמספר פעמים שמופיע מתחילת הש"ס ועד סופו.

והנה "אוצר בלום" בגימטריא שע"ה, שהלכה כרבי עקיבא שע"ה פעמים, ולגירסת התוס' "אוצר בלוס" בגימטריא "רבי עקיבא".

לעמוד במשימה ואף דאג לתקופה של שקט ושפע בימי רבי על מנת שניתן יהיה לסיים את המשימה כהלכתה.

כל העולם הרבני התכנס סביב המשנה וקיבל אותה עליו בתור התורה שבעל פה המקובלת על כולם והמחייבת את כולם. כולם התאחדו סביבה ומי שלא עשה כך יצא מכלל ישראל והקים לעצמו כת נפרדת שהתנתקה לחלוטין מהאומה כגון הבייתוסים, הצדוקים, הקראים וכו'.

כל כמה מאות שנים נכתב ספר שכינס את התורה שבעל פה שהתפתחה עד זמנו, סידר אותה, הכריע במחלוקות רבות ואיחד את כל עם ישראל סביבו, אך עדיין ישנה חשיבות מיוחדת לתפקידם של ר' עקיבא, ר' מאיר ורבי. הם יצרו את העוגן הגדול שמוסכם על כולם וכל המחלוקות הן על גביו. לאחר כתיבת המשנה המשיכו להיווצר מחלוקות והתורה שבעל פה המשיכה להתקדם ולהתרחב, נוצרו הלכות חדשות, מקרים חדשים, הנהגות חדשות ותקנות שלא היו, והיה צורך לכנס שוב את כל חכמי ישראל סביב ספר אחד, ואכן לאחר מאות שנים הקדוש ברוך הוא שלח את רבינא ורב אשי שכתבו את התלמוד הבבלי, ערכו אותו וחתמו אותו והוא התקבל על כל ישראל. כעבור מאות שנים נכתב ספרו של הרמב"ם שאיחד סביבו חלקים גדולים מאוד מעם ישראל וכן ספרו של הרא"ש ולאחר מכן בעל הטורים ובעל השו"ע שגדולי ישראל התאחדו סביבו כספר הבסיס של ההלכות.

מחלוקת עם כבוד

בדורות אלו של מחלוקות הולכות וגדלות, היו כאלה מגדולי ישראל שניסו בכל כוחם להילחם במחלוקות ולהגיע להכרעת

הלכה לכולם, אך הייתה זו במידה רבה מלחמה אבודה. בנוסף לניסיון תמידי לצמצם את המחלוקות עד למינימום, גדולי ישראל אחרים חינוכו את תלמידיהם ואת הצבור היהודי כיצד להתמודד עם מחלוקת בין גדולי ישראל וכיצד להתבונן על הדעות השונות, זאת על מנת שהמחלוקות הללו לא יגלשו לזלזול הדדי ולשנאת חינום לאחר מכן.

מסתבר שהמחלוקות בין תלמידי החכמים תרמו אף הן לשנאת החינום שהייתה בעם בסוף ימי בית שני. גם אם תלמידי החכמים כיבדו אלו את אלו, הציבור הרחב שראה את רבניו נחלקים הושפע מכך ואמר לעצמו שאם הם טועים לפעמים באותם דברים שהם נחלקים עליהם אולי הם טועים בעוד דברים, מה שגרם לירידת ערכם בעיני הציבור ולזלזול כללי בתורה שבעל פה ובחכמיה.

ממילא הייתה חשיבות עליונה לכך שלפחות החכמים ותלמידיהם יכבדו את הרבנים האחרים שחולקים עליהם ואת הדעות השונות ומהם ילמדו הציבור כיצד להתייחס בכבוד לכל רב ולכל דעה. החכמה והגבורה היא לכבד מי שחולק עליך ולא מי שמסכים איתך, ובמיוחד זה נצרך בדור שהתחילו בו המחלוקות להתרבות ואנשים לא ידעו כיצד להתייחס לרב שחולק על הרב שלך.

ר' אליעזר הגדול, רבו הראשון של ר' עקיבא שחי בזמן החורבן ויצא מירושלים יחד עם רבו רבן יוחנן בן זכאי אמר לתלמידיו להקפיד על כבוד חבריהם:

תנו רבנן: כשחלה רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: הזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבום בין ברכי תלמידי חכמים,

וכשאתם מתפללים – דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא” (ברכות כח ב)

הדבר הראשון שעליו הזהיר את תלמידיו היה להיזהר בכבוד חבריהם. גם ר’ עקיבא בוודאי למד מרבו והזהיר את תלמידיו לנהוג כבוד זה בזה ולכן כאשר הם לא כיבדו זה את זה נענשו בעוברהם על ציווי רבם, ובפרט שעל ידי כך נגרם נזק עצום לעם ישראל של פיצול ושנאה. במקום שתלמידי ר’ עקיבא יהיו דוגמא חיובית כיצד להתייחס למחלוקת הם היו דוגמא שלילית. מסתבר שחוסר נהיגת הכבוד היה בעיקר כלפי אלו שחלקו עליהם ולא כלפי אלו שחשבו כמותם.

ר’ עקיבא היה דוגמא בחייו לכבוד הדדי ולהערכה כלפי החולקים עליו ואפילו כלפי אלו שכביכול פגעו בו כדברי המדרש:

”אמר רבי יוחנן בן נורי מעידני עלי שמים וארץ שיותר מארבעה וחמשה פעמים לקה עקיבא על ידי לפני רבן גמליאל שהייתי קובל לו עליו וכל כך הייתי יודע שהיה מוסיף לי אהבה” (ספרא קדושים פרשה ב)

ר’ עקיבא היה גם תלמידו של נחום איש גז ושימש אותו במשך כ”ב שנים (חגיגה יב א) וממנו למד את גישתו של “כל דעביד רחמנא לטב עביד” (ברכות ס ב) שהיא המשך של גישתו של נחום איש גז זו שהיה אומר תמיד: גם זו לטובה (תענית כא א). זו גישה שבוודאי ר’ עקיבא לימד את תלמידיו, היא מקנה לאדם עין טובה כלפי כל המציאות וגם כלפי החבר, ועל ידי כך מסייעת בעדו לאהוב ולכבד את כולם. ר’ עקיבא נמשך לדמותו של נחום איש גז זה והלך לשמש אותו לפי שנחום איש גז זה היה ידוע בתור איש

חסד מיוחד מלא באהבת ישראל וברגישות לזולת ואת זה חיפש ר' עקיבא⁴² על מנת להפיץ זאת בעם ישראל ולהרבות תורה עם אהבה.

תפילותיו של ר' נחוניא בן הקנה

אחד מגדולי התנאים שחי בסוף ימי בית שני היה ר' נחוניא בן הקנה מתלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי (בבא בתרא י ב). הוא היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה (ברכות כח ב) שנכתבה במשנה ואומצה על ידי חכמים שרצו להפיצה על מנת שכל התלמידים יאמרו אותה בתחילת יום הלימוד ובסופו.

לאור דברינו עד כה על הסכנה הגדולה שאיימה על עם ישראל של מחלוקת ושנאה, מובן מדוע ר' נחוניא היה הראשון שהתפלל תפילה זו ומדוע חכמים רצו שכולם יאמרו אותה.

ואלו תפילותיו:

"גמרא. תנו רבנן: בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם.

ביציאתו מהו אומר? מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים – אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים – אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם

⁴² כך עולה מהגמרא בתענית כא ע"א שנחום איש גז' היה בצער עצום על כך שיהודי עני מת בעקיפין בגלל שהוא חיכה עד שהוא יפרוק את החמור להביא לו אוכל, ובגלל זה העניש את עצמו בעונש מזעזע.

רצים - אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת"
(ברכות כח ב)

ר' נחוניה היה מתפלל שלא יבוא לידי טעות בלימודו ועשה זאת מפני שבתקופתו החלו מחלוקות כתוצאה מטעויות של התלמידים מפאת הקושי לזכור בעל פה את כל התורה, ובפרט בתקופה של צרות וקשיים, ולכן בכל בוקר נשא תפילה מיוחדת.

בדורו של ר' נחוניה כל טעות בהבנה או בשכחת ההלכה יכולה ליצור מחלוקת, כיון שלא ניתן היה להכריע בכל המחלוקות, והמחלוקת עלולה להביא לפיצול עם ישראל ולסכנת שנאת חנם. יתכן שזו גם הכוונה במילים "שלא יארע דבר תקלה על ידי", שיש חשש שעל ידי הבנה לא נכונה של התורה תיווצר מחלוקת בעם ישראל וזו התקלה.

תפילתו גם כללה פרט מדהים: "ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי... ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם". הוא ביקש מהקדוש ברוך הוא שהוא לא ישמח בטעות של חבריו ואף הם לא ישמחו בכישלון שלו. בקשה זו מלמדת על המציאות שהייתה קיימת בתקופתו, שהייתה מין תחרות בין התלמידים. הצורך לבקש על כך בכל הדורות מלמד עד כמה הסכנה הזאת קיימת ועד כמה חשוב בעיני הקדוש ברוך הוא שנתרחק ממנה. זה ההבדל בין לימוד תורה לשמה לבין לימוד תורה שלא לשמה.

התפילה על כך מהווה תזכורת יום יומית לאדם ממה עליו להיזהר בלימודו. מצד אחד עליו לעשות כל מאמץ לחתור לידיעת האמת ולשאוף כמה שיותר גבוה ומצד שני, במקביל, עליו לשים לב שהלימוד המעמיק, הרציני והשאפתני לא יביא אותו לידי תחרות עם חברו ומתוך כך גם לזלזול ולשנאה.

בסוף היום ר' נחוניא היה מודה לקדוש ברוך הוא על כך שזכה להקדיש את חייו בתורה, ועל ידי כך קבע בלבו ובלב תלמידיו עד כמה התורה היא מתנה נפלאה לעם ישראל שאי אפשר בלעדיה וחייבים למסור את הנפש על הלימוד בה. במיוחד בדורו היה צורך ללמד את ישראל את חשיבות התורה כיון שהרומאים גזרו נגד לימוד התורה וקיום מצוותיה והיה על היהודים להמשיך במסירות נפש לעסוק בתורה. במהלך הגלות, התורה הייתה הגורם המרכזי שאיחד את עם ישראל סביבו, ולכן היה ללימוד התורה חשיבות נוספת מלבד עצם הלימוד, כדברי הרס"ג המפורסמים "אומתנו איננה אומה כי אם בתורותיה" (ספר האמונות והדעות מאמר ג ד"ה וכיון שהקדמתי).

ר' עקיבא גם ראה צורך לחנך את הדור על החשיבות של הלימוד ועל הצורך למסור את הנפש עליה, ולכן לימד תורה ברבים על אף סכנת המוות שריחפה עליו, ועל אף שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל לא נשבר אלא בשמחה מסר על נפשו על לימוד התורה (ברכות סא ב).

התנהגותו של רבן גמליאל

במספר סיפורים של חז"ל על רבן גמליאל אנו רואים לכאורה התנהגות תמוהה שלו, מין התעקשות סרק לכאורה נגד ר' יהושע עד כדי שחבריו החכמים הורידוהו מנשיאותו עד ולבסוף החזירוהו. לאור דברינו לעיל התנהגותו של רבן גמליאל מובנת.

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו: תפלת ערבית רשות או חובה? אמר ליה: רשות. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו: תפלת ערבית רשות או חובה?

אמר לו: חובה. אמר לו: והלא רבי יהושע אמר לי רשות!
אמר לו: המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש.

כשנכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל: תפלת ערבית
רשות או חובה? אמר לו רבן גמליאל: חובה. אמר להם רבן
גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שחולק בדבר זה? אמר
ליה רבי יהושע: לאו. אמר לו: והלא משמך אמרו לי
רשות! אמר ליה: יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך! עמד
רבי יהושע על רגליו ואמר: אלמלא אני חי והוא מת – יכול
החי להכחיש את המת, ועכשיו שאני חי והוא חי – היאך
יכול החי להכחיש את החי?

היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו,
עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן: עמוד! ועמד
(ברכות כז ב)

מדוע רבן גמליאל בייש את ר' יהושע ורצה שהתלמיד ישאל את
השאלה לפני כולם ובכך לחשוף את דעתו השונה של ר' יהושע?
מדוע ר' יהושע פחד להביע את דעתו? מדוע רבן גמליאל בייש את
ר' יהושע שהיה גדול הדור והכריח אותו לעמוד כל היום?

קדמה להתנהגות זו של רבן גמליאל ההתעקשות שלו לאחר
הוויכוח עם ר' יהושע לגבי קידוש החודש:

“ועוד באו שנים ואמרו: ראינוהו בזמנו, ובליל עיבורו לא
נראה. וקיבלן רבן גמליאל. אמר רבי דוסא בן הורכניס: עדי
שקר הן; היאך מעידים על האשה שילדה, ולמחר כריסה
בין שיניה? אמר לו רבי יהושע: רואה אני את דבריך.

שלח לו רבן גמליאל: גוזרני עליך שתבא אצלי במקלך
ובמעוטיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך. הלך

ומצאו רבי עקיבא מיצר נר' עקיבא הלך לר' יהושע וראה שהוא בצער על כך שהוא צריך לחלל את יום הכיפורים לפי חשבוננו (רש"י). אמר לו נר' עקיבא: יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי, שנאמר (ויקרא כג) אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אתם - בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו... נטל מקלו ומעותיו בידו, והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביום שחל יום הכפורים להיות בחשבוננו. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום רבי ותלמידי! רבי - בחכמה, ותלמידי - שקבלת את דבריי" (ראש השנה כה א).

מדוע רבן גמליאל הכריח את ר' יהושע לבוא אליו ביום הכיפורים שחל להיות בחשבוננו ובכך לגרום לו לחלל את היום הקדוש לפי דעתו ובכך לגרום לו צער גדול?

הנשיקה על ראשו של ר' יהושע והמשפט האחרון של רבן גמליאל מלמדים אותנו על כוונותיו הטהורות. רבן גמליאל ידע את גדולתו העצומה של ר' יהושע וכיבד אותו מאוד ואף קרא לו רבי - רבי בחכמה, לפי שהיה גדול ממנו בחכמה.

רבן גמליאל נלחם בכל כוחו במחלוקות שהלכו והתרכו בתקופת נשיאותו לאחר חורבן בית המקדש השני ומות רבן יוחנן בן זכאי. מתוקף תפקידו כנשיא הוא ניסה לפסוק הלכה ברורה שתחייב את כולם, גדולים וקטנים, כיון שהוא ידע את החשיבות העצומה לשלמות התורה ולשלמות עם ישראל ששניהם תלויים בכך שתהיה תורה אחת מוסכמת על כולם ומחייבת את כולם.

מלחמתו הצליחה באופן חלקי כיון שהיו גדולים, שהיו גדולים ממנו בחכמה, וחשבו שהוא טועה ולא היו מוכנים לקבל את דבריו, ועל אף שכלפי חוץ לא חלקו עליו באופן פומבי מפאת כבודו אך

לכל השואלים אותם הורו הלכה אחרת. הדוגמא לכך היא הסיפור עם ר' יהושע ותפילת ערבית. כלפי מי ששאל אותו אמר ר' יהושע שתפילת ערבית רשות אך הוא לא פרסם זאת ברבים.

המטרה של רבן גמליאל הייתה ליצור תורה אחת מוסכמת ולצורך כך הוא רצה בכוונה לפרסם ברבים שר' יהושע חולק עליו ואז להכריח אותו קבל עם ועולם לקבל את פסקו. לשם כך הוא שאל בפומבי את ר' יהושע מדוע הוא חולק על פסקו, לכן הכריח את ר' יהושע לעמוד כל אותו היום, ולכן הכריח אותו לבוא אליו במקלו ובתרמילו ביום הכיפורים שחל להיות בחשבוננו על מנת שכולם יראו שר' יהושע קיבל את הפסק שלו ושוב התורה חוזרת להיות אחת. מסתבר שרבן גמליאל למד את התנהגותו מדין 'זקן ממרא' שחולק על הסנהדרין ובמצבים מסוימים הסנהדרין מצווה להרוג אותו.

המאבק של רבן גמליאל להכרעת ההלכה הצליח רק באופן חלקי, אך גם באותו חלק בלבד הייתה הצלה עצומה לעם ישראל. מהו החלק הזה? ומה הטעם של ר' יהושע שלא הסכים?

הטעם של ר' יהושע היה שהוא גדול בחכמה מרבן גמליאל וכאשר הוא חושב שרבן גמליאל טועה עליו להתעקש על דעתו וללכת לפיה. אם נגזר משמים שיהיו מחלוקות בישראל מבלי יכולת להכריע אותם כך צריך לעשות, אמר ר' יהושע, וצריך ללמוד כיצד להתמודד עם המחלוקת על מנת למזער את הנזק שלהם.

אך היה תחום אחד שבו לא יתכן שתהיה מחלוקת, ואף ר' יהושע הודה בכך לאחר שר' עקיבא שכנע אותו שבתחום הזה התורה לא מוכנה בשום אופן שתהיה מחלוקת, ואפילו הגדולים צריכים לכפוף את עצמם לפסק דין של בית הדין שבזמנם, על אף שהוא קטן מהם ועל אף שהוא טועה, והתחום הזה הוא התחום של קידוש החודש

וקביעת החגים. בתחום זה התורה חידשה דין מיוחד שבית הדין של אותו דור הוא הקובע הבלעדי, ואף אם הוא טועה, ואף אם יש רבנים גדולים יותר ממנו, החודש נקבע לפי קביעתו של בית הדין של אותו דור. לכן כאן התערב ר' עקיבא והלך לר' יהושע ושכנע אותו שבעניין זה עליו לבטל דעתו ולבוא לרבן גמליאל ביום הכיפורים שחל להיות בחשבון.

כאשר מתבוננים מדוע דווקא בדין הזה התורה חידשה שלא תיתכן מחלוקת ניתן לראות את החכמה האלוקית המיוחדת. עם ישראל יכול להסתדר עם מחלוקות בתורה בכל מיני תחומים ועדיין להישאר עם אחד מגובש, אך אילו חס וחלילה הייתה מחלוקת בקביעת הזמנים הרי זו מכת מוות על האומה. היעלה על הדעת שכל קבוצה בעם ישראל תחגוג את יום הכיפורים בתאריך אחר, וכך גם את פסח ושאר החגים? מה יישאר מהאחדות הישראלית? במה נהיה אומה אחת, אם כל אחד חוגג בזמן אחר, וביום שלאחד זה קודש לשני זה חול וכן ההיפך, הרי זה אסון נורא שיפרק את האומה לרסיסים חלילה וחס.

לר' עקיבא הייתה אישיות מיוחדת שיכלה להבין את שני הצדדים ולפשר בין דעות שונות. דמותו היוותה מודל לחיקוי כיצד ניתן לכבד זה את זה על אף המחלוקות החריפות, ובוודאי הייתה לה השפעה סביבתית רחבה מאוד על כל תלמידי החכמים בדורו ואף על הציבור הרחב.

המרד הנעלם – תחילת המרד

בימי חורבן בית שני התחוללו שני מרידות ידועים נגד הרומאים, הראשון מכונה 'המרד הגדול' והוא התרחש בזמן חורבן בית המקדש וירושלים והמרד השני מכונה 'מרד בר כוכבא' שבכישלונו נחרבה יהודה והרומאים עשו טבח עצום ביהודים, יותר מאשר במרד הגדול. ישנם מקורות על כך שבין שני המרידות הללו התרחש מרד נוסף המכונה בפי חלק מההיסטוריונים 'מרד התפוצות', על שם מיקומו, שהיה מחוץ לארץ ישראל והקיף ערים רבות שבהן חיו יהודים.

ההיסטוריונים החדשים נחלקו בשאלה האם המרד היה גם בארץ ישראל⁴³, ואם כן הרי יקשה כיצד יתכן שאין למרד זה זכר בדברי חז"ל שדיברו כה רבות על התקופה. לעניות דעתי פשוט שמרד התפוצות היה בארץ ישראל ואדרבה מסתבר שמשם הוא התחיל להתפשט לעוד מקומות בחוץ לארץ. אנחנו נראה בע"ה היכן המרד הזה מוזכר בחז"ל, ננסה לתארך אותו ואף נראה מי עמד בראשו.

⁴³ ראיתי את המקורות של המצדדים בכך שהייתה מרידה בארץ ישראל, ועל אף שדעתי כדעתם, מכל מקום, לעניות דעתי ההוכחות שלהם לא מספקות. אחד המקורות הוא המשנה בסוטה פ"ט משנה יד' שבה משמע שהיו שלוש "פולמוסים", אך ניתן לפרש זאת אחרת כגון פירושם של רש"י והרמב"ם על אתר, ולכן אין משם הוכחה. גם ההסתמכות על מדרש סדר עולם רבה קשה כיון שיש בו מספר גרסאות הן לגבי מספר השנים והן לגבי השמות של הפולמוסים. ישנה גם מחלוקת כיצד לפרש את המילה פולמוס, האם הכוונה לחיל גויים הבא לפגוע בישראל או הכוונה לשלטון מסוים, ואם כן לא ניתן להוכיח ממדרש זה לעניות דעתי.

המרד הזה היווה כהתחלה למרד בר כוכבא⁴⁴ והוא המשיך עד מותו של בר כוכבא, כיבוש ביתר והריגת מאות אלפים מהיהודים עד שעשו את יהודה שממה.⁴⁵

זהותו של המרד הנעלם בדברי חז"ל

לאחר התבוננות במאמרי חז"ל נראה לעניות דעתי שאכן מצאנו מקורות מפורשים בחז"ל לגבי המרד הזה והיינו המרד של טור מלכא. לפי הגמרא בגיטין (דף נו) היו שלוש ערים שהייתה מלחמה בינן לבין הרומאים והיינו בעצם שלוש מרידות גדולות – הערים ירושלים, טור מלכא וביתר. הן מרדו לפי הסדר שהובא בגמרא: ירושלים לאחר מכן טור מלכא ולאחר מכן ביתר (נצח ישראל פ"ה).

מימדי ההרג הרומאי בטור מלכא [הר המלך] היו עצומים כפי שהגמרא (נז א) מתארת:

⁴⁴ דבר זה מסתבר שהרי מרד בר כוכבא היה מאורגן מאוד ובעוצמה גדולה וקשה איפוא להניח שהוא התחיל בכל כך פתאומיות ולכן מסתבר שהוא הלך והתעצם במשך שנים עד שפרץ למרד גדול ורחב במימדים של מרד בר כוכבא (ראיתי סברא זו אך איני זוכר היכן).

⁴⁵ ראיתי באחד הספרים האחרונים של סדר הזמנים שכתב שלפי גירסת גר"א על מדרש סדר עולם רבא – מלחמות בן כוזיבא נמשכו נ"ב שנה. אמנם שגגה היא מלפניו ולא הבין נכון את כוונת הגר"א ובוודאי שאין זו כוונתו של הגר"א. נבאר דברינו: כתוב בסדר עולם: "ומפלמוס של טיטוס עד מלחמת בן כוזיבא ט"ז שנה ומלחמות בן כוזיבא ב' שנים ומחצה". הגר"א הגיה: מלחמות בן כוזיבא נ' שנה כצ"ל. הרב ההוא הבין כנראה שכוונת הגר"א להגיה את המילים "ומלחמות בן כוזיבא ב' שנים ומחצה" וכוונת הגר"א לכתוב נ' שנה במקום המילים ב' שנים ומחצה, ולפי זה המלחמות ארכו חמישים שנה.

אך לאחר התבוננות, פשוט וברור שאין זו כוונת הגר"א אלא כוונתו להגיה את המילים "עד מלחמת בן כוזיבא ט"ז שנה" והגר"א תיקן לומר: "מלחמות [במקום מלחמת] בן כוזיבא נ' שנה [במקום ט"ז שנה], ודבריו אלו הם המשך להגהתו לעיל על המילים "עד פלמוס של טיטוס כ"ד" והגר"א גרס "ב' שנים" במקום "כ"ד" ולכן הגיה כאן נ' שנה, והיינו על מנת להגיע לנ"ב שנים שבין חורבן ירושלים לחורבן ביתר, ב' שנים בפלמוס טיטוס ועוד נ' שנה עד מרד בר כוכבא וחורבן ביתר.

”א”ר אסי: תלת מאה אלפי שליפי סייפא עיילו לטור מלכא, וקטלו בה תלתא יומי ותלתא לילוותא, ובהך גיסא הלולי וחנגי, ולא הוו ידעי הני בהני. (איכה ב) בלע ה’ ולא חמל את כל נאות יעקב – כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אלו ששים רבוא עיירות שהיו לו לינאי המלך בהר המלך...”

מיד לאחר שהגמרא מתארת את המרד בטור מלכא היא עוברת לדבר על מרד והרג אחר שהיה בכפר סכניא במצרים ולפי הסברנו מובן הקשר ביניהם, כיון שמדובר במרד אחד שהתפשט גם לארצות אחרות שבהן גרו יהודים כגון: במצרים. ממילא צריך לשנות את שמו של המרד ולקרוא לו ”מרד טור מלכא” או להכליל גם אותו במרד בר כוכבא שהיה כעשרים שנה אחריו אך בעצם המשיך אותו, ולהגדיר מחדש את מרד בר כוכבא כמרד ארוך שהיו בו עליות ומורדות ונמשך כעשרים שנה, החל מחורבן טור מלכא ועד חורבן ביתר וכפי שנראה לקמן במסורת חז”ל.

המהר”ל מבאר ששלוש המרידות הללו הן בעצם שלוש תחנות בחורבן ובעקירת עם ישראל מארץ ישראל – ירושלים, טור מלכא וביתר. הוא מנתח באופן נפלא ומעמיק את סיפורי חז”ל על חורבנם של שלושה מקומות אלו ומבאר שלא מדובר בשלושה סיפורים בעלמא, בשלש מרידות נקודתיות, אלא במהלך אחד שעקר את שלושת מרכזי הכוח של עם ישראל מארץ ישראל, שלב אחרי שלב כאשר חורבן טור מלכא וחורבן ביתר באו בעקבות חורבן ירושלים וסילוק השכינה (נצח ישראל פ”ה).

כוזיבא ובניו

כעת נברר את מסורת חז"ל לגבי האופי של המרד, מי עמד בראשו וכיצד הוא קשור למרד בר כוכבא.

אחד מגדולי הראשונים – המאירי (בפתיחה למסכת אבות) – שחי לפני כשבע מאות שנה הביא מסורת מופלאה שמקורה בראב"ד, ראשון קדום שחי לפני תשע מאות שנה וחיבר ספר מדויק שעליו מסתמכים רבים ונקרא "ספר הקבלה לראב"ד". הם מביאים מסורת מפליאה ביותר, ובפרט למי שלמד היסטוריה מפייהם של היסטוריונים שלא מזכירים כלל סיפור זה:

"וכן בדור הזה עמד בן כוזיבא ועשה עצמו משיח וטעו רבים אחריו ואפי' ר"ע היה נושא כליו ושלח בר כוזיבא זה את ידו במלך רומי שהיה שמו [דמסטיאון] והרג את משנהו, ומלך בביתר שנת נ"ב לחורבן הבית,

ומת, ומלך בנו אחריו וכן בן בנו, עד שעלה אנדריאנוס קיסר שנת ע"ג לחורבן והרג את בן בנו של בר כוזיבא ונהרגו בדור הזה ר' חנינא בן תרדיון... ור' עקיבא, מפני כעס בר כוזיבא..."

הראב"ד והמאירי מביאים מסורת שהמרידה ברומאים ארכה כעשרים שנה, התחילה בבר כוכבא והמשיכה עד שלטונו של נכדו ורק אז הסתיימה כפי שמפורסם. המסורת הזו מאוד מפורטת⁴⁶, מה שבדרך כלל מוכיח דיוק ונכונות. הראב"ד הולך לשיטתו שמרד בר כוכבא הסתיים רק אחרי ע"ג [73] שנים מחורבן הבית זאת בניגוד להבנה הרווחת במדרשים שחורבן ביתר התרחש אחרי נ"ב [52] שנים בלבד.

⁴⁶ הראב"ד מציין פרטים מדויקים יותר, כגון השמות שלהם וכו'. לקמן נביא את דבריו.

מסתבר שגם הדעה הרווחת מודה למסורת המובאת בדברי הראב"ד שהבן והנכד של בר כוכבא המשיכו את המרידה שארכה עשרים ואחד שנה, אלא שלשיטתם המרד של בר כוכבא התחיל אחרי שלושים שנה מהחורבן והסתיים בשנת הנ"ב לחורבן ואילו לפי הראב"ד התחיל המרד רק לאחר נ"ב שנים והסתיים בשנה הע"ג. נמצא שכל מחלוקתם היא רק בשאלה מתי תוארכו עשרים השנים הללו, לפני שנת הנ"ב או אחרי שנת הנ"ב⁴⁷. שיטתו של הראב"ד כתובה בצורה מאוד ברורה בדבריו ונאריך בה במאמר העוסק בתאריך הריגתו של ר' עקיבא. כעת ננסה להתבונן בשיטה החולקת עליו שהיא נראית מבוססת על המדרשים הידועים, אך מתוך הנחת היסוד שגם היא מסכימה באופן עקרוני למסורת שמובאת בראב"ד על סבו/אביו של בר כוכבא שהתחיל את המרד ברומאים והיא חולקת עליו רק בחלק מהפרטים וכפי שנראה.

סיוע מהמדרשים למסורת של הראב"ד

לעניות דעתי, לפי הדעה הרווחת שחורבן ביתר היה בשנת נ"ב לחורבן ירושלים, מרד בר כוכבא התחיל במרד של טור מלכא

⁴⁷ לפי דברינו אלו ניתן להבין את דבריו התמוהים לכאורה, שהתקשו בהם רבים, של רש"י על סנהדרין (צז ב) שהייתה לו גירסא לא מובנת במדרש סדר עולם: "ומצינו בסדר עולם: מפולמוס של אספסיאנוס עד פולמוס של טיטוס – שנים עשרה שנה, ומפולמוס של טיטוס עד מלכות בן כוזיבא – שבע עשרה שנים, ומלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה, [בן כוזיבא מלך בביתר]". יוצא מדבריו שמחורבן הבית [פולמוס אספסיאנוס] ועד המרד של בר כוכבא עברו כ"ט שנים, י"ב מהחורבן ועד פולמוס טיטוס [לפי סדר הדורות הקיסר היה דומסטיאן שהיה אחיו של טיטוס ואולי בגלל זה המדרש קרא לו טיטוס על שם אחיו המפורסם] ומאז עוד י"ז שנים עד מלכות בן כוזיבא והיינו כ"ט שנים עד שבן כוזיבא הראשון התחיל למרוד. המנהיג הראשון נהרג ובנו ונכדו המשיכו אותו ורק לאחר כעשרים שנה החל הנכד למלוך בפועל והיינו שנתיים וחצי בלבד עד שבא אדריאנוס, שאולי הגיע בעקבות שדרוג המרד למלוכה ממש, והרגו והחריבו את ביתר וסיים לחלוטין את המרד.

שהתרחש כשלושים שנה לאחר חורבן ירושלים, והסתיים בכיבוש ביתר בימי נכדו של בר כוכבא שלפי הראב"ד קראו לו רומלוש. ניתן למצוא סיוע מהמדרשים למסורת זו.

לימוד מעמיק של המדרשים מראה שיש דמיון מופלא בין גיבור מרד טור מלכא לבין בר כוכבא מנהיג מרד ביתר. הדמיון הוא גם מבחינת הגבורה הפיזית המיוחדת שהייתה להם, גם מבחינת הקו הרוחני הזהה וגם מבחינת העונש האלוכי:

את המנהיג של טור מלכא הגמרא (גיטין נז א) מתארת כך:

”הוה בהו ההוא בר דרומא דהוה קפיץ מילא וקטיל בהו, שקליה קיסר לתאגיה ואותביה אארעא, אמר: ריבוניה דעלמא כוליה, אי ניחא לך, לא תמסריה לההוא גברא לדידיה ולמלכותיה בידיה דחד גברא!

אכשליה פומיה לבר דרומא, ואמר: (תהלים ס') הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו... על לבית הכסא, אתא דרקונא שמטיה לכרכשיה ונח נפשיה...”

לגבי בר כוכבא המנהיג של המרד בביתר נאמרו במדרש איכה רבה (פרשה ב') דברים דומים, הן לגבי כוחו, הן לגבי מיתתו והן לגבי תפיסתו הרוחנית:

”והיה שם בן כוזיבא והיו לו מאתים אלף מקוטעי אצבע, שלחו לו חכמים עד מתי אתה עושה לישראל בעלי מומין, אמר להם והיאך יבדקו, אמרו לו כל מי שאינו עוקר ארז מלבנון אל יכתב באסטרטיא שלך, והיו לו מאתים אלף מכאן ומכאן.

ובשעה שהיו יוצאין למלחמה היו אומרים לא תסעוד ולא תכסיף הדא הוא דכתיב (תהלים ס') הלא אתה אלהים

זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו, ומה היה עושה בן כוזיבא? היה מקבל אבני בליסטרא באחד מארכובותיו וזורקן והורג מהן כמה נפשות ועל זה א"ר עקיבא כך [שהוא המשיח]"

ולגבי מיתתו נאמר (שם):

מיד [לאחר שהרג את ר' אלעזר המודעי בחשד מוטעה של בגידה] גרמו עונות ונלכדה ביתר ונהרג בן כוזיבא ואיתאוי רישיה לגבי אדריאנוס אמר מאן קטליה לדין, אמר ליה חד גונתאי אנא קטלתי לדין א"ל זיל ואייתיה לי, אזל ואייתיה ואשכח עכנא כריכא על צואריה א"ל אילו לא אלהיה קטליה לדין מאן הוה יכיל ליה וקרא עלוי (דברים ל"ב) אם לא כי צורם מכרם"

הדמיון ביניהם מחזק את המסורת של הראב"ד שמדובר בסבא ונכד, ולשניהם היו כוחות פיזיים מיוחדים על גבול הבלתי טבעי, לשניהם הייתה תפיסה רוחנית זהה האומרת לקב"ה שאין צורך בעזרה שלו במלחמה ברומאים, ולשניהם היה עונש דומה, במיתה אלוקית על ידי נחש⁴⁸.

ההבדלים בין בר דרומא לבין בר כוכבא

על המהלך הזה המחבר בין המסורת של הראב"ד ובין הדעה הרווחת על חורבן ביתר בשנת הנ"ב קשות מספר שאלות: ראשית, לפי הראב"ד קוראים לנכד רומלוש ואילו במדרש איכה הנ"ל הוא מכונה בן כוזיבא. שנית, עולה מהמדרשים שבר דרומא היה גיבור אך לא מלך בפועל. שלישית, בר דרומא נענש על אמירתו ואילו בן

⁴⁸ רשי על ברכות סב ע"ב ד"ה דרקונא מפרש שהכוונה לנחש.

כוזיבא נענש רק על כך שהרג את דודו ר' אלעזר המודעי. רביעית, בר דרומא נענש בדרךקן [נחש] שפגע במעייו שלו ואילו בר כוכבא נענש על ידי נחש שחנק אותו בצוואר. מהי משמעותם של ההבדלים הנזכרים?

השאלה הראשונה מיושבת היטב לאחר דיוק בדברי הראב"ד. הוא קורא לראשון כוזיבא ולא בן כוזיבא ולכן מובן מדוע הבן/נכד מכונה במדרש בן כוזיבא, ופירושו הבן של כוזיבא שהתחיל את המרד.

השאלה השנייה מיושבת היטב לפי דברי חז"ל (סנהדרין צז ב) שאכן רק שלטונו של הנכד המכונה בן כוזיבא היה נחשב מלכות גמורה, ולכן אמרו מלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה בלבד. לא כל אותה תקופה נחשבת מלכות ממש.

השאלה השלישית תיושב לפי דברי ר' צדוק שמסביר את העומק מאחורי התפיסה הרוחנית שלהם שאמרו משפט כזה. לפי ר' צדוק הם חשבו שהמשיח יכול ואף צריך לומר משפט כזה⁴⁹. ממילא יובן מדוע דווקא הראשון נענש עליו ולא השני לפי הסברנו את השתלשלות העניינים לפי הדעה הרווחת המשולבת במסורתו של הראב"ד. הראשון שאמר את המשפט טעה בכך לחלוטין שהרי אף אחד לא קבע שהוא משיח ולכן הוא נענש על אמירה זו שיש בה גאוה גדולה, אך הנכד, בן כוזיבא, שהוכרז על ידי ר' עקיבא

⁴⁹ ר' צדוק הכהן מלובלין - ישראל קדושים אות ה: על דרך טעות בן כוזיבא שאמר לא תסעוד ולא תסכיף כמו שאמרו במדרש איכה (ב', ד') על פסוק (איכה ב', ב') בלע ה' [ובגיטין (נ"א) כיצא בו על בר דרומא] דחשב גם כן שהוא משיח היינו שכבר תיקן חטא אדם הראשון לגמרי בזביחת יצרו, ואין צריך עוד עזר, שהוא רק על היצר המתגבר דאלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו וכו', וכן כל מלחמת אויבים הוא כפי מלחמת היצר, דעל ידו הוא התעוררות האומות נגד ישראל כאשר יורד ומסית עולה ומסטין, ודימו שהמשיח אין צריך עוד עזר כלל.

כמשיח בן דוד, לא נענש על אמירתו זו כיוון שיתכן שמשיח יכול ואף צריך לומר אותה, וגם אם טעה בכך הרי שהיה זה בשוגג ולכן נענש רק כאשר הרג את דודו מתוך שחשד בו שהוא רוצה להיכנע לרומאים.

השאלה הרביעית בדבר העונש השונה תיושב על פי דברי הגמרא בברכות (סב א):

”אמר רבי תנחום בר חנילאי: כל הצנוע בבית הכסא נצול משלשה דברים: מן הנחשים, ומן העקרבים, ומן המזיקין”⁵⁰

העונש של הראשון על גאוותו הייתה שלא ניצל מנחשים בבית הכסא ובא נחש והפיל לו את בני המעיים. אך בן כוזיבא עצמו לא חטא בכך ולא הייתה זו גאוה פסולה לפי המבואר לעיל בדברי ר' צדוק, אלא חטאו היה שהרג את דודו ולכן נענש בראשו וכדברי המדרש שם:

”יצאת בת קול ואמרה לו אתה סימית זרוען של ישראל וסימית עין ימינן, לפיכך זרועו של אותו האיש יבש תיבש ועין ימינו כהה תכהה”

⁵⁰ מהרש"א (שם): "ועי"ל משום דמזיקין שכיחי ומצוים בבה"כ כדאמרי' לקמן ובנחש אמרי' לקמן נמי דאתא דרקנא שמטיה לכרכשיה וע"י שהוא צנוע המלאכים שומרים אותו מכל הני כדמסיק אביי לעיל דבאזיל לב"ה נמי א"ל שמרונא עזרוני כו' ובאינו צנוע ודאי דשבקי ליה ואזלי ולית ליה מי שישמור אותו מכל הני מזיקין".

מתי נהרג ר' עקיבא

הדעה הרווחת בקרב היסטוריונים רבים היא שתלמידי ר' עקיבא השתתפו במרד בר כוכבא ובו מתו. לקמן נראה שלפי תיארוך הזמנים קשה לומר כך אלא צריך לומר שהם נהרגו עשרות שנים לפני המרד ועדיין ייתכן שהשתתפו במרד הקודם המכונה מרד התפוצות ובו נהרגו, אם כי, לפי פשט הגמרא ביבמות (סב ב) הם נהרגו במיתה רעה של אסכרה.

הבסיס לכל הבנת תיארוך המאורעות לאחר חורבן בית המקדש השני תלוי בשאלה כמה שנים אחרי החורבן נהרג ר' עקיבא. בהתאם לכך נוכל לדעת באיזה גיל היה ר' עקיבא בזמן חורבן הבית ובאיזה גיל היו לו עשרים וארבעה אלף תלמידים, על פי דברי חז"ל שהוא חי מאה ועשרים שנה.

בכל שאלת תיארוך המאורעות אנחנו לא נשתמש בספירה האזרחית⁵¹ ואף לא בספירה לבריאת העולם אלא נשתמש באותה ספירה שבה חז"ל השתמשו והיא או לחורבן בית המקדש או למניין שטרות, דהיינו שלטון היוונים בארץ ישראל שהוא ארבעים שנה אחרי הקמתו של בית שני, לפי שיטת חז"ל שהוא התקיים ארבע מאות ועשרים שנה, והיינו 380 שנה לפני החורבן.

⁵¹ יש יתרון לשימוש בספירה של חז"ל עצמם מבלי לתרגם אותה לספירה אחרת, כיון שבכך אנו מונעים מעצמנו מלהיכנס למחלוקת נוספות שקיימות בין חז"ל לבין ספירת העמים המבוססת על היסטוריונים נוספים, וכידוע ישנם מספר מחלוקות כגון לגבי שנת חורבן בית המקדש.

אחד הספרים הקדומים המתייחס לשאלה זו הוא ספר 'היוחסין' שחובר בזמן גירוש ספרד על ידי ר' אברהם זכות. הנחת היסוד שלו היא שר' עקיבא נהרג סמוך מאוד לחורבן ביתר והוא מביא מחלוקת בשאלה מתי נחרבה העיר ביתר, האם 52 שנה לאחר חורבן בית המקדש או 73 שנה אחרי החורבן. נביא את דבריו ונדון בהם:

"והוא חיה ק"כ שנה כמו שאמרנו, שהוא נשא אשה בת כלבא שבוע בזמן הבית, וחיה עד שנכבשה ביתר נ"ב שנים אחר חרבן הבית או ע"ג שנים לדעת דורות עולם"⁵² (מאמר ראשון).

מקור נוסף הוא בעל ספר "סדר הדורות" שנחשב בעל סמכא בענין, נינו של המהרש"ל, והוא מסתמך, בין היתר, על דבריו של ספר היוחסין בקביעת תאריך הלידה וההריגה של ר' עקיבא:

"ר' עקיבא נולד ג' אלפים שבע מאות ושישים [3760] והחורבן היה ג"א תתכ"ח [3828] אם כן היה בזמן החורבן בן ס"ח [68] שנים ונהרג ג"א תת"פ [3880], אם כן חי אחר החורבן נ"ב שנה,

ויש אומרים שנהרג ע"ג שנה אחר החורבן הוא ג"א אלפים תתק"א [3901] וחי מאה ועשרים שנה, אם כן נולד ג"א תשפ"א [3781], אם כן היה בזמן החורבן בן מ"ז שנה, מ' שנה לימד, ומ' שנה פרנס ישראל (סוף "ספרי").

ואיך ביקשו למנות אותו ג' שנים אחר החורבן כשהעבירו את ר"ג להיות נשיא? אכן לדעת ספר כריתות, כי מ' שנה היה ריב"ז נשיא אחר החורבן ואחריו רבן גמליאל דיבנה

⁵² הכוונה לספרו של הראב"ד "ספר הקבלה".

וג' שנים אחר זה העבירו, אם כן היה אז ר"ע בן צ' שנה ולכן בקשו למנותו לנשיא"⁵³

נראה מלשונו שיש לו מסורת באיזו שנה נולד ר' עקיבא אך צריך לדעת שלא כך הוא. למיטב ידיעתי, לאחר חיפוש ובדיקה מעמיקים, לא קיימת שום מסורת לגבי שנת לידתו ומיתתו של ר' עקיבא וכך גם לגבי אורך ימיו של רבי יהודה הנשיא המכונה רבי. ישנם מספר ספרים קדומים בתקופת תחילת הראשונים ותקופת

⁵³ בעל סדר הדורות יוצר מחלוקת בין רשי ותוס' לבין ספר הכריתות בשאלה עד מתי ריב"ז היה נשיא. לפי רש"י (ר"ה לא ע"ב ד"ה ותנן) ותוס' (שבת נד ע"ב ד"ה הוה) הוא היה נשיא רק שנה או שנתים לאחר החורבן ורוב שנות נשיאותו היו לפני החורבן ואילו לפי ספר כריתות בדיוק ההפך, לפני החורבן הוא היה נשיא רק שנה או שנתיים וכמעט כל שנות נשיאותו היו לאחר החורבן מה שכמובן מאחר מאוד את התמנותו של רבן גמליאל דיבנה לנשיא וכו'. אמנם לענ"ד אין הכרח לומר שיש ביניהם מחלוקת ובוודאי לא כזאת קיצונית, ולא מוכרחים לפרשנותו לא בדעת רשי ותוס' ולא בדעת הכריתות. רש"י ותוס' התכוונו שלכל הפחות הוא היה נשיא שנה או שנתיים לאחר החורבן וההוכחה לזה שהוא הספיק לתקן תקנות לאחר החורבן. וספר הכריתות כתב שבסך הכל הוא היה נשיא ארבעים שנה אך לא כתב בצורה מפורשת היכן ממוקמות שנים שלו, וזו לשונו (ימות עולם שער א) : והילך זמן הווייתם ושררתם, הלל ושמאי היו בבית שני מן הסנהדראות, ורבן יוחנן קבל מהם והיה בזמן חורבן בית שני ולאחר החורבן קבע ישיבה ביבנה ונהג נשיאות ארבעים שנה, ורבי אליעזר ור' יהושע ורבן גמליאל קבלו ממנו...". כתוב שהוא נהג נשיאות ארבעים שנה אך לא כתוב מתי הם התחילו וניתן לפרש שהם התחילו הרבה שנים לפני החורבן. אמנם בספר סדר תנאים ואמוראים חלק א המיוחס לאחד הגאונים כתוב: "ורבן יוחנן בן זכאי קבל מהם והיה בחרבן הבית ולאחר חרבן הבית קבע ישיבה לתורה ביבנה ארבעים שנה ור' אליעזר ור' יהושע ורבן גמליאל קבלו מרבן יוחנן בן זכאי". הניסוח שלו קצת שונה מספר הכריתות ויותר נשמע ממנו שכל השנים היו לאחר החורבן, אך מצד שני לא ניתן לומר כך שהרי לכו"ע צ"ל שחלק מהשנים היו לפני החורבן, ובכל מקרה נראה מדבריו שם שהוא לא מדבר כלל על הנשיאות אלא על העברת התורה שבעל פה והקמת ישיבה וזו אכן קמה רק לאחר החורבן והייתה קיימת ארבעים שנה או קרוב לכך ולכן יתכן שהנשיאות החלה הרבה שנים לפני החורבן.

בכל מקרה, בעל תפארת ישראל (בועז מסכת אבות פ"ב) טוען ומוכיח שכמעט כל שנות נשיאותו של ריב"ז היו לאחר החורבן.

הגאונים שבהם מופיעים תאריכים מסוימים שהם מבוססים על מסורת ומלבדם אין מסורות אחרות. רק הם יכולים להביא מסורות אלו.

רב גדול זה מסתמך על מספר מסורות שכתובות בספרים אלו, ועל פי חשבונות והנחות יסוד מסוימות הגיע למסקנות ביחס לשנת לידתו והריגתו של ר' עקיבא ולעוד תאריכים. הוא לא כתב על מה הוא מסתמך, וממילא תפקידנו הוא להתחקות אחר המסורות הללו והחשבונות שהוא עשה ולבדוק אותם. כאשר נחשוף אותם נראה שאותם חשבונות לא מוכרחים אך מסתברים.

מהם הנתונים הידועים בחז"ל שאין עליהם וויכוח?

- א. ר' עקיבא חי מאה ועשרים שנה.
- ב. ביום שר' עקיבא נהרג נולד רבי יהודה הנשיא.
- ג. חורבן ביתר היה או נ"ב שנה אחרי החורבן או ע"ג שנה.
- ד. ר' עקיבא נהרג סמוך לחורבן ביתר. ייתכן שהנחה זו נתונה במחלוקת וכפי שנראה לקמן.

ממילא, על מנת להגיע לשנת הלידה של ר' עקיבא צריך להפחית מאה ועשרים שנה מהשנה הנ"ב [52] או הע"ג [73] מהחורבן וככה מגיעים או לשנה ה-68 לפני החורבן או לשנה ה-47 לפני החורבן. בחשבון זה הוא מסתמך על ספר היוחסין.

המסורת של הראב"ד

המקור לחשבונות הללו הוא אחד הספרים הקדומים והמדויקים שחיבר אחד מגדולי הראשונים – הראב"ד, בעל ההשגות על משנה תורה לרמב"ם, ואחד מגדולי מעבירי המסורת.

הוא המקור למסורת מפליאה שהובאה גם בפירושו של המאירי לפרקי אבות [פתיחה]. נביא את דבריו במלואם:

"ובימים אלו עמד אחד ששמו כוזיבא וטען שהוא משיח בן דוד ושלח יד במלך דמסטיאון מלך רומי והרג משנהו שהיה בארץ ישראל, ודמסטיאון מלך רומי עודנו נער ולא התחזק לפניו,

ומלך כוזיבא זה בביתר שנת נ"ב לחרבן הבית ומת במלכותו, ומלך בנו ושמו רופש, ורופש זה השם רומי, ומת גם הוא ומלך בנו ושמו רומלוש, ונקבצו אל כוזיבא ובניו עם רב מישראל ששבו מכל מקומותיהם, ובימי רומלוש בן רופש בן כוזיבא התחזק אנדריינוס ועלה לארץ ישראל ולקח ביתר בתשעה באב שנת ע"ג לחורבן הבית והרג את את רומלוש והכה בישראל מכה גדולה לא נראתה ולא נשמעה לא בימי נבוזראדן ולא בימי טיטוס ונשרף ר' חנינא בן תרדיון... ורבי יהודה בן בבא גם הוא נהרג... ונהרג ר' אלעזר בן שמוע וקודם לכן סרקו את בשרו של ר' עקיבא בן יוסף במסרקות של ברזל, כל זה בא להם בפולמוס של אנדריינוס מפני כעסו של בן כוזיבא...".

חלק מדבריו של הראב"ד מבוסס על מדרשים ואכמ"ל. הוא אומר כאן פרטים מפליאים, על הימשכות המרד עשרים ואחת שנים, על כך שרק הבן/נכד של אותו כוזיבא הפסיד לרומאים ורק בימיו נחרבה ביתר ויהודה ונהרגו מאות אלפי יהודים שנטבחו על ידי הרומאים.

כמה זמן לפני חורבן ביתר נהרג ר' עקיבא? בראב"ד רק כתוב "וקודם לכן" וייתכן שהכוונה לשנה ויתכן שהכוונה לעשר שנים.

לענ"ד הכוונה לשנה בלבד וזאת על פי מה שנחשוף את מקורו של הראב"ד שהוא מדרש חז"ל במסכת שמחות (ח ט):

"וכשנהרג רבי עקיבא בקיסרין באתה שמועה אצל רבי יהודה בן בבא ואצל רבי חנינא בן תרדיון, עמדו וחגרו את מתניהם שקים, ואמרו אחינו ישראל שמעונו, לא נהרג רבי עקיבא על הגזל, ולא על שלא עמל בתורה בכל כוחו, לא נהרג רבי עקיבא אלא למופת, שנאמר והיה יחזקאל לכם למופת ככל אשר עשה תעשו בבואה וידעתם כי אני ה' אלהים, מכאן ועד ימים קלין לא ימצא מקום בארץ ישראל שלא יהיו שם הרוגים מושלכים בו... אמרו לא היו ימים קלין עד שבא פולמוס ועירבב את כל העולם, מכאן ועד שנים עשר חדש יפסקו בולאות [רשי בגיטין – עשירים] שביהודה... אמרו לא באו שנים עשר חודש עד שנתקיים להם כל מה שאמרו להם"

עולה ממקור זה שר' עקיבא נהרג שנים עשר חודש לפני הפולמוס ולפני הטבח עצום הממדים שהיה בעקבות ההפסד במרד⁵⁴, ואם כן ר' עקיבא נהרג ע"ב [72] שנים לאחר חורבן המקדש.

אלא שלכאורה קשה על שיטת הראב"ד ממקורות רבים של חז"ל שבהם כתוב שחורבן ביתר היה נ"ב [52] שנים לאחר חורבן המקדש.

⁵⁴ קרוב לגישה זו הולך בספר סדר הדורות הסובר שר' עקיבא נהרג לפי המסורת של הראב"ד בשנת ע"ג לחורבן. אמנם בספר היוחסין כתב דברים שלא ברורים לי. מצד אחד כתב שנת ע"ג ומצד שני כתב שנת ס"ג – "נתחזק אדריינוס קיסר ועלה על א"י ולכד ביתר בט' באב שנת ס"ג לחורבן הבית והרג לרומולוש ולכל מחנהו", וכן כתב תאריך קרוב לכך בדבריו על עשרת הרוגי מלכות שלא נהרגו באותה שנה אלא בהפרש גדול זה מזה: "כי רבן שמעון בן גמליאל שהוא הראשון נהרג ביום החורבן ורבי עקיבא קרוב מס' שנה אחריו. וה' האחרונים בזמן שנכבשה ביתר ע"ג שנים אחר חורבן הבית". וצל"ע ואולי זו טעות דפוס.

הוא סובר ששנת נ"ב [52] זו שנת תחילת מלכות כוזיבא בביתר שנמשכה עשרים ואחת שנים עד שנהרג בן כוזיבא.⁵⁵

המסורת שחורבן ביתר בשנת נ"ב לחורבן המקדש

אמנם במקורות רבים של חז"ל משמע ששנת הנ"ב לחורבן היא שנת חורבן ביתר או לפחות תחילת המצור עליה שנמשך שלוש שנים ומחצה, ולא שנת תחילת המרד:

"תני ר' יוסי אומר נ"ב שנה עשת ביתר לאחר חרבן בהמ"ק ולמה חרבה על שהדליקה נירות לאחר חורבן בהמ"ק" (תלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק ד הלכה ה)

"חמשים ושנים שנה עשתה ביתר אחר חורבן הבית" (איכה רבה פרשה ד)

"ועמדה ביתר אחר גלות אספסיינוס וטיטוס נ"ב שנה, ויעל אדריינוס, ישחקו עצמותיו, ויצר על ביתר וילכדה ויחריבה" (אוצר המדרשים עשר גליות פרשה ו)

"ומלחמות בן כוזיבא ב' שנים ומחצה נ"ב שנה אחר חורבן הבית היה" (מדרש סדר עולם פרק ל')⁵⁶

חלק מהמקורות הללו ניתן לדחוק ולפרש שכוונתם לתחילת המרד ברומאים והשלטון העצמאי של ביתר שהוא בעצם תחילת החורבן

⁵⁵ כך כותב גם בספר היוחסין אך דוחה מסורת זו מפני התאריכים של מלכי אדום: "ונראה לי כי אמרין במדרש איכה כי נ"ב שנים אחר חורבן ביתר שמה ותנא ז' שנים זיבלו כרמיהם האמות מדם הרוגי ביתר, אבל לדעתי אולי נ"ב שנים אחר חורבן התחיל המלכות ובשנת ע"ג לחרבן נחרבה. והאמת כי בשנת נ"ב [נחרבה] כי אדריינוס מת שנת ס"ה לחרבן כמו שכתוב בספרי המלכים של אדום"

⁵⁶ במדרש זה יש גם גירסא אחרת בנושא זה ולכן קשה לקבוע לפיו.

שלה, וכפי שיטת הראב"ד. המקור המפורש ביותר הוא סדר עולם
זוטא לאחד הגאונים ובו כתוב ששנת נ"ב זו שנת החורבן:

"ובשנת נ"ב לחורבן הבית חרבה ביתר".

אך מצד שני הוא כותב:

"שנת ארבע מאות וארבעים שנים [440] לבנין הבית ג'
אלפים ותקנ"ח [3558] שנים לבריאת עולם בא אספסיאנוס
והחריב את הבית".

כלומר לדעתו הבית היה קיים ארבע מאות וארבעים שנה שהם
עשרים שנה יותר מהמסורת הרגילה ויתכן שהפרש זה משפיע
בדיוק על עשרים השנים המבדילות בין שתי המסורות לגבי חורבן
ביתר. כלומר, יתכן שהייתה להם מסורת שעברו ארבע מאות
ותשעים ושתים שנים מבניין בית המקדש השני ועד חורבן ביתר,
דהיינו מתחילת הגאולה השנייה ועד סופה. אלא בעוד שהראב"ד
ורוב המסורות סברו שבית המקדש השני היה קיים ארבע מאות
ועשרים שנה וממילא יוצא שחורבן ביתר היה שבעים ושתים שנה
לאחר החורבן מדרש זוטא סבר שבית המקדש השני היה קיים
ארבע מאות וארבעים שנה וממילא יצא לו שחורבן ביתר היה
חמישים ושתים שנה לאחר החורבן.

אם ביאורנו נכון, יוצא שמדבריו יש דווקא חיזוק למסורת של
הראב"ד לפי השיטה הרווחת שבית המקדש היה קיים ארבע מאות
ועשרים שנה.

שנת הריגתו של ר' עקיבא

לפי השיטה הרווחת שחורבן ביתר היה בשנת נ"ב לחורבן ההבנה הפשוטה היא שר' עקיבא נהרג שנה לפני החורבן והיינו שנת נ"א לחורבן, וכך סובר בעל סדר הדורות, וכך הסברנו לעיל⁵⁷. אך אין הדברים מוכרחים לגמרי וניתן קצת לפרש לפי שיטה זו שאין היא חולקת על הראב"ד לגבי שנת מותו של ר' עקיבא ואף היא תודה שר' עקיבא עצמו לא נהרג אז אלא רק עשרים שנה מאוחר יותר.

אלא שעל כך יהיה קשה מאוד כיון שראינו במסכת שמחות (לעיל) ששנה לאחר מותו של ר' עקיבא היה הרג עצום וכו' וזה תיאור המתאים רק לסיום מרד בר כוכבא, ולכן מוכרחים לומר שמותו של ר' עקיבא היה סמוך שנה אחת לסיום המרד ולכן לא יתכן שחורבן ביתר היה עשרים שנה קודם.

אלא אם כן נפריד בין חורבן ביתר לבין סיום המרד והריגת ר' עקיבא. אולי ניתן לומר בדוחק שאמנם חורבן ביתר העיקרי היה בשנת נ"ב לחורבן⁵⁸ אך הטבח שעשו הרומאים ביהודה לא היה אז אלא רק עשרים שנה לאחר מכן יחד עם הריגתו של ר' עקיבא. ומדוע הרומאים חיכו כל כך הרבה שנים עד שהענישו את היהודים?

אולי עדיין נשארו כיסי התנגדות בכל מיני מקומות ולכן אדריאנוס לא העניש את כל האוכלוסייה היהודית בהריגה המונית אלא רק

⁵⁷ במאמר 'המרד הנעלם - תחילת המרד', שם הסברנו שהעשרים ואחד שנה של מרד שעליהם מדבר הראב"ד התקיימו בין שנת השלושים ואחת לחורבן לבין שנת הנ"ב והמחלוקת בין הדעות היא היכן למקם את אותן כ"א שנים, לפני נ"ב או אחרי נ"ב.

⁵⁸ או אפילו רק שש שנים אחרי שנת נ"ב אם נוסיף שנתיים וחצי של מרד ושלוש שנים וחצי של מצור ונפרש שכוונת המדרשים בנקטם נ"ב הוא לתחילת המרד ולא לסופו, ולפ"ז סיום המרד היה חמש עשרה שנה לאחר חורבן ביתר.

לאחר שסיים לחלוטין את המרד ואז לא היה חשש להתלקחותו מחדש, ושנה לפני סיומו המוחלט של המרד [שנת ע"ב לחורבן המקדש] הרגו את ר' עקיבא [כמו המסורת של הראב"ד], אולי לאחר שכבר לא חשש שמותו יסעיר מהומות חדשות וילבה שוב את אש המרד. אך צריך למצוא להבנה מחודשת זו מקורות כל שהן, ובפרט שרואים בחז"ל שאותו קיסר הוא זה שהחריב את ביתר והוא זה שעשה את הטבח ביהודים ולפי הבנה זו מדובר בהפרש גדול.

אם נאמר כך, ניתן יותר ליישב את המקורות הסותרים לכאורה לגבי חורבן ביתר. דעה אחת נקטה את תחילת המרד כתאריך של חורבן ביתר ודעה אחרת נקטה את סוף המרד כשנת חורבן ביתר, למרות שביתר העיר נחרבה בפועל שבע שנים אחרי תחילת המרד דהיינו שנת נ"ט [59] לחורבן המקדש. אם נאמר כך הרי שלכל השיטות ר' עקיבא נהרג בשנת ע"ב [72] לחורבן בית המקדש.

אמנם לעיל נקטנו בפשטות שלפי שיטה זו מותו היה נ"א [51] שנים לאחר החורבן, כפי ההבנה הפשוטה.

מקור נוסף לשנת הריגתו של ר' עקיבא

ישנו תאריך שעובר במסורת ואף כתוב בספרי הגאונים והוא שנת ירידתו של רב לבבל. זה היה בשלהי ימי רבי יהודה הנשיא (ראב"ד). אם נדע כמה שנים חי רבי נוכל לדעת מתי נהרג ר' עקיבא, מתי הוא נולד ומתי היו לו עשרים וארבע אלף תלמידים וכו', שהרי רבי נולד כאשר ר' עקיבא נהרג.

רב ירד לבבל בשנת תק"ל [530] למנין השטרות [3979 לבריאת העולם] וחורבן הבית היה בשנת ש"פ [380] למנין השטרות דהיינו מאה וחמישים שנה [150] לאחר חורבן הבית⁵⁹.

לצורך המשכת החשבון עלינו לדעת כמה שנים רבי חי אך אין על כך מסורת. בספר סדר הדורות (עמ' ק"ז) כתב:

"רבי חי מאה שנה [נפטר בשנת 3979 לבריאה] ונולד יום שמת ר' עקיבא ובן ל' נעשה נשיא [3910 לבריאת העולם]"

ונראה לכאורה מדבריו שיש לו מסורת כמה שנים רבי חי, אך זה לא יתכן כיון שלא מצינו שום ספר קדום יותר שכתב מסורת זו, אלא וודאי שהוא עשה את החשבון שהצגנו לעיל בסדר הפוך. הנחת היסוד שלו היא שר' עקיבא נהרג בשנה הנ"ב [52] לחורבן ואז גם נולד רבי ומכיוון שרב ירד לבבל בסוף ימיו של רבי שהיה מאה וחמישים שנה לאחר החורבן וכפי שהוכחנו לעיל ממילא חייבים לומר שרבי חי מאה שנה דהיינו מאה וחמישים פחות חמישים.

ממילא, כיון שאין לו מסורת כמה שנים רבי חי אלא זו מסקנה שנבעה מחשבון השנים שהוא עשה, יוצא שלפי הראב"ד החשבון יהיה אחרת לגמרי, ולפיו יצא שרבי חי בערך שמונים שנה. מאה וחמישים שנים מהחורבן [שנת ירידת רב לבבל] פחות שבעים ושנים [72] מהחורבן [הריגת ר' עקיבא והולדת רבי] מובילים לשבעים ושמונה שנה [78].

⁵⁹ סדר תנאים ואמוראים. אגרת רב שרירא גאון. ספר הקבלה לראב"ד. וכן בהקדמת רבנו ניסים למסכת ברכות [יש שם טעות דפוס שכותב תק"ל ואף מפרט ומסביר אך בתחילת דבריו כתב תק"ה והוא סותר את עצמו, אלא כנראה טעות דפוס, וכן ראיתי שכתב הרב איתמר מצגר המהדיר של סדר תנאים ואמוראים, עיי"ש הערה 87 ועוד.

כיצד מתו תלמידי ר' עקיבא

דעה רווחת בקרב ההיסטוריונים וסוברים כמותם אף חלק מהרבנים⁶⁰ בני זמננו שתלמידי ר' עקיבא השתתפו במרד בר כוכבא ונהרגו בו. הם מביאים על כך מספר מקורות אלא שאין בהם די, לעניות דעתי, בכדי להוכיח את הדברים אך מכל מקום הבאנו את דעתם החשובה. במאמר זה אני מתיימר לקבוע מסמרות אלא לדון בעניין, לפרוש את טענותיי על דבריהם, ולחוות את דעתי בנושא.

בכל מקרה, גם לדעתי הענייה שהם מתו הרבה שנים לפני המרד, אין חולק על כך שבזמן המרד ר' עקיבא שהיה גדול הדור וראש הישיבה העיקרית קרא לכל הצבור בני התורה שהולכים אחריו להתגייס לצבאו של בר כוכבא שהרי הוא בעצמו התנדב להיות נושא כליו של בר כוכבא. ראשית נביא חלק מההוכחות שלהם ונציע את הפרשנות שלנו למקורות הללו ולאחר מכן נפרוט את שאלותינו על שיטתם.

⁶⁰ הרב נריה זצ"ל במאמר. הרב צבי יהודה זצוק"ל בשיחות על ל"ג בעומר (236) כתב: "והצטרף הוא [ר' עקיבא] ותלמידיו לתנועת המרד, תוך בבר כוכבא". לא מוכרח לומר שהכוונה דווקא לאותם כ"ד אלף שמתו. "י"ב אלף זוגי תלמידים. תלמידים אלה היו ודאי צדיקים וקדושים... ומתוך גדלות זו היו גם חיילים" (244). לא מוכרח לומר שהכוונה דווקא במרד בר כוכבא, יתכן שהכוונה למרד הקודם המכונה מרד התפוצות או אפילו קודם, במרד הגדול.

דחיית ההוכחות שלהם

המקור המפורש ביותר הוא מאגרת של רב שרירא גאון שביאר בה כיצד נכתבו המשנה והגמרא:

”והעמיד ר' עקיבא תלמידים הרבה והוה שמדא על התלמידים של ר' עקיבא, והוה סמכא דישראל על התלמידים שניים של ר' עקיבא, דאמור רבנן שנים עשר אלף תלמידים היו לו לר' עקיבא מגבת ועד אנטיפטוס וכלם מתו מפסח ועד עצרת והיה העולם שמם והולך עד שבאו אצל רבותיהם שבדרום ושנאה להם רבי מאיר ור' יוסי ר' יהודה ור' שמעון ור' אלעזר בן שמוע והם העמידוה באותה שעה כדאיתא ביבמות (סב, ב)”

רב שרירא גאון לא הזכיר את המשך דברי הגמרא ביבמות האומרת שהם מתו באסכרה [מחלת גרון] אלא כתב ”והוה שמדא” כאשר בדרך כלל המונח שמדא פירושו גזירה של גויים על יהודים והיינו שהרומאים הרגו אותם.

אלא שקשה לסמוך על זה כיון שהגמרא (יבמות סב ב) כתבה במפורש שהם מתו במיתה רעה של אסכרה, ואין ספק מהגמרא ומהמדרשים שאסכרה זו מחלה המופיעה בגרון וכנראה הכוונה לדלקת גרון⁶¹.

בנוסף, לפי שיטה זו בהבנת דברי רב שרירא גאון שהרומאים הרגו אותם מנין לנו שהתלמידים נלחמו בהם והיו חלק מצבא כלשהוא? ומנין לנו שהיה זה דווקא במרד בר כוכבא ולא בזמן אחר? ובפרט שפירוש המילה 'שמדא' הוא גזירה של הגויים ואולי כוונת הגאון

⁶¹ לא כמו מי שראיתי שרצה לפרש אסכרה מיתה בחרב על פי השפה הערבית, כיון שמהשם והמדרשים ברור שהכוונה למחלה בגרון.

היא לכך שהם למדו תורה בניגוד לגזירת הרומאים ולכן הרומאים הרגו אותם. ואולי ניתן להציע, על מנת להתאים את דברי רב שרירא לדברי הגמרא, שהמילה 'שמדא' כוללת בתוכה גם משמעות של אסון, או של גזירה, ולא דווקא של גויים אלא גם גזירה משמים כגון מיתת אסכרה.

הוכחות נוספות שלהם נדחות בקלות כיון שבנוסף לכך שכמעט כל מקור שהם מביאים ניתן לפרשו אחרת, בנוסף לכך, אין משם הוכחה שהם מתו דווקא במרד ודווקא במרד בר כוכבא.

אחת ההוכחות לשיטתם היא מהעובדה שכולם מתו בפרק זמן קצר ולא נותר מהם עד אחד ולכן פירשו שהם נלחמו ברומאים בזמן המרד ונהרגו כולם בקרבות. אך זו אינה הוכחה, שהרי הגמרא ביארה שפגעה בהם מגפה מפני שלא נהגו כבוד זה בזה ובוודאי שמגפה יכולה להרוג עשרות אלפי אנשים בפרק זמן קצר מאוד, ובפרט שהיא באה כעונש אלוקי ולכן פועלת לפי כללים שונים מהרגיל.

הוכחה נוספת שהם מביאים לשיטתם היא שלא מובן מדוע ישנו אבל גדול כל כך על מיתתם של אותם תלמידים בדווקא בעוד שמתו בתקופה זו עוד מאות אלפים ואף מיליונים של יהודים, אך אם נאמר שהם השתתפו במרד ניחא, כיון שיש באבלות עליהם מין הכרת הטוב וזיכרון אבל לגיבורים של האומה. אך גם זו אינה הוכחה כיון שהסברנו לעיל⁶² שהאבל עליהם הוא המשך לאבל על החורבן כיון שאם הם לא היו מתים הם היו מצליחים לחולל מהפכה רוחנית אדירה שהייתה מונעת את החורבן או מביאה את המשיח והגאולה.

⁶² במאמר "התכנית להבאת הגאולה"

על פי הנ"ל נדחית עוד הוכחה שלהם שהיא: מדוע מתאבלים עליהם דווקא בכך שלא נושאים אישה בזמן הזה? תשובתם לכך היא שהם היו חיילים צעירים שלא נשאו נשים ולכן מתאבלים עליהם. אך גם זו אינה הוכחה כיון שהאבל עליהם הוא המשך לאבל על חורבן בית המקדש ובתקופת האבל עליו לא נושאים נשים ולכן גם באבל הזה לא נושאים נשים והסיבה לכך היא שאסור לאדם לשמש מיטתו בימי אבלו (מועד קטן כד א) ואסור לשמש מיטתו בשני רעבון כיון על מנת להשתתף עם הצבור בצרה (תענית יא א).

מדוע דווקא שמחה זו אסורה בזמן אבל? גם משום שהיא שמחה גדולה מאוד, גם משום שהיא מבטאת המשכיות ומוות מבטא הפסקת המשכיות, וגם משום שאין זמנה קבוע וניתן לדחות אותה לעומת שמחות אחרות שלא ניתן לדחות כגון ברית מילה וכד'.

קושיות על התאריך של המיתה

לעניות דעתי, לא רק שאין די בהוכחותיהם, אלא אדרבה שיטה זו קשה מאוד לפי כל החשבונות שעשינו במאמרים הקודמים, ולכן לא יתכן לומר שהם השתתפו במרד שבסופו נהרג ר' עקיבא בגלל מספר סיבות הקשורות לתאריך של המרד ולגיל של ר' עקיבא בזמן המרד.

ראינו לעיל שמרד בר כוכבא היה בין השנה הנ"ב לחורבן לבין השנה הע"ג ויש אומרים שהמרד היה סביב שנת הנ"ב לחורבן ואז בעצם נהרג ר' עקיבא בגיל מאה ועשרים. קשה לומר שאז מתו עשרים וארבע אלף תלמידיו כיון שלפי הגמרא והמדרשים תלמידים אלו היו לו בילדותו/בחרותו ולא לעת זקנתו וממילא

חייבים לומר שהם מתו בהיות ר' עקיבא צעיר באופן יחסי ורחוק מגיל הזקנה. אם נאמר שהם מתו בזמן המרד שבו גם נהרג ר' עקיבא הרי שהם היו תלמידיו לעת זקנותו נגד דברי הגמרא:

”ר”ע אומר: למד תורה בילדותו – ילמוד תורה בזקנותו, היו לו תלמידים בילדותו – יהיו לו תלמידים בזקנותו, שנא’: בבקר זרע זרע את זרעך וגו’. אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה והיה העולם שמש, עד שבא ר”ע אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם ר”מ ור’ יהודה ור’ יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה ” (יבמות סב ב)

עובדת היותו של ר' עקיבא צעיר בזמן מות תלמידיו גם מוכחת מהגמרא בכתובות (סב) ששמע ממנה שכבר בגיל שישים וארבע, כאשר חזר מעשרים וארבע שנות לימודים בישיבה לאחר שהחל ללמוד בה בגיל ארבעים, היו לו עשרים וארבעה אלף תלמידים.

אם נאמר שתלמידיו אלו השתתפו במרד ובו נהרגו והמרד היה בשנתו המאה ועשרים של ר' עקיבא הרי שצריך לומר שאותם עשרים וארבעה אלף בחורים נשארו בכמות זו במשך למעלה מחמישים שנה ונשארו בגדר תלמידים ולא רבנים וזהו דבר שקשה לאומרו.

ובפרט שבמשך השנים האחרונות ללימודיו בישיבה של ר”א ור”י נאספו אליו עשרים וארבעה אלף תלמידים תוך שנים ספורות והיה זה בקצב גדילה מהיר ביותר ושמיד לאחר מכן הפסיקה הגדילה שלהם והם נשארו באותה כמות כל כך הרבה שנים ? !

ועוד קשה, אם הם מתו במרד ור' עקיבא עצמו נהרג לקראת סוף המרד, מתי הספיק ר' עקיבא להעמיד את התלמידים החדשים והרי היה רבם המובהק וממנו למדו את התורה שבעל פה? התורה שבעל פה ענקית וללמד אותה לוקח הרבה שנים.

הצעה לפתרון

ניתן אולי לסדר את התאריכים עם שיטתם שהם מתו במרד רק אם נצרף כמה מההצעות שהעליתי לעיל יחד, אלא שעדיין יהיה מדובר בדוחק כיון שצריך לבסס ולהוכיח כל אחת מההצעות הללו ואין הדבר פשוט, וקל וחומר שקשה להוכיח את שלושתן.

כל זאת אם נקבל שלוש הנחות יסוד:

- א. המרד ברומאים התחיל עשרים ואחד שנה לפני שכן כוזיבא מלך בביתר בשנת נ"ב לחורבן הבית. היה זה המרד בטור מלכא, ובו השתתפו תלמידי ר' עקיבא ונהרגו, בזמן סבו/אביו של בן כוזיבא המפורסם.
- ב. גם לפי המסורת שחורבן ביתר היה בשנת נ"ב לחורבן המקדש מכל מקום המרד ברומאים לא הסתיים לגמרי אלא רק בשנת ע"ג לחורבן ורק אז אדריאנוס שר"י הרג את ר' עקיבא והעניש את העם היהודי בטבח גדול.
- ג. אם נדחה באחת עשרה שנים את הזמן שבו היו לר' עקיבא עשרים וארבע תלמידים, ובמקום לומר שהיה זה בשנת השישים וארבע נאמר שהיה זה בשנת השבעים וחמש⁶³.

⁶³ כגון אם נאמר שהוא לא הלך ללמוד בשיבת ר"א ורבי יהושוע מיד בגיל ארבעים אלא עד שלמד לקרוא וכו' ואת הדברים הבסיסיים וזה לקח לו כמה שנים. אם נאמר כך נווית

אם נצרף זו לזו את שלושת ההצעות הללו הרי שבגיל שבעים וחמש היו לר' עקיבא כ"ד אלף תלמידים ובאופן יחסי זה נחשב "ילדותו", ושנים בודדות אחר כך, בשנה השלושים לחורבן הבית שהיא עשרים ואחד שנה לפני חורבן ביתר, התחיל המרד ברומאים והצטרפו אליו תלמידיו של ר' עקיבא שנהרגו בו בחרב הרומאים או במחלת אסכרה.

עשרים שנה לאחר מכן נחרבה ביתר ור' עקיבא היה אז בגיל מאה אך עדיין לא הסתיימו כל כיסי ההתנגדות של המרד ולכן אדריאנוס לא הרג את ר' עקיבא ולא טבח באוכלוסיה היהודית, על מנת שהמרד לא יתקלח מחדש שוב, אלא עשה זאת רק כעבור עשרים שנה, בשנה הע"ב לחורבן, בהיות ר' עקיבא בגיל מאה ועשרים, בזמן שיכולת ההתנגדות של היהודים הייתה כבר ירודה מאוד.

באיזו מיתה הם פתו

באיזו מיתה הם מתו? לפי הגמרא ביבמות הכוונה למחלה שפוגעת בגרון. כך עולה ממקורות אחרים בחז"ל שמוכח מהם שאסכרה היא מחלה שפוגעת בגרון (ירושלמי תענית ד,ג).

שיתיישבו היטב דברי חז"ל בסוף הספרי שר' עקיבא למד ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה, ולכאורה קשה שהרי כבר בגיל שישים וארבע היו לו כ"ד אלף תלמידים והם נאספו במשך השנים וכיצד איפוא אמרו חז"ל שהוא למד ארבעים שנה? הבן יהוידע שואל שאלה זו ועונה שהוא גם למד וגם לימד, וצל"ע על תירוצו שהרי מדובר בעשרות אלפי תלמידים וכיצד ניתן גם ללמוד וגם ללמד אותם. אם נדחה את שנת הליכתו לאותם עשרים וארבע שנים של לימוד מיושבת השאלה והוא באמת למד ארבעים שנה המחולקים בצורה הזאת - למעלה מעשר שנים הוא למד את הדברים הבסיסיים ועוד עשרים וארבע שנים בישיבה של גדולי הדור.

לעומת זאת לפי אגרת רב שרירא גאון משמע שהם נהרגו על ידי הרומאים משום שכתב "והיה שמדא עליהם" ובדרך כלל הכוונה לגזירה של הגויים על עם ישראל. כיצד אם כן יתיישבו דבריו עם דברי הגמרא? אולי הייתה לו גירסא אחרת מזו שיש לנו בגמרא. או שאולי הוא יפרש את המילה אסכרה בצורה אחרת, אך קשה לומר כך כיון שמוכח בגמרא בכמה מקומות שהכוונה למחלה בגרון.

ברוב המדרשים האחרים שבהם מופיע סיפור מותם של תלמידי ר' עקיבא לא מופיעה התוספת שכתובה בגמרא ביבמות שהם מתו באסכרה ויתכן שזה קצת מחזק את הגירסא של רב שרירא, אחרת, מדוע לא הזכירו פרט זה?

אך מצד שני ניתן אולי לפרש את המילה שמדא כגזירה של הקב"ה עליהם ולא כגזירה של הרומאים עליהם. לענ"ד יש להבנה זו הוכחה מלשון הגמרא שצוטטה על ידי רב שרירא עצמו, כך שלא ניתן לומר שהייתה לו גירסא אחרת בגמרא. הגמרא כתבה "מתו" ולא כתבה נהרגו, וזו מילה שבדרך כלל מציינת מיתה בידי שמים ולא בידי אדם. לפי הפירוש הרווח בדעת רב שרירא גאון מדוע הגמרא לא אמרה "נהרגו תלמידי ר' עקיבא" ואז המשמעות הייתה מוות בחרב?

לאור כל הטענות הללו דעתי היא שתלמידי ר' עקיבא לא השתתפו במרד אלא מתו באסכרה בצעירותו של ר' עקיבא, לפי מ"ד שהמרד הסתיים בשנה ה"ב [52] לחורבן הרי שהם מתו לפני חורבן בית המקדש ולמ"ד שהמרד הסתיים בשנה הע"ג [73] הרי שהם מתו כעשרים שנה לאחר חורבן בית המקדש, כאשר ר' עקיבא היה בערך בגיל שבעים. בהיותו בגיל שמונים, ארבעים שנה לפני מותו, הוא התמנה לראש הישיבה הגדולה והמובילה ופרנס את ישראל במשך ארבעים שנה עד מותו בגיל מאה ועשרים בסוף מרד בר כוכבא.

על אף שאיני מבין את דעתם של הסוברים שהם השתתפו במרד, מכל מקום דעתם חשובה בעיני ובוודאי שאיני מבטלה, ולכן הבאתי את שיטתם לעיל במאמר התכנית להבאת הגאולה.